

KARL MARX: A KÖZVETLEN TERMELÉSI FOLYAMAT **EREDMÉNYEI**¹

(A tőke)

ELSŐ KÖNYV

A TŐKE TERMELÉSI FOLYAMATA

HATODIK FEJEZET

Tartalomjegyzék:

A közvetlen termelési folyamat eredményei	2
1. Áruk mint a tőke termékei.....	3
2. A tőkés termelés mint értéktöbblet termelése	40
A munka formális alávetése a tőkének.....	97
A munka reális alávetése a tőkének, vagyis a sajátosan tőkés termelési mód	102
Pótlólagos megjegyzések a munka tőkének való formális alávetéséről.....	104
A munka tőkének való reális alávetésére.....	117
Termelő és nem-termelő munka	122
Bruttó és nettó termék	136

¹ Marxnak ez az 1863 júliusa és 1864 júniusa között készült kézirata töredékként maradt ránk. Magyarul a Marx Engels Művei (MEM) nem tartalmazza. 1988-ban a Kossuth Könyvkiadó egy külön kis kötetben tette közzé. A fordítás Glavina Zsuzsa és Lissauer Zoltán munkája. A lábjegyzeteket Marx készítette, de vannak külön lábjegyzetek a Kossuth Kiadó szerkesztőitől, ezt „Kossuth jegyzete”-ként jegyezzük, a Részeg Hajó lábjegyzeteit „RH jegyzete”-ként közöljük. A Kossuth Kiadótól eredő címeket, kiegészítéseket, betoldásokat és magyarázatokat (is) szögletes zárójelbe raktuk. A zömükben eredeti (angol, francia stb.) nyelven szereplő idézeteket, valamint - néhány kivétellel - Marx nem német nyelvű fordulatait és fejtegetéseit csak magyar fordításban közöltük. „Az idézeteket egybevetettük az eredetijükkel, de ahol Marx saját fordításában (vagy tömörítésében) közöl idézeteket, ott azok értelmezésében a marxi értelmezéshez tartottuk magunkat; kihagyásokat is csak ott jelöltünk, ahol maga Marx jelölte őket.”- írták a kötet fordítói. Továbbá, a könnyebb érthetőség kedvéért mi is tettünk néhány, adott esetben kihagyást pótló megjegyzést a szövegben, (szintén) kapcsos zárójelben – RH jegyzete.

A Tőke misztifikációja stb.	140
3. [A Tőkés termelés a sajátosan tőkés termelési viszony termelése és újratermelése]	150
A közvetlen termelési folyamat eredményei	157
[Töredékek más fejezetekből]	157
A B) ponthoz. a termelési eszközök eltérő centralizációja különböző népeknél	165
82) A szénbányászok	183

A KÖZVETLEN TERMELÉSI FOLYAMAT EREDMÉNYEI²

Ebben a fejezetben három dolgot kell szemügyre venni:

² A „Hatodik fejezet. A közvetlen termelési folyamat eredményei” című kézirat 1863 júliusa és 1864 júniusa között készült, alapjában véve az 1863. januári tervvázlatnak (lásd Marx és Engels Művei, [A továbbiakban: MEM] 26/1. köt. 376-377. old.) megfelelően. Ez a vázlat az 1. könyv struktúráját a következőképpen irányozta elő:

1. Bevezetés. Áru. Pénz.
2. A pénz átváltozása tőkévé.
3. Az abszolút értéktöbblet.
4. A relatív értéktöbblet.
5. Az abszolút és a relatív értéktöbblet kombinációja.
6. Az értéktöbblet visszaváltoztatása tőkévé.
7. A termelési folyamat eredménye.
8. Értéktöbblet-elméletek.
9. Elméletek a termelő és nem-termelő munkáról.

A munka folyamán azonban a „Bevezetés” elmaradt, és ezért megváltozott a fejezetek (később ezek a szakasz nevet kapták) számozása, így lett a hetedikből hatodik fejezet.

A kézirat marxi számozása 441-től 495-ig terjed - az előző oldalak nem maradtak ránk - két betoldással, amelyek a 96-107., illetve 262-264. oldalszámot viselik, ezenkívül ide sorolható néhány feltehetően későbbi (1863 és 1867 között írt), különálló oldal – Kossuth jegyzete.

1. Áruk mint a tőke, a tőkés termelés termékei.
2. A tőkés termelés értéktöbblet termelése.
3. Végül a tőkés termelés az egész viszony termelése és újratermelése, ami által ez a közvetlen termelési folyamat sajátosan tőkés folyamatként jellemződik.

E három rész közül az 1. számút a nyomtatás számára való végső feldolgozásban leghátulra és nem legelőre kell helyezni, mert ez képezi az átmenetet a második könyvhöz - a tőke forgalmi folyamatához. Kényelmességből itt vele kezdjük.

1. ÁRUK MINT A TŐKE TERMÉKEI

Az áru mint a polgári gazdagság elemi formája volt a kiindulópontunk, a tőke keletkezésének előfeltétele. Másrészt áruk most a tőke termékeként jelennek meg.

Ábrázolásunknak ez a körforgása egyrészt megfelel a tőke történelmi fejlődésének, amelynek az árucseré, árukereskedelem a keletkezési feltételeit alkotja, de maguk ezek a feltételek különböző termelési fokok alapzatán képződnek, melyek mindegyikében közös az, hogy bennük a tőkés termelés még egyáltalán nem, vagy még csak szórványosan létezik. Másrészt a fejlett árucseré és az áru formája mint a termék általánosan szükséges társadalmi formája maga is csak a tőkés termelési mód eredménye.

Másrészt, ha azokat a társadalmakat vesszük szemügyre, amelyekben fejlett tőkés termelés van, az áru ezekben egyrészt a tőke állandó elemi

előfeltételeként, másrészt a tőkés termelési folyamat közvetlen eredményeként jelenik meg.

Áru és pénz mindkettő elemi előfeltételei a tőkének, de csak bizonyos feltételek között fejlődnek tőkévé. Tőkeképződés csakis az áruforgalom alapzatán (amely pénzforgalmat is magában foglal), tehát a kereskedelem egy már adott, bizonyos terjedelműre terebélyesedett fokán mehet végbe, míg megfordítva, az áruterelés és az áruforgalom létezésének semmiképpen sem előfeltétele a tőkés termelési mód, ellenkezőleg, mint már korábban kifejtettem³ „a polgárit megelőző társadalmi formákhoz is hozzátartozik”. Az áruterelés és az áruforgalom történelmi előfeltétele a tőkés termelési módnak. Másrészt azonban csak a tőkés termelés alapzatán válik az áru a termék általános formájává, kell minden terméknek a tőke formáját öltenie, ragadja meg a vétel és eladás nemcsak a termelés fölöslegét, hanem magát a szubsztanciáját, és lépnek fel a különböző termelési feltételek maguk is átfogó módon mint áruk, melyek a forgalomból kerülnek bele a termelési folyamatba. Ezért az áru egyrészt a tőkeképződés előfeltételeként, másrészt mivel a termék általános elemi formája, lényegében a tőkés termelési folyamat termékeként és eredményeként jelenik meg. Termékek a termelés korábbi fokain részben öltik az áruk formáját. A tőke viszont szükségszerűen mint árut termeli termékét.⁴ Ezért a tőkés termelés, azaz a tőke, fejlettségének mértékében az árurol kifejtett általános törvények is, például az értékre vonatkozóak, a pénzforgalom különböző formáiban realizálódnak.

³ „Zur Kritik der politischen Ökonomie”, Berlin 1859. 74. old. [Marx és Engels Művei. 13. köt. 69. old.]

⁴ Sismondi

Itt megmutatkozik, hogy még korábbi termelési korszakokhoz tartozó gazdasági kategóriák is a tőkés termelési mód alapzatán sajátosan különböző, történeti jelleget kapnak.

A pénznek, amely maga csak az áru átváltozott formája, tőkévé változása csak akkor megy végbe, amikor a munkaképesség magának a munkásnak a számára áruvá változott, tehát amikor az árukereskedelem kategóriája már hatalmába kerítette egy olyan szférát, amely azelőtt ki volt zárva belőle, vagy amelyet csak szórványosan zárt magába.; Csak amikor a dolgozó népesség nem tartozik többé maga is az objektív munkafeltételek közé, vagy nem lép többé maga is árutermelőként a piacra, amikor munkájának terméke helyett inkább magát a munkáját, illetve pontosabban a munkaképességét adja el, akkor válik a termelés az egész terjedelmében, egész mélységében és szélességében árutermeléssé, akkor változik át minden termék áruvá, s lépnek be minden egyes termelési szféra tárgyi feltételei maguk is mint áruk a termelésbe. Csak a tőkés termelés alapzatán válik az áru valóban a gazdagság általános elemi formájává. Ha például a tőke még nem kerítette hatalmába a mezőgazdaságot, akkor a termék egy nagy részét még közvetlenül mint létfenntartási eszközt, nem mint árut termelik; a dolgozó népesség egy nagy részét még nem változtatták bérmunkássá, a munkafeltételek egy nagy részét pedig még nem változtatták tőkévé. Ebben benne foglaltatik, hogy a munka fejlett megosztása, ahogy a társadalmon belül véletlenszerűen megjelenik, és a munka műhelyen belüli tőkés megosztása kölcsönösen megszabják és termelik egymást. Hiszen az áru mint a termék szükségszerű formája, s ennél fogva a termék külsővé-idegenné válása mint elsajátításának szükségszerű formája a társadalmi munka teljesen fejlett megosztását tételezi fel, másrészt viszont csak a tőkés termelés alapzatán, tehát egyúttal a

műhelyen belüli tőkés munkamegosztás alapzatán ölti minden termék szükségszerűen az áru formáját és válik ennél fogva minden termelő szükségszerűen árutermelővé. Ezért csak a tőkés termeléssel következik be általánosan, hogy a használati értéket a csereérték közvetíti.

Három pont

1. Csak a tőkés termelés teszi az árut minden termék általános formájává.

2. Az árutermelés szükségszerűen tőkés termeléshez vezet, mihelyt a munkás nem része többé a termelési feltételeknek (rabszolgaság, jobbágyság), vagy nem a természetadta közösség marad a bázis (India). Attól a pillanattól kezdve, amikor maga a munkaerő általánosan áruvá válik.

3. A tőkés termelés megszünteti az árutermelés bázisát, az elszigetelt független termelést és az árubirtokosok közti cserét, vagyis az egyenértékek cseréjét. A tőke és a munkaerő cseréje formálissá válik.

Erről az álláspontról az is egészen közömbössé válik, hogy maguk a termelési feltételek milyen formában lépnek be a munkafolyamatba, hogy mint például az állandó tőke egy része, a gépi berendezés stb., csak fokozatosan adják-e át értéküket a terméknek, vagy, mint a nyersanyag, materiálisán kerülnek bele; hogy a termék egy részét, mint például a mezőgazdaságban a magot, közvetlenül maga a termelő használja-e fel mint munkaeszközt, vagy előbb eladják s azután változtatják újra munkaeszközzé. Valamennyi termelt munkaeszköz, eltekintve a

termelési folyamatban használati értéként tett szolgálatától, most egyszersmind az értékesítési folyamat elemeként funkcionál. Ha nem valóságos pénzzé, akkor számolópénzzé változtatják, csereértékeként kezelik őket, és pontosan kiszámítják azt az értékelemet, amelyet ilyen vagy olyan módon hozzátesznek a termékhez. Ugyanabban a mértékben például, ahogy a mezőgazdaság tőkés módon üzött iparaggá válik - ahogy a tőkés termelés falun meghonosodik -, ugyanabban a mértékben, ahogy a mezőgazdaság piacra termel, árukat, eladásra, nem pedig saját közvetlen fogyasztásra szánt cikkeket termel -, ugyanabban a mértékben számítja ki a kiadásait, kezeli azok minden tételét áruként (akár egy harmadiktól vásárolja ezeket, akár önmagától, a termeléstől), és ezért, amennyiben az árut önálló csereértékként kezelik, pénzként. Minthogy tehát búzát, szénát, marhát, mindenfajta magvakat stb. áruként eladnak - és az eladás nélkül egyáltalában nem számítanak termékeknek -, áruként, illetve pénzként kerülnek is be a termelésbe. Ugyanabban a mértékben, mint a termékek, természetesen a termelési feltételek, a termékek elemei is - melyek ezekkel a termékekkel azonos dolgok -, áruvá válnak, és amennyiben az értékesítési folyamat jön tekintetbe, felszámítják őket a csereérték önálló formájában, mint pénznagyságokat. A közvetlen termelési folyamat itt mindig elválaszthatatlanul munkafolyamat és értékesítési folyamat, ahogy a termék használati értéknek és csereértéknek az egysége, azaz áru. Ettől a formai mozzanattól eltekintve: ugyanabban a mértékben kifejlődik az, hogy pl. a bérlő a ráfordításait vásárolja, vagyis kifejlődik a magkereskedelem, trágyakereskedelem, tenyészállatkereskedelem stb., a bevételeit pedig eladja; tehát hogy az egyes bérlő szempontjából ezek a termelési feltételek valóságosan is a forgalomból kerülnek bele az ő termelési folyamatába, a forgalom ténylegesén az ő termelésének előfeltételévé válik azáltal, hogy a termelési feltételek egyre inkább valóban vásárolt

(vagy vásárolható) áruk. Ezek a bérlő szempontjából már amúgy is áruk mint olyan cikkek, munkaeszközök, amelyek egyszersmind tőkénének értékrészeit alkotják. (Ezért, ha in natura [természetben] visszaadja őket a termelésnek, úgy számítja fel őket, mint amiket eladott magának mint termelőnek.) Mégpedig ugyanabban az arányban fejlődik ki ez, ahogy a tőkés termelési mód a mezőgazdaságban kifejlődik, tehát ahogy a mezőgazdaságot egyre inkább gyárszerűen üzik.

Az áru mint a termék általánosan szükségszerű formája, mint a tőkés termelési mód specifikus sajátossága, kézzelfoghatóan megmutatkozik a tőkés termelés fejlődése által előidézett nagyméretű termelésben, a termék egyoldalúságában és tömegességében, amely a termékre társadalmi és a társadalmi összefüggésekhez szorosan kötődő jelleget kényszerít, ezzel szemben a termék mint használati érték közvetlen kapcsolatát a termelő szükségletének kielégítéséhez közömbös és lényegtelen valaminek tünteti fel. Ezt a tömegterméket csereértékként kell realizálni, át kell mennie az áru metamorfózisán, ami nemcsak a termelő létfenntartása szempontjából szükségszerűség, aki mint tőkés termel, hanem szükségszerűség magának a termelési folyamatnak a megújulása és folytonossága szempontjából. Ezért is jut a tömegtermék a kereskedelem osztályrészéül. Megvásárlója nem az ipari fogyasztó, hanem a kereskedő, aki különálló tevékenységként foglalkozik az áru metamorfózisával.⁵ Végül a termék azáltal bontakoztatja ki árujellegét, s ezzel csereérték jellegét, hogy a tőkés termeléssel állandóan sokszorozódik a termelési szférák különfélesége, tehát a termék kicserélhetőségének szférája.⁶

⁵ Sismondi. („Nouvcaux principes”, Párizs 1827. I. köt. 136., 139., 140. old.)

⁶ Vö. „Zur Kritik der politisclien Ökonomie”, p. 17. [Marx és Engels Művei. 13. köt. 22. old.], továbbá Wakefield [Valószínűleg Wakefield jegyzeteiről van szó A. Smith

Az áruból, a terméknek e sajátosan társadalmi formájából indulunk ki - mint a tőkés termelés alapzatából és előfeltételéből. Kezünkbe vesszük az egyes terméket, és elemezzük azokat a formameghatározottságokat, melyeket mint áru tartalmaz, melyek rányomják az árubélyeget. A tőkés termelés előtt a termék nagy részét nem áruként, nem árunak termelik. Másrészt akkor a termelésbe bekerülő termékek egy nagy része nem áru, nem áruként kerül be a termelési folyamatba. A termékek áruvá változása csak egyes pontokon megy végbe, csak a termelés többletére, vagy csak egyes szféráira (manufaktúra-termékek) stb. terjed ki. A termékek nem kerülnek be egész terjedelmükben kereskedelmi cikkeként a folyamatba és nem is kerülnek ki belőle egész szélességükben mint ilyenek.⁷ Mégis bizonyos határok közötti áruforgalom és pénzforgalom, ennél fogva a kereskedelemnek bizonyos fokú fejlettsége előfeltétele, kiindulópontja a tőkeképződésnek és a tőkés

„Wealth of Nations”-ének általa sajtó alá rendezett kiadásában, London 1843. I. köt. 95-96., 157-158. stb. old.]

⁷ Lásd azt az 1752 körüli francia művet, mely azt állítja, hogy ... előtt a búzát soha nem tekintették Franciaországban kereskedelmi cikknek. [Gouder, Ange névtelenül megjelent műve: „Les interéts de la France mal entendus, dans les branches de l’agriculture, de la population, des finances, du commerce, de la marine, et de l’industrie. Pár un citoyen” {Franciaország rosszul értelmezett érdekei a mezőgazdaságot, a népesedést, a pénzügyeket, a kereskedelmet, a hajózást és az ipart illetően. Írta Egy polgár}, I. köt. Amszterdam 1757. Ezt a könyvet említi Charles Smith: „Three Tracts on the Corn-trade and Corn-laws” {Három értekezés a gabonakereskedelemtől és a gabonatorvényekről}, II. kiad., London 1766. is, amelyet Marx a B mellékfüzetben kivonatolt, s a következőket jegyezte ki belőle {14. old.}: „A gabona élelmiszernek is, árunak is tekintendő.” {Ez a tétel minden régebbi szerződésben szerepel.} „E királyság parlamentjei ... általában élelmiszerként is és áruként is kezelték. A »Les interéts de la France« szerzője úgy véli, hogy sohasem tekintették így {árunak} 1660 előtt, de a statútumok az ellenkezőjét bizonyítják.” {7. old.}.]

termelési módnak. Ilyen előfeltételként kezeljük az árut, amikor belőle indulunk ki mint a tőkés termelés legegyszerűbb eleméből. Másrészt azonban az áru a tőkés termelés terméke, eredménye. Ami először a tőkés termelés elemeként, az később saját termékeként jelenik meg. Csak a tőkés termelés bázisán válik az áru a termék általános formájává; s minél inkább fejlődik a tőkés termelés, annál inkább kerülnek be a folyamatába a termelés összes alkotórészei áruként.

Az árunak, ahogy a tőkés termelésből kikerül, különböző a meghatározottsága az árutól, ahogy mint a tőkés termelés eleméből, előfeltételéből kiindulnak belőle. Az egyes áruból indultunk ki mint önálló cikkből, amelyben meghatározott mennyiségű munkaidő tárgyiasul, s amelynek ezért adott nagyságú csereértéke van.

Az áru most kettős további meghatározottságban jelenik meg:

1. Ami benne tárgyiasul, használati, értékétől eltekintve, az meghatározott mennyiségű társadalmilag szükséges munka, de míg az árunál mint olyanál teljesen nyitva marad (és valójában közömbös), hogy kitől származik ez a tárgyiasult munka stb., az áru mint a tőke terméke részben megfizetett, részben meg nem fizetett munkát foglal magában. Korábban megjegyeztük, hogy ez a kifejezés annyiban nem pontos, hogy magát a munkát nem közvetlenül veszik és adják el. De az áruban a munkának egy összömege tárgyiasult. Ennek a tárgyiasult munkának egy részét (eltekintve az állandó tőkéből, melyért egyenértéket fizetnek) egyenértékre, a munkabérre cserélték, más részét egyenérték nélkül sajátította el a tőkés. Mindkét rész tárgyiasult, ezért az áruérték részeként van meg. S rövidítésül szolgál, hogy az egyiket megfizetett, a másikat meg nem fizetett munkának nevezzük.

2. Az egyes áru nemcsak materiálisan jelenik meg a tőke össztermékének részeként, a tőke által termelt árutömeg hányadaként. Egyáltalában már nem az egyes önálló áru, az egyes termék áll előttünk. Nem egyes áruk jelennek meg a folyamat eredményeként, hanem egy árutömeg, amelyben újratermelődött az előlegezett tőke értéke plusz az értéktöbblet - az elsajátított többletmunka -, s minden egyes áru a tőke értékének és a tőke által termelt értéktöbbletnek a hordozója. Az egyes árura fordított munkát egyáltalán nem lehet többé kiszámítani, már az átlagszámítás, tehát eszmei becslés miatt sem, amelyet az állandó tőkének az össztermék értékébe csak kopásként bekerülő részére, valamint egyáltalában a közösen elfogyasztott termelési feltételekre vonatkozóan alkalmaznak, és végül a közvetlenül társadalmi munka miatt, mely sok kooperáló egyén átlagmunkájává egyenlítődik ki, és ekként becsülik fel. Az egyes árura fordított munka csak a reá jutó és eszmeileg felbecsült összmunka megfelelő hányadának számít. Az egyes áru ármeghatározásánál ez a munka úgy jelenik meg, mint pusztán eszmei része az összterméknek, amelyben a tőke újratermelődik.

3. Az áru mint ilyen - a tőke összértékének plusz az értéktöbbletnek a hordozója, megkülönböztetve az előttünk eredetileg önállóan megjelent árutól mint a tőke terméke - valójában mint az immár értékesült tőke átváltozott formája, most az eladás azon terjedelmében, dimenzióiban mutatkozik, melyeknek létre kell jönniök ahhoz, hogy a régi tőkeérték és úgyszintén az általa előállított értéktöbblet realizálódjék, ami semmiképpen sem azáltal történik, hogy az egyes árukat vagy egy részüket értékükön adják el.

Korábban láttuk, hogy az árunak ahhoz, hogy készen álljon a forgalomra, kettős létezési módot kell kapnia. Nemcsak úgy kell a vásárlóval

szembelépnie, mint meghatározott hasznos tulajdonságokkal rendelkező cikknek, mint meghatározott használati értéknek, amely akár az egyéni, akár a termelő fogyasztás meghatározott szükségleteit elégíti ki. Csereértékének a használati értékétől eltérő és különböző, önálló, bár eszmei formát kell kapnia. Úgy kell az árunak megjelennie, mint használati érték és csereérték egységének, de ezen belül egyszersmind mint megkettőzöttnek. Az áru csereértéke ezt a használati értékétől teljesen független, önálló formát, mint a materializált társadalmi munkaerő pusztá létezését, az árában kapja meg, ebben a csereérték mint csereérték, azaz mint pénz van kifejezve, mégpedig számolópénzben van így kifejezve.

Mármost valóban vannak egyes áruk, mint például a vasutak, nagy épületek stb., melyek egyrészt olyan folytonos természetűek, másrészt olyan méretűek, hogy az előlegezett tőke egész terméke mint egy áru jelenik meg. Itt tehát az a törvény érvényes, amely az egyes áru vizsgálatokor mutatkozott meg, az, hogy az áru ára nem más, mint a pénzben kifejezett értéke. A tőke plusz értéktöbblet összértéke benne foglaltatik az egyes áruban, és számolópénzben kifejezhető. Egy ilyen áru ármeghatározása semmiben sem fog különbözni az egyes áru korábban ismentetett ármeghatározásától, mert a tőke összterméke itt valóban mint egy áru van jelen. Szükségtelen tehát tovább időznünk ennél.

Az áruk többsége azonban nem folytonos természetű (s eszmeileg még a folytonosak is kezelhetők nem folytonos nagyságokként), vagyis egy bizonyos cikk tömegének tekintve őket oszthatók az őket mint különleges használati értékeket szokás szerint megillető mértékek szerint, például *a* quarter búza, *b* mázsa kávé, *c* rőf vászon, *x* tucat kés, ahol maga az

egyres áru szolgál mértékegységként stb.

Most először is a tőke össztermékét kell szemügyre vennünk, melyet, bármilyen is a mérete, és akár folytonos, akár nem folytonos, mindig úgy tekinthetünk, mint egy árut, mint egyetlen használati értéket, melynek csereértéke ezért az összárban úgy is jelenik meg, mint ezen össztermék összértékének a kifejezése.

Az értékesítési folyamat vizsgálatakor megmutatkozott, hogy az előlegezett állandó tőke egy része - épületek, gépi berendezés stb. - csak meghatározott értékhányadokat ad át a terméknek, melyeket az állandó tőke mint munkaeszköz veszít a munkafolyamatban, hogy saját használati értékének formájában sosem kerül bele anyagilag a termékbe, hogy hosszabb időszakokon át tovább szolgál a munkafolyamatban, és hogy azt az értékreszt, melyet egy meghatározott időszak alatt az ez időszak alatt előállított terméknek átad, annak az aránynak az alapján becsülik fel, melyben ez a meghatározott időszak azzal az összidőszakkal áll, amely alatt az állandó tőke mint munkaeszköz elhasználódik, ezzel elveszti összértékét és átviszi a termékre; így, ha például 10 éven át szolgál, akkor átlagszámítás szerint egy év termékének az értéke $\frac{1}{10}$ részét adja át, értéke $\frac{1}{10}$ részét teszi hozzá a tőke évi termékéhez. Amennyiben az állandó tőkének ez a része egy bizonyos terméktömeg piacra dobása után továbbra is munkaeszközként szolgál és a fönt említett átlagos becslés szerint folyamatosan képvisel egy meghatározott értéket, az állandó tőke nem kerül bele a piacra dobott terméktömeg értékkepzésébe. Egyáltalában, az állandó tőke összértéke csak annyiban meghatározó a piacra dobott terméktömegnek, annak a terméktömegnek az értékére nézvést, melynek megtermeléséhez már szolgált, amennyiben az állandó tőke

által egy meghatározott időszak alatt átadott értéket összértéke hányadaként becsülik fel, amennyiben annak az időszaknak, amelyben az állandó tőke szolgált és átadta értéke egy részét, az összidőszakhoz való aránya határozza meg, amely alatt az állandó tőke fennáll és átadja összértékét a terméknek. Egyébként a még tovább létező értéke nem jön számításba a már piacra dobott árutömegek értékbecslésekor. Ezek vonatkozásában tehát ez az érték nullával egyenlőnek tételezhető. Vagy, ami ugyanaz, az adott cél szempontjából az egyszerűség kedvéért úgy tekinthetjük a dolgot, hogy az ösztőke - állandó részének az a része is, amely csak hosszabb termelési időszakok alatt kerül be egészen a termékbe - egészében benne foglaltatik, felolvad az ösztőke általunk vizsgálandó termékében.

Tegyük fel tehát, hogy az össztermék = 1200 rőf vászon. Az előlegezett tőke legyen = 100 £, amelyből 80 £ az állandó tőke és 20 £ a változó tőke, az értéktöbblet rátája pedig legyen = 100%, úgyhogy a munkás a munkanap egyik felében önmaga számára, a másik felében ingyen a tőkés számára dolgozik. Ebben az esetben a megtermelt értéktöbblet = 20 £, az 1200 rőf összértéke pedig = 120 £, amelyből 80 £ az állandó tőke által hozzá tett érték, 40 £ az újonnan hozzá tett munka, melynek az egyik fele a munkabért pótolja, a másik fele többletmunkát fejez ki, vagyis értéktöbbletet alkot.

Mivel az újonnan hozzá tett munka kivételével a tőkés termelés elemei maguk is már árukként, tehát meghatározott áron kerülnek be a termelési folyamatba, az az érték, amelyet az állandó tőke tesz hozzá, már árként adva van, például a fenti esetben 80 £ lenért, gépi berendezésért stb. Ami azonban az újonnan hozzá tett munkát illeti, ennek - ha a szükséges létfenntartási eszközök által meghatározott

munkabér = 20 £, a többletmunka pedig akkora, mint a megfizetett munka - 40 £ árban kell kifejeződnie, mivel az az érték, melyben a hozzátett munka kifejeződik, e munka mennyiségétől függ és semmiképpen sem azoktól a viszonyoktól, amelyek között megfizetik ezt a munkát. A 100 £-nyi tőke által termelt 1200 rőf összára tehát = 120 £.

Hogyan határozzuk meg mármost az egyes áru, itt a rőf vászon, értékét? Nyilvánvalóan úgy, hogy az össztermék összárát elosztjuk az adott mértékek szerint hányadokra osztott termék számával, a termék összárát elosztjuk a használati érték mértékegységének a számával, tehát ebben az esetben például $120 \text{ £} \div 1200 \text{ rőf}$; eszerint egy rőf vászon ára 2 shilling [0.1£]. Ha mármost a rőföt, amely a vászon mértékéül szolgál, továbbfejlesztjük mint mércét újabb hányadokra osztással, akkor éppígy meghatározhatjuk a fél rőf stb. árát is. Az egyes áru árát tehát úgy határozzuk meg, hogy használati értékét az össztermék hányadának, árát pedig a tőke által előállított összérték megfelelő hányadának tekintjük.

Láttuk, hogy a munka termelékenységének vagy termelőerejének különböző fokai szerint ugyanaz a munkaidő igen különböző mennyiségű termékben vagy egyenlő nagyságú csereérték egészen különböző mennyiségű használati értékben fejeződik ki. Tegyük fel, hogy a jelen esetben a len szövő munka termelékenysége megnégyszereződik. Az állandó tőke - len, gépi berendezés stb. -, melyet a 40 £-ben kifejezett munka mozgatott, 80 £-gel volt egyenlő. Ha a szövőmunka termelékenysége megnégyszereződött, akkor négyszer annyi állandó tőkét hoz mozgásba, tehát 320 £-nyi lent stb. És megnégyszereződik a rőfök száma, 1200-ról 4800 rőfre nő. Az újonnan hozzátett szövőmunka azonban továbbra is 40 £-ben fejeződik ki, mivel a mennyisége nem

változott. A 4800 rőf összára 360 £, tehát most = 360 £, egy rőf ára pedig $360 \text{ £} \div 4800 \text{ rőf} = 1\frac{1}{2}$ shilling [0.075 £]. Egy rőf ára 2 shillingről, vagyis 24 penny-ről $1\frac{1}{2}$ shillingre, vagyis 18 pennyre csökkent, $\frac{1}{4}$ -ével csökkent, mert a rőfben benne foglalt állandó tőke $\frac{1}{4}$ -del kevesebb pótlólagos eleven munkát szívott magába vászonná való átváltozásakor, vagy ugyanazon mennyiségű szövőmunka nagyobb mennyiségű termékre oszlott el.

Jelen célunk szempontjából azonban még jobb, ha olyan példát veszünk, ahol az előlegezett ösztőke ugyanannyi marad, de a munka termelőereje pusztán természeti feltételek, például kedvező vagy kedvezőtlen időjárás következtében ugyanazon használati érték, például búza, igen különböző mennyiségeiben fejeződik ki.

Tegyük fel, hogy az egy acre földre fordított munkamennyiség, például a búzatermesztésben, 7 £, amelyből 4 £ újonnan hozzá tett munkát, 3 £ pedig állandó tőkében már tárgyiasult munkát fejez ki. A [z újonnan hozzá tett munka] 4 £-ből legyen 2 £ a munkabér és 2 £ az [értéktöbblet] $a^{\text{többletmunka}} / \text{szükséges munka}$ előfeltételezett aránya [100%] szerint. A termés azonban változó az időjárás változásának megfelelően.

A quarterek száma összesen	1 quarter	Az össztermék értéke vagy ára
„Ha 5 quartere van – eladhatja	28 sh-jével	7 £-ért
4 1/2 quartere van – eladhatja	kb. 31 sh-jével	ugyanennyiért
4 quartere van – eladhatja	35 sh-jével	ugyanennyiért
3 1/2 quartere van – eladhatja	40 sh-jével	ugyanennyiért
3 quartere van – eladhatja	46 sh 8 pennyjével	ugyanennyiért
2 1/2 quartere van – eladhatja	56 sh-jével	ugyanennyiért
2 quartere van – eladhatja	70 sh-jével	ugyanennyiért” ⁸

Az 1 acre földön előlegezett 5 £-nyi tőke össztermékének értéke vagy ára itt mindig ugyanannyi marad = 7 £, mivel a tárgyiasult munka és az újonnan hozzátett eleven munka előlegezett összege állandó. De ugyanez a munka igen különböző quarter mennyiségekben fejeződik ki, s ezért az egyes quarternek, az össztermék ugyanazon hányadának, igen különböző az ára. Az ugyanazon tőkével megtermelt egyes áruk árainak ez a változása azonban egyáltalán semmit nem változtat az értéktöbblet rátáján, az értéktöbbletnek a változó tőkéhez való arányán, vagy azon az arányon, amelyben az összmunkanap megfizetett és meg nem fizetett munkára oszlik.

⁸ „An Inquiry into the Connection [between the Present Price of Provisions and the Size of Farms] etc.” By a Farmer. London 1773. 108. old.

Az [első esetben az] összérték, amelyben az újonnan hozzáított munka kifejeződik, változatlan, mert az állandó tőkéhez továbbra is ugyanolyan mennyiségű eleven munkát tesznek hozzá, és az értéktöbbletnek a munkabérhez, illetve a munka megfizetett részének a meg nem fizetethez való aránya változatlan, akár 2, akár $1\frac{1}{2}$ shillingbe kerül a munka különböző termelékenységére esetén egy rőf.

Ami az egyes rőf vonatkozásában változott, az a hozzáított szövőmunka összmenyisége, de az az arány, melyben ez az összmenyiség megfizetett és meg nem fizetett munkára oszlik, változatlan ennek az összmenyiségnek az egyes rőfben foglalt minden hányadára nézve, akár nagyobb, akár kisebb az.

Ugyanígy, az adott előfeltétel mellett, a quarter árának emelkedése a második esetben, a munka csökkenő termelékenységével, az a körülmény, hogy az újonnan hozzáított munka kevesebb quarterre oszlik el, ezért nagyobb mennyiségű újonnan hozzáított munka esik egy quarterre, egyáltalán nem változtatná meg azt az arányt, amelyben ez az egy quarter által felszívott nagyobb vagy kisebb munkamenyiség megfizetett és meg nem fizetett munkára oszlik, nem változtatná meg sem az összértéktöbbletet, melyet a tőke termelt, sem azt az értéktöbblethányadot, amely az egyes quarter értékében, az egyáltalában újonnan hozzáított értékhez viszonyítva, benne foglaltatik. Ha az adott előfeltételek között meghatározott mennyiségű munkaeszközhöz több eleven munkát tesznek hozzá, akkor ugyanabban az arányban több megfizetett és meg nem fizetett munkát tesznek hozzá, ha kevesebb eleven munkát, akkor ugyanabban az arányban kevesebb a hozzáított megfizetett és meg nem fizetett munka, de az arány az újonnan hozzáított munka e két alkotórésze között változatlan

marad.

Eltekintve egyes zavaró befolyásoktól, melyek vizsgálata jelen célunk szempontjából közömbös, a tőkés termelési mód tendenciája és eredménye az, hogy a munka termelékenységét folyton fokozza, ennél fogva folyton gyarapítja az ugyanannyi pótlólagos munkával termékekké változtatott termelési eszközök tömegét, az újonnan hozzátett munkát folyton úgyszólván nagyobb terméktömegre osztja el, és ennél fogva csökkenti az egyes áru árát, vagyis egyáltalában olcsóbbá teszi az áruk árát. Ám az áruk árának ez az olcsóbbá tétele önmagában véve semmiféle változást nem von maga után sem az ugyanazon változó tőke által termelt értéktöbblet tömegében, sem az újonnan hozzátett munkának megfizetett és meg nem fizetett munkára való, az egyes áruban foglalt arányos megoszlásában, vagy az értéktöbbletnek az egyes áruban realizált rátájában. Ha meghatározott mennyiségű len, orsó stb. egy rőf vászonná való átváltozásához kevesebb szövőmunkát szív fel, akkor ez mit sem változtat azon az arányon, amelyben ez a több vagy kevesebb szövőmunka megfizetett és meg nem fizetett részre oszlik. A meghatározott mennyiségű már tárgyasult munkához újonnan hozzátett eleven munka abszolút mennyisége semmit sem változtat azon az arányon, amelyben ez az egyes árut illetően változó nagyobb vagy kisebb mennyiség megfizetett és meg nem fizetett munkára oszlik. Annak ellenére tehát, hogy a munka termelőerejének változásából eredően változnak az áruk árai, ill. ezek az áruárak csökkennek és az áru olcsóbbá válik, a megfizetett és meg nem fizetett munka aránya, egyáltalában a tőke által realizált értéktöbbletráta állandó maradhat. Ha nem a munkaeszközökhöz újonnan hozzátett munka termelőerejében következne be változás, hanem a munkaeszközöket létrehozó munka termelőerejében, s ezért a munkaeszközök ára emelkedne vagy

csökkenne, akkor úgyszintén világos, hogy az áruk árában ily módon előidézett változás nem befolyásolná a bennük foglalt hozzátett eleven munka megfizetett és meg nem fizetett részre való állandó megoszlását.

Ellenkezőleg. Ha az áruk árának változása nem zárja ki az értéktöbblet állandó rátáját, a hozzátett munka megfizetett és meg nem fizetett részre való állandó megoszlását, akkor az áruk árának állandósága nem zárja ki az értéktöbbletráta változását, az újonnan hozzátett munka megfizetett és meg nem fizetett részre való arányos megoszlásának változását. A dolog egyszerűsítése végett tegyük fel, hogy a szóban forgó munkaágban az árban foglalt egyik munka termelőerejében sem következik be változás, tehát a fenti [első] esetben például nem változik sem a szövőmunka termelékenysége, sem azé a munkáé, amely a lent, az orsókat stb. szolgáltatja. A fenti feltevés szerint 80 £-et adtak ki állandó tőkére, 20 £-et változó tőkére. Jelentse ez a 20 £ például 20 takács 20 napját (munkanapját). Az előfeltételezés szerint a takácsok 40 £-et termeltek, vagyis fél napot a maguk számára, fél napot a tőkés számára dolgoztak. De tegyük fel továbbá, hogy a munkanap 10 órás volt, és most meghosszabbítják 12 órára, úgyhogy a többletmunka fejenként 2 órával megnövekedik. Az összmunkanap $\frac{1}{5}$ -del nő, 10 órától 12-re. Minthogy $10 \div 12 = 16 \frac{2}{3} \div 20$, most már csak $16 \frac{2}{3}$ takácsra van szükség ugyanazon 80 £-nyi állandó tőke mozgásba hozatalához, ennél fogva 1200 rőf vászon megtermeléséhez. (Mivel 20 ember, aki 10 órán át dolgozik, 200 órát dolgozik, és $16 \frac{2}{3}$ ember, aki 12 órán át dolgozik, szintén 200 órát dolgozik.) Vagy, ha továbbra is megmarad a 20 munkás, akkor most 200 óra helyett 240 óra munkát tesznek hozzá. Vagy, mivel a napi 200 óra értéke hetente 40 £, a napi 240 óra értéke heti 48 £-ben fejeződik ki. Minthogy azonban a munka termelőereje stb. ugyanannyi maradt, és minthogy 40 £-re 80 £-nyi állandó tőke jut, 48 £-

re 96 £ állandó tőke jut. Az előlegezett tőke tehát 116 £-re rúg, az általa termelt áruérték pedig = 144 £-gel. De mivel 120 £ = 1200 rőffel, 128 £ = 1280 rőffel. Egy rőf tehát $128 \text{ £} \div 1280 \text{ rőf} = 1 \div 10 \text{ £} = 2 \text{ shillingbe}$ fog kerülni. Az egyes rőf ára változatlan, mert most is a munkaeszközökben tárgyiasult munkának és az újonnan hozzáadott szövőmunkának ugyanolyan összmenyiségébe került.

De a minden egyes rőfben benne foglalt értéktöbblet megnő. Azelőtt 1200 rőfre 20 £ értéktöbblet jutott, egy rőfre tehát $20 \text{ £} \div 1200 \text{ rőf} = 2 \text{ £} \div 120 \text{ rőf} = 1 \text{ £} \div 60 \text{ rőf} = \frac{1}{60} \text{ £} = \frac{1}{3} \text{ shilling} = 4 \text{ penny}$. Most 1280 rőfre 28 £ jut, egy rőfre $5 \frac{1}{3} \text{ penny}$, mivel $5 \frac{1}{3} \text{ penny} \times 1280 = 28 \text{ £} \rightarrow$ ez az 1280 rőfben foglalt értéktöbblet valóságos összege. Éppígy a pótlólagos 8 £ értéktöbblet = 80 rőffel (rőfönként 2 shillingjével), s valójában a rőfök száma 1200-ról 1280-ra nőtt.

Az áru ára itt változatlan; a munka termelőereje változatlan. A munkabérre fordított tőke változatlan. Mindazonáltal az értéktöbblet összege 20-ról 28-ra, vagyis 8-cal nő, ami 20-nak a $2 \frac{1}{2}$ vagy $\frac{5}{2}$ része; mivel $8 \times (\frac{5}{2}) = 40 \div 2 = 20$, tehát 40%-kal. Ilyen százalékban nőtt az értéktöbblet egésze. Ami viszont az értéktöbblet rátáját illeti, az eredetileg 100% volt, most pedig 140%.

Ezeket a vacak számokat később ki lehet igazítani. Egyelőre elég annyi, hogy az áruk állandó ára esetén az értéktöbblet nő, mert ugyanannyi változó tőke több munkát hoz mozgásba, s ezért nemcsak több árut termel ugyanazon az áron, de több árut, melyben több a megfizetett munka.

A helyes számítást a következő összevetés mutatja, amelyhez még a

következőket kell előrebocsátani:

Ha 20 v [változó tőkerész] eredetileg = 20 tízórás nappal (melyek mint a hét napjai, megszorozhatók 6-tal, de ez mit sem változtat a dolgon) és a munkanap = 10 órával, akkor ez az összmunka = 200 órával.

Ha meghosszabbítják a napot 10-ről 12 órára (a többletmunkát pedig 5-ről 7-re), akkor a 20 nap összmunkája = 240 órával.

Ha 200 óra munka 40 £-ben jelenik meg, akkor 240 óra 48 £-ben.

Ha 200 óra 80 £-nyi állandó tőkét hoz mozgásba, akkor 240 óra 96 £-nyit.

Ha 200 óra 1200 rőföt termel, akkor 240 óra viszont 1440 rőföt.

Most pedig a következő összevetés:

	$c \overline{v}$ [állandó tőke – változó tőke]	m [értéktöbblet]	az össztermék értéke	az értéktöbblet rátája	az értéktöbblet összege
I.	80 £ - 20 £	20 £	120 £	100%	20 £
II.	96 £ - 20 £	28 £	144 £	140%	28 £
	rőfök	1 rőf ára	1 rőfben foglalt szövőmunka mennyisége	többletmunka	a többletmunka rátája
I.	1200	2 sh.	8 penny	4 penny	$4 \div 4 = 100\%$
II.	1440	2 sh.	8 penny	$4 \frac{2}{3}$ penny	$4 \frac{2}{3} \div 3 \frac{1}{3} = 140\%$
7:5 = az órák száma 5-ről 7-re emelkedett.					

Az abszolút értéktöbblet emelkedése következtében, azaz a munkanap meghosszabbításával a felhasznált munka összmenységében az arány 5:5-ről 7:5-re, 100-ról 140%-ra emelkedett, és ugyancsak ez az arány mutatkozik meg az egyes rőfben is. Az értéktöbblet összömeget azonban azoknak a munkásoknak a száma határozza meg, akiket ehhez

a megemelkedett rátához felhasználtak. Ha a meghosszabbodott munkanap következtében csökkenne a számuk - a munka mennyisége csak ugyanannyi lenne, mint előzőleg, tehát a meghosszabbodott munkanap miatt kevesebb számú munkást alkalmaznának, akkor az értéktöbblet rátájának emelkedése ugyanaz maradna, abszolút összegének emelkedése azonban nem.

Tegyük fel most ellenkezőleg, hogy a munkanap nem változik = 10 órával, de annak következtében, hogy a munka termelékenysége növekedik - nem a szövőmunka által felhasznált állandó tőke termelésében, nem is magában a szövőmunkában, hanem más iparágakban, melyek termékei a munkabérbe kerülnek bele -, a szükséges munka 5-ről 4 órára csökken, úgyhogy a munkások most 6 órát dolgoznak a tőkés számára 5 helyett, és 4 órát dolgoznak a maguk számára 5 helyett. A többletmunka és a szükséges munka aránya $5:5 = 100 \div 100 = 100\%$ volt, most pedig $6:4 = 150 \div 100 = 150\%$.

Továbbra is 20 ember 10 órán át alkalmazva, ami 200 óra, továbbra is 80 £-nyi állandó tőkét hoz mozgásba. Az össztermék értéke továbbra is 120 £, a rőfök száma = 1200-al, egy rőf ára = 2 shillinggel, mivel a termelési árakban egyáltalán semmi sem változott. Egy munkás összterméke (értéke szerint) 2 £-gel volt egyenlő, 20 munkásé pedig 40-nel. De ha egy héten napi 5 óra = 20 £-gel, akkor 4 óra = 16 £-gel, amiért most a munkás ugyanakkora mennyiségű létfenntartási eszközt vásárol, mint azelőtt. A 20 munkás fizetése, akik már csak 4 óra szükséges munkát végeznek = 16 £-gel, a korábbi 20 helyett. A változó tőke 20 £-ről 16-ra csökkent, de továbbra is ugyanakkora mennyiségű abszolút munkát hoz mozgásba. Ez a mennyiség azonban másképp oszlik el. Azelőtt $\frac{1}{2}$ -e megfizetett, $\frac{1}{2}$ -e meg nem fizetett volt. Most 10 órából 4

megfizetett és 6 meg nem fizetett, tehát $\frac{2}{5}$ megfizetett és $\frac{3}{5}$ meg nem fizetett; vagyis az arány 5:5 helyett 6:4, így az értéktöbblet rátája 100% helyett 150%. Az értéktöbblet rátája 50 %-kal emelkedett. Egy rőfre $3\frac{1}{5}$ [penny] megfizetett és $4\frac{4}{5}$ meg nem fizetett szövőmunka jut; ez $\frac{24}{5} \div \frac{16}{5}$, vagyis 24:16, mint fönt, ezért ezt kapjuk:

	c [állandó tőke]	v [változó tőke]	m [értéktöbblet]	Az össztermék értéke	Az értéktöbblet rátája	Az értéktöbblet összege
III.	80	16	24	120 £	150%	24

rőfök	1 rőf ára	szövőmunka mennyisége	többletmunka	többletmunka rátája
1200	2 sh	8 penny	$4\frac{4}{5}$ penny	$4\frac{4}{5} : 3\frac{1}{5} =$ $24 : 16 =$ 150%

Azt vesszük itt észre, hogy az értéktöbblet összege csak 24, nem 28, mint a II.-ban. De ha a III.-ban ugyanazt a 20 £-nyi változó tőkét adnák ki, akkor az alkalmazott munka össz mennyisége emelkedne, mivel 16 £-nyi változó tőke kiadása esetén ugyanannyi marad. Negyedével emelkedne tehát, mivel 20 egynegyedével több mint 16. Az alkalmazott munka össz mennyisége emelkedne, nem csupán a többletmunka aránya a megfizetett munkához. Minthogy 16 ezen új ráta esetében 40 £-et ad, a 20 50-et ad, amiből 30 értéktöbblet. Ha $40 \text{ £} = 200$ órával, $50 = 250$ órával. És ha 200 óra 80 c-t [állandó tőkét] hoz mozgásba, akkor 250 óra 100 c-t. S ha végül 200 óra 1200 rőföt termel, akkor 250 óra 1500 rőföt.

A számítás tehát így festene:

	c [állandó tőke]	v [változó tőke]	m [értéktöbblet]	Az összérték	Az értéktöbblet rátája	Az értéktöbblet összege
III. a)	100	20	30	150	150%	30

rőfök	1 rőf ára	szövőmunka mennyisége	többletmunka	ráta
1500	2 sh	8 penny	$4 \frac{4}{5}$ penny	150%

Általában megjegyzendő, hogy a munkabér csökkenése következtében (amely itt a megnövekedett termelőerő következménye) kevesebb változó tőke szükséges ahhoz, hogy ugyanolyan mennyiségű munkát alkalmazzanak, tehát ugyanolyan mennyiségű munkát a tőke számára nagyobb előnnyel alkalmaznak, mivel ugyanazon mennyiség megfizetett része csökken a meg nem fizetethez képest, ezzel szemben, ha a tőkés továbbra is ugyanakkora tömegű változó tőkét ad ki, kétszeresen nyer, mert nemcsak magasabb értéktöbbletrátát kap ugyanazon összmennyiség után, hanem ezzel a magasabb értéktöbbletrátával nagyobb mennyiségű munkát is zsákmányol ki, noha változó tőkéjének nagysága nem nőtt.

Megmutatkozott tehát, hogy:

1. Az áruk változó árai mellett az értéktöbblet rátája és tömege állandó maradhat; és

2. az áruk állandó árai mellett az értéktöbblet rátája és tömege változhat.

Egyáltalában, az áruk árai, amint ezt az értéktöbblet termelésének vizsgálatakor kifejtettük, csak annyiban befolyásolják az értéktöbbletet, amennyiben bekerülnek a munkaképesség újratermelésének költségeibe, s ennél fogva befolyásolják a munkaképesség értékét; olyan befolyás ez, melyet rövidebb időszakokban ellenkező hatások megbéníthatnak.

Az 1. pontból következik, hogy az áruk árának a munka termelőereje fejlődéséből fakadó csökkenése, az áruk olcsóbbá válása - eltekintve az áruk azon részétől, melyek olcsóbbodásuk révén magát a munkaképességet teszik olcsóbbá (ahogy megfordítva, a drágulásuk drágábbá teszi) - magában foglalja ugyan, hogy kevesebb munka materializálódik az egyes árukban vagy ugyanannyi munka nagyobb árutömegben jelentkezik, ennél fogva kisebb hányada jut egy-egy árura, de önmagában véve nem foglalja magában, hogy változik a minden egyes áruban meglévő munka arányos megoszlása megfizetett és meg nem fizetett munkára. A kifejtett két törvény általában minden árura érvényes, tehát azokra is, melyek nem kerülnek bele közvetlenül vagy közvetve a munkaképesség újratermelésébe, az olcsóbbodás vagy drágulás tehát közömbös magának a munkaképesség értékének meghatározása szempontjából.

A 2. pontból következik - (lásd III. és III.a) -, hogy bár az áruk árai nem változnak és nem változik a termelőereje a közvetlenül abban a termelési ágban alkalmazott eleven munkának, amelynek az eredményei ezek az áruk - az értéktöbblet rátája és tömege emelkedhet. (Éppígy kialakulhatott volna ennek a fordítottja, az, hogy csökkenhetnek, ha vagy

megrövidül az összmunkanap, vagy más áruk drágulása révén változatlan munkanap mellett nő a szükséges munkaidő.) Ez azért van így, mert adott nagyságú változó tőke nagyon különböző mennyiségeket alkalmazhat adott termelőerejű munkából (az áruk árai pedig ugyanazok maradnak, amíg a munka termelőereje nem változik), vagy változó nagyságú változó tőke ugyanakkora mennyiségeket alkalmaz adott termelőerejű munkából. Röviden, meghatározott értéknagyságú változó tőke egyáltalán nem mindig ugyanolyan mennyiségű eleven munkát hoz mozgásba, ezért amennyiben ezt a változó tőkét az általa mozgásba hozott munkamennyiség pusztán szimbólumának tekintjük, ez változó nagyságú szimbólum.

Ez utóbbi megjegyzés (a 2. pont és a 2. törvény) megmutatja, hogy az árut mint a tőke termékét, mint a tőke alkotó hányadát, mint annak a tőkének a hordozóját, amely értékesítette magát és ezért magában foglalja a tőke által létrehozott értéktöbblet egy hányadát, másképp kell tekintenünk, mint azt korábban az egyes önálló áruról szóló fejtegetésünk kezdetén tettük.

(Amikor az áruk árainról beszélünk, akkor itt mindig feltételezzük, hogy a tőke által termelt árutömeg összára = e tömeg összértékével, s ezért hányadának, az egyes árunak az ára = ama összérték hányadával. Egyáltalán az ár itt csak az érték pénzbeli kifejezése. Az értékektől eltérő árak fejtegetésünkben eddig még egyáltalán nem kerültek szóba.)

Átmenet e fejezet 2. és 3. pontjáról a 3.-hoz, melyet itt először 1-ként tárgyalunk.

Láttuk, hogy a tőkés termelés értéktöbblet termelése és mint ilyen

értéktöbblet-termelés (a felhalmozásban) egyszersmind tőke termelése és az egész tőkeviszonynak a termelése és egyre kiterjedtebb (bővített) szinten való újratermelése. De az értéktöbbletet csak az áruérték részeként termelik, mint ahogy aztán meghatározott mennyiségű áruban vagy többlettermékben jelenik is meg. A tőke csak mint áruk termelője termel értéktöbbletet és termeli újra önmagát. Ezért az áru mint a tőke közvetlen terméke az, amivel mindenekelőtt újra foglalkoznunk kell. Az áruk azonban, mint láttuk, formájukat (gazdasági formameghatározottságukat) tekintve befejezetlen eredmények. Bizonyos formaváltozásokon kell átmenniük - újra be kell kerülniük a munkafolyamatba, amelyben ezeken a formaváltozásokon átmennek -, mielőtt újra gazdagságként funkcionálhatnak, akár pénz formájában, akár használati értékeként. Most tehát közelebről szemügyre kell vennünk az árut mint a tőkés termelési folyamat legközelebbi eredményét, és azután a további folyamatokat, amelyeken át kell mennie. (Áruk a tőkés termelés elemei és áruk a terméke ugyanennek, az a forma, amelyben a tőke a termelési folyamat végén újra megjelenik.)

Az egyes áru - mint a tőke terméke, valójában mint az újratermelt és értékesített tőke elemi része - az eddig vizsgált, az ármeghatározást érintő ponttól eltekintve abban is különbözik attól az egyes árutól, amelyből mint a tőkeképződés előfeltételéből kiindultunk az önmagában vizsgált árutól, hogy ha az árut az árán adják el, nem realizálódik a termeléshez előlegezett tőke értéke, s még kevésbé az e tőke által létrehozott értéktöbblet. Sőt, előfordulhat, hogy mint a tőke pusztá hordozóit - nemcsak anyagilag, mint annak a használati értéknek a részeit, amelyből a tőke áll, hanem mint annak az értéknek a hordozóit, amelyből a tőke áll - az árukat az értéküknek megfelelő áron adják el és

mégis az értékükön alul adják el mint a tőke termékeit és mint annak az összterméknek az alkotórészeit, amelyben a magát értékesített tőke most mindenekelőtt létezik.

Fenti példánkban 100 £-nyi tőke 1200 rőf vászonban termelődött újra, amelynek az ára 120 £. Egy korábban megadott fejtegetés alapján, mivel 80 **c** [állandó tőke], 20 **v** [változó tőke], 20 **m** [értéktöbblet] volt, úgy képzelhetjük el a dolgot, hogy a 80 £-nyi állandó tőke 800 rőfben, vagyis az össztermék $\frac{2}{3}$ -ában jelenik meg; 20 £-nyi változó tőke vagy munkabér 200 rőfben, vagyis az össztermék $\frac{1}{6}$ -ában és 20 £-nyi érték többlet ugyancsak 200 rőfben, vagyis az össztermék újabb $\frac{1}{6}$ -ában. Mármost ha nem 1 rőföt, hanem például 800-at adnak el az árán, 80 £-ért, s a két további rész eladhatatlan, akkor még az eredeti 100 £-nyi tőkeértékből is csak $\frac{4}{5}$ termelődne újra. A 100 £-nyi ösztőke hordozójaként, vagyis a 100 £-nyi ösztőke egyetlen valóságos termékeként a 800 rőföt értékén alul adnák el, mégpedig $\frac{1}{3}$ -dal értékén alul, mivel az össztermék értéke = 120-szal és 80 csak az össztermék $\frac{2}{3}$ -a, a hiányzó 40 £-nyi értékmenyiség pedig egyenlő e termék másik harmadával. Ezt a 800 rőföt, önmagában tekintve, értékén felül is el lehetne adni és mégis mint az ösztőke hordozója az értékén lenne eladva, például ha 90 £-ért adnák el, a többi 400 rőföt viszont csak 30 £-ért. Mi azonban teljesen eltekintünk az árutömeg egyes adagjainak értékükön felül vagy alul való eladásától, mert előfeltételezésünk szerint az árukat általában az értékükön adják el.

Itt nemcsak arról van szó, mint az önálló áru esetében, hogy az értékén adják el, hanem hogy mint a termeléséhez előlegezett tőke hordozóját és ennél fogva mint a tőke össztermékének hányadát adják el az értékén (árán). Ha ebből az össztermékből, 1200 rőf = 120 £, csak 800-at adnak

el, akkor ez a 800 nem az összérték $\frac{2}{3}$ hányadát jelenti, hanem az egész összértéket, az értéke tehát 120 és nem 80, az egyes áru pedig $80 \text{ £} \div 800 \text{ rőf} = 8 \div 80 = 4 \div 40 = 2 \div 20 = [0.1 \text{ £}] = 2 \text{ shilling}$, hanem $120 \text{ £} \div 800 \text{ rőf} = 12 \div 80 = \frac{3}{20} \text{ £} = 3 \text{ shilling}$.

Az egyes árut eszerint 50%-kal drágábban adnák el, ha 3 shillingért adnák kettő helyett. A megtermelt összérték hányadaként az egyes árut az árán kell eladni és ennél fogva az eladott össztermék hányadaként. Nem önálló áruként adják el, hanem például az $\frac{1}{1200}$ össztermék részeként, tehát a többi $\frac{1199}{1200}$ kiegészítéseként. Arról van szó, hogy az egyes árut az árán adják el, szorozva azzal a számmal, amely neki mint hányadnak a nevezőjét alkotja.

(Ebből már magától következik, hogy mivel a tőkés termelés fejlődésével és az áru ennek megfelelő olcsóbbodásával nő az áruk tömege, nő azoknak az áruknak a mennyisége, amelyeket el kell adni, tehát szükség van a piac folytonos bővítésére - ez a tőkés termelési mód egyik szükséglete. Ez a pont azonban inkább a következő könyvbe tartozik.) (Ebből következik az is, hogy ha a tőkés például 1200 rőföt 2 shillingjével ad, miért nem tudna 1300 rőföt ezen az áron szállítani. A pótlólagos 100 rőf ugyanis talán olyan intézkedéseket kívánna az állandó tőkével stb. kapcsolatban, amelyek újabb 1200 rőf termelése esetén meghoznák ezt az árat, de 100 esetén nem stb.)

Ebből látszik, hogy az áru mint a tőke terméke különbözik az önállóan felfogott egyes árutól, s ez a különbség egyre inkább meg fog mutatkozni s egyre inkább befolyásolja az áru reális ármeghatározását is stb., minél tovább követjük a tőkés termelési és forgalmi folyamatot.

Az a pont azonban, amire itt még különösen szeretném felhívni a

figyelmet, a következő:

Ezen első könyv II. fejezetének 3. paragrafusában⁹ láttuk, hogy egyfelől a tőke termékének különböző értékrészei - az állandó tőke értéke, a változó tőke értéke és az értéktöbblet - arányos részeikben megjelennek, ismétlődnek minden egyes áruban a termelt összes használati érték hányadaként és a termelt összérték hányadaként; s hogy másfelől az össztermék a termelt használati érték, árucikk bizonyos adagjaira, hányadaira osztható, melyek egy része csak az állandó tőke értékét, a másik rész csak a változóét, végül a harmadik csak az értéktöbblet értékét fejezi ki. E két kifejezés, bár, mint korábban kimutattuk, lényegében azonos, kifejezésük módjában ellentmond egymásnak. Az utóbbi felfogásban ugyanis az egyes áruk, melyek az első részhez tartoznak, amely pusztán az állandó tőke értékét termeli újra, úgy jelennek meg, mintha csak a termelési folyamat előtt tárgyiasult munkát fejeznék ki. Tehát például a 800 rőf = 80 £ = az előlegezett állandó tőke értéke, csak az elfogyasztott gyapotfonal, olaj, szén, gépi berendezés stb. értékét fejezi ki, de semmilyen értékrészt az újonnan hozzáadott szövőmunkának, másfelől viszont, ha használati értéként tekintjük, minden rőf vászon a benne foglalt len stb. mellett meghatározott mennyiségű szövőmunkát is tartalmaz, amely épp a vászon formáját adta neki, és 2 shillinges árban tartalmaz 16 pennyt a benne felemésztett állandó tőke újratermeléseként, 4 pennyt munkabérre, 4 pennyt benne materializált meg nem fizetett munkát. Ez a látszólagos ellentmondás - megoldásának hiánya, mint később látni fogjuk, alapvető

⁹ Első könyvön Marx itt és a kézirat más helyein a „Tőke” 1. könyvének addigra piszkozatban már elkészült kéziratát érti. Ebből csak az itt közölt 6. fejezet maradt fenn, a többi rész sorsa ismeretlen. A fejezetbeosztás még nem azonos az I. kötet 1867-ben megjelent első kiadásáéval. – Kossuth jegyzete.

tévedésekre adott alkalmat az elemzésben - első pillantásra annak számára, aki az egyes árunak csak az árát tartja szem előtt, annyira zavaróan hat, mint mondjuk az a nem sokkal előbb felállított tétel, hogy az egyes áru vagy az össztermék egy meghatározott hányada az árán adható el árán alul; árán felül adható el az árán, sőt árán felül az árán alul. E konfúzió egyik példája Proudhon.¹⁰

(Egy rőf ára a fenti példában nem elszigetelten van meghatározva, hanem mint az össztermék hányadéé.)

(Az ármeghatározásról előbb mondottakat korábban kifejtettem már; ebből néhány kifejtést talán be kellene illeszteni a fenti fejtegetésbe.)

Eredetileg az egyes árut önmagában ragadtuk meg, mint meghatározott munkamennyiség eredményét és közvetlen termékét. Most, amikor az áru a tőke eredménye, terméke, a dolog formálisan (később valóságosan a termelési árakban) ily módon változik: a használati értékek megtermelt tömege olyan munkamennyiséget képvisel, amely egyenlő a termékben foglalt és felemésztett állandó tőke értékével (a tőke által a termékre átvitt materializált munkamennyiség értékével), plusz a változó tőke ellenében cserélt munkamennyiség értékével; ennek a munkamennyiségnek egy része a változó tőke értékét pótolja, a másik pedig értéktöbbletet képez. Ha a tőkében foglalt munkaidő pénzben kifejezve egyenlő 100 £-gel, amelyből 40 £ változó tőke, az értéktöbblet rátája pedig egyenlő 50%-kal, akkor a termékben foglalt munka össztömege 120 £-ben fejeződik ki. Mielőtt az áru forgalomba kerülhetne, csereértékét előbb árrá kell változtatni. Ezért, ha az

¹⁰ A kéziratban Marx itt zárójelben odaírta: „verte” (fordíts). A kézirat túlsó (457.) oldalán bírálja Marx Proudhon e kérdésre vonatkozó nézeteit. – Kossuth jegyzete.

össztermék nem egyetlen folyamatos dolog, vagyis az egész tőke nem egyetlen áruban termelődik újra, mint például egy ház - akkor a tőkének ki kell számíttania az egyes áru árát, azaz az egyes áru csereértékét ki kell fejeznie számolópénzben.

Mármost a munka különböző termelékenységére szerint a 120 £-nyi összérték több vagy kevesebb termékre fog eloszlani, az egyes áru ára tehát az áruk össz-számával fordított arányban a 120 £ nagyobb vagy kisebb hányadát jelenti darabonként. Ha az össztermék például = 60 tonna szén, akkor 60 tonna = 120 £ = 2 £ tonnánként = $120 \div 60$ £; ha a termék = 75 tonna, akkor 1 tonna = $120 \div 75 = 1$ £ 12 shilling, ha a termék = 240 tonna, akkor $120 \div 240 = 12 \div 24 = \frac{1}{2}$ £ stb. Az egyes áru ára tehát = $\frac{\text{a termék összára}}{\text{a termék össz-száma}}$, az összár elosztva a termékek össz-számával, melyet különböző mértékek szerint, a termék használati értékének megfelelően mérnek.

Így, ha az egyes áru ára = a 100 £-nyi tőke által termelt árutömeg (tonnaszám) összára osztva az áruk (itt a tonnák) össz-számával, akkor másfelől az össztermék összára = az egyes áru ára szorozva a termelt[ek] szám[ával] is, akkor az egyes áru ára csökken. Megfordítva, ha a termelékenység hanyatlik, akkor az egyik tényező, az ár, emelkedik, a másik tényező pedig, a mennyiség, csökken. Ameddig a ráfordított munkamennyiség nem változik, addig ugyanabban a 120 £-nyi összárban fejeződik ki, bármennyi jut abból az egyes árura, melynek a munka termelékenységével arányosan változik a tömege.

Ha az egyes termékre jutó árrész - az összérték hányada - kisebb a termékek nagyobb száma miatt, azaz a munka nagyobb termelékenysége miatt, akkor kisebb a reá jutó értéktöbbletrész is, az

összár azon hányada, amelyben a 20 £-nyi értéktöbblet kifejeződik és amely a termékhez tartozik. Ez azonban nem változtatja meg az egyes áru értéktöbbletet kifejező árrészenek arányát az áru munkabért és megfizetett munkát képviselő árrészéhez.

Persze a tőkés termelési folyamat vizsgálata során immár [kitűnt], hogy - eltekintve a munkanap meghosszabbításától - azoknak az áruknak az olcsóbbá válásával, amelyek meghatározzák a munkaképesség értékét, amelyek belekerülnek a munkás szükséges fogyasztásába, létrejött az a tendencia, hogy olcsóbbá tegyék magát a munkaképességet, s így egyidejűleg megrövidítsék a munka megfizetett részét és meghosszabbítsák a meg nem fizetett részét a munkanap változatlan nagysága mellett.

Amíg tehát a korábbi előfeltételezésben az egyes áru ára ugyanabban az arányban, amelyben az összérték hányadát képezi, ugyanabban az arányban, amellyel az összárban részt vesz, vesz részt az értéktöbbletben is, most, a termék csökkenő ára ellenére, ennek az árnak az értéktöbbletet kifejező része emelkedni fog. Ez azonban csak azért van így, mert a munka megnövekedett termelékenységére következtében a termék összárában az értéktöbblet arányosan nagyobb helyet foglal el. Ugyanez az ok - a munka megnövekedett termelékenységére (csökkenő termelékenység esetén a fordított lenne a helyzet), amely ugyanazt a munkamennyiséget, ugyanazt a 120 £-nyi értéket nagyobb terméktömegben érvényesíti, ennél fogva az egyes áru árát leszállítja, csökkenti a munkaképesség értékét. Jóllehet ezáltal csökken az egyes áru ára, jóllehet csökken az egyes árban foglalt munka összmenyisége, ennél fogva az egyes áru értéke, megnő ennek az árnak értéktöbbletből álló arányos alkotórésze, vagyis az egyes

áruban, például az egyes tonnában rejlő munka kisebb összmenységében nagyobb mennyiségű meg nem fizetett munka rejlik, mint korábban, amikor a munka kevésbé termelékeny, a termék tömege kisebb, az egyes áru ára magasabb volt. Most több meg nem fizetett munka rejlik a 120 £-nyi összárban és ezért e 120 £ minden hányadában is.

Hasonló rejtélyek zavarják meg Proudhont, amikor csak az egyes, önálló áru árát látja, s az árut nem mint az osztóke termékét nézi, ezért nem vizsgálja meg azt az arányt, amelyben az osztótermék fogalmilag osztozik az egyes áru áraival.

„Mivel a kereskedelemben a tőke kamata (ez csak egy külön megnevezett része az értéktöbbletnek) hozzátevéődik a munkás béréhez, hogy az áru árát alkossák, lehetetlen, hogy a munkás visszavásárolhassa azt, amit ő maga termelt. Dolgozva élni, ez olyan elv, amely a kamat uralma alatt ellentmondást zár magába.” („Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon”. Párizs 1850. 105. old.)

Nagyon helyes. Hogy a dolgot megvilágítsuk, tegyük föl, hogy a munkás, „l'ouvrier”, akiről itt szó van, az egész munkásosztály. A hetibért, melyet kap és amelyen létfenntartási eszközöket stb. kell vennie, olyan áruk tömegére költi, amelyek ára, egyesével és együtt tekintve, egy munkabérral egyenlő részen kívül egy értéktöbbséggel egyenlő részt tartalmaz, amelynek a Proudhon által említett kamat csak egy és talán viszonylag csak kicsiny arányos részét alkotja. Mármost hogyan lehetséges az, hogy a munkásosztály azon a heti jövedelmén, amely csak munkabérral egyenlő, olyan árutömeget vásároljon, amely

munkabérrel plusz értéktöbbslettel egyenlő? Mivel a hetibér, az egész osztályt tekintve, csak a létfenntartási eszközök heti összegével egyenlő, napnál világosabban következik, hogy a kapott pénzösszeget nem tudja megvásárolni a szükséges létfenntartási eszközöket. Az a pénzösszeg ugyanis, amelyet kapott, a hetibérrel egyenlő, munkája neki megfizetett heti árával, a hetente szükséges létfenntartási eszközök ára viszont a bennük foglalt munka heti árával plusz azzal az árral egyenlő, amelyben kifejeződik a meg nem fizetett többletmunka. Tehát: „lehetetlen, hogy a munkás visszavásárolhassa azt, amit ő maga termelt. Dolgozva élni” ilyen előfeltételek között ezért „ellentmondást” zár magába. Proudhonnak teljesen igaza van, már ami a látszatot illeti. De ha ahelyett, hogy önállóan vizsgálja az árut, a tőke termékének tekinti, akkor látni fogja, hogy a heti termék feloszlik egy olyan részre, amelynek ára egyenlő a munkabérrel, egyenlő a hét folyamán kiadott változó tőkével, nem tartalmaz semmiféle értéktöbbletet stb., és egy másik részre, amelynek ára csak az értéktöbbslettel stb. egyenlő; jöllehet az áru ára magában foglalja mindezeket az elemeket stb., de a munkás csak épp azt az első részt vásárolja vissza (amellett az adott cél szempontjából közömbös, hogy e visszavásárlás során becsaphatja és be is csapja őt a fűszeres stb.).

Ez a helyzet általában a Proudhon-féle látszólag mély és kibogozhatatlan gazdasági paradoxonokkal. Abból állnak, hogy Proudhon azt a zavart, amelyet a gazdasági jelenségek az ő fejében keltenek, a jelenség törvényeként mondja ki.

(Valójában a tétele még rosszabb, mert magában foglalja azt az előfeltételezést, hogy az áru igazi ára = az áruban foglalt munkabér = a benne foglalt megfizetett munka mennyisége, s az értéktöbblet, kamat

stb. csak felár, önkényes valami, az árunak ezen az igazi árán felül.)

De még rosszabb kritikát kap Proudhon a vulgáris közgazdaságtantól. Például Forcade úr (itt¹¹ idézendő ez a passzus) nem csupán arra hívja fel a figyelmét, hogy tétele egyrészt túl sokat bizonyít, mivel ugyanezen tétel szerint a munkásosztály egyáltalán nem élhet meg, hanem hogy másrészt nem megy elég messze a paradoxonok kimondásában, mert hiszen azoknak az áruknak az ára, melyeket a munkás megvásárol, a munkabéren plusz kamaton stb. kívül még nyersanyagot stb. is magában foglal (röviden az állandó tőke árelemeit). Nagyon helyes, Forcade. De hogyan tovább? Forcade kimutatja, hogy a probléma valójában még nehezebb, mint ahogy Proudhon feltünteti, s számára ez ok arra, hogy még olyan mértékben se oldja meg, amilyenben Proudhon felvetette, inkább egy semmitmondó frázissal¹² (lásd 1. j.) átsiklik fölötte.

Valójában az a jó Proudhon eljárásában, hogy miközben szofista önelégültséggel nyíltan kimondja a gazdasági jelenségek zűrzavarát, ellentétben a vulgáris közgazdászokkal, akik igyekeznek eltussolni, de képtelenek megérteni e zűrzavart, napfényre kerül ezek elméleti szánalmassága. Így W. Thuküdidész Roscher „zavarosnak és zavarónak” nevezi Proudhon „Qu’est-ce que lapropriété”-jét.¹³ A „zavaró”

¹¹ Forcade [Eugène Forcade „La guerre du socialisme” című cikkéről („Revue des deux Mondes”, 1848. 998-999. old.) van szó, amelyben Forcade bírálja Proudhonnak azt a tézisét, hogy „a munkás nem tudja visszavásárolni saját termékét, mert az tartalmazza az önköltségi árhoz hozzájövő kamatot” (Proudhon: „Qu’est-ce que la propriété”, Párizs 1841. 201-202; old.) (Lásd még MEM 25. köt. 794-795. old., 53. jegyzet; 26/1. köt. 82. old.; 47. köt. 306-307. old.)]

¹² Lásd előző jegyzet – Kossuth jegyzete.

¹³ Wilhelm Roscher: System der Volkswirtschaft, I. köt.: „Die Grundlagen der Nationalökonomie”, III. kiadás, Stuttgart-Augsburg 1858. 133. old. Könyve első

szóval a vulgáris közgazdaságtannak e zűrzavarral szemben jelentkező tehetetlenségi érzését mondja ki. A vulgáris közgazdaságtan még abban a zavaros, felületes és szofista formában sem képes megoldani a tőkés termelés ellentmondásait, amelyben Proudhon ragadja meg őket és vágja e közgazdászok fejéhez. A vulgáris közgazdaságtannak nem marad más hátra, mint hogy a számára elméletileg leküzdhetetlen szofisztikától a „józan” emberi értelemhez apelláljon, s arra hivatkozzék, hogy hát a dolgok mégiscsak mennek a maguk útján. Szép kis vigasz ez állítólagos „teoretikusok” számára.

(NB. Ez az egész Proudhonról szóló passzus bizonyára jobb helyen lenne a II. könyv III. fejezetében vagy még hátrébb.)

Most egyúttal megoldódott az I. fejezetben kifejtett nehézség is. Ha a tőke termékét képező árukat az értékük által meghatározott áron adják el, tehát ha az egész tőkésosztály az árukat értékükön adja el, akkor mindegyikük értéktöbbletet realizál, azaz eladja az áruknak egy olyan értékrészt, amely neki semmibe sem került, amelyet nem fizetett meg. A kölcsönös nyereséget így nem egymás becsapásával érik el - ez csak arra vonatkozhat, hogy az egyik a másikat megillető értéktöbbletből lecsíp egy darabot -, nem azzal érik el, hogy áruikat értékükön felül, hanem hogy értékükön adják el egymásnak. Ez az előfeltétel, mely szerint az áruk az értéküknek megfelelő áron kerülnek eladásra, alapja a következő könyvben foglalt vizsgálódásoknak is.

A közvetlen tőkés termelési folyamat legközelebbi eredményét, termékét

kiadásának előszavában Roscher, mint Marx mondja, „szerényen mint a politikai gazdaságtan Thuküdidésze hirdette meg magát” (lásd MEM 26/III. köt. 457. old.). – Kossuth jegyzete.

olyan áruk jelentik, amelyeknek az árában nemcsak az előlegezett, az áruk termelése közben elfogyasztott tőke értéke pótlódik, hanem egyúttal anyagiasult, tárgyasult, az ugyanezen termelés közben elfogyasztott többletmunka is mint értéktöbblet. Mint árunak a tőke termékének be kell kerülnie az áruk cserefolyamatába, s ezzel nemcsak a valóságos anyagcserébe kell bekerülnie, hanem egyúttal át kell mennie azokon a formaváltozásokon is, melyeket az áruk metamorfózisaként írtunk le. Amennyiben csak formai változásokról van szó - ezeknek az áruknak pénzzé való átváltozásáról és árukká való visszaváltozásukról; ezt a folyamatot már leírtuk azzal, amit „egyszerű forgalomnak” neveztünk - az áruk mint olyanok forgalmának. De ezek az áruk most egyúttal a tőke hordozói is, maga az értékesített, értéktöbblettel terhes tőke. És ebben a vonatkozásban forgalmuk, amely most egyúttal a tőke újratermelési folyamata is, további meghatározásokat foglal magában, melyek az áruforgalom elvont vizsgálatától idegenek voltak. Ezért az áruk forgalmát most úgy kell vizsgálnunk mint a tőke forgalmi folyamatát. Ez a következő könyvben történik.

2. A TŐKÉS TERMELÉS MINT ÉRTÉKTÖBBLET TERMELÉSE

Amíg a tőke még csak elemi formáiban, mint áru vagy pénz jelentkezik, addig a tőkés az árubirtokos vagy pénzbirtokos már ismert jellegzetes formáiban lép föl. Ettől azonban ez utóbbiak önmagukban véve éppoly kevésbé tőkésék, mint ahogy önmagában véve az áru és pénz nem tőke. Ahogy ezek csak meghatározott előfeltételek között változnak át tőkévé, úgy az áru- és pénzbirtokosok is csak ugyanezen előfeltételek között változnak tőkésékké.

Eredetileg a tőke olyan pénzként jelent meg, amelynek át kell változnia tőkévé, vagyis amely még csak δυνάμει [potenciálisan] tőke.

A közgazdászok egyrészt azt a hibát követik el, hogy a tőkének ezeket az elemi formáit - az árut és a pénzt - mint olyanokat a tőkével azonosítják, másrészt viszont azt a hibát követik el, hogy a tőke használati értéként való létezési módját - a munkaeszközöket - mint olyant tőkének nyilvánítják.

A tőke első (úgyszólván) ideiglenes formájában mint pénz (mint a tőkeképzés kiindulópontja) még csak mint pénz létezik, tehát mint csereértékek egy összege a csereérték önálló formájában, pénzkifejezésében. Ennek a pénznek azonban értékesülnie kell. A csereértéknek arra kell szolgálnia, hogy több csereértéket hozzon létre. Az érték nagyságnak növekednie kell, azaz a meglévő értéknek nemcsak fenn kell maradnia, hanem növekményt, A értéket, értéktöbbletet kell fiadzania úgy, hogy az adott érték, az adott pénzösszeg fluens, a növekmény pedig fluxió legyen¹⁴. A tőkének erre az önálló pénzkifejezésére visszatérünk forgalmi folyamata vizsgálatakor. Itt, ahol a pénzzel még csak úgy van dolgunk, mint a közvetlen termelési folyamat kiindulópontjával, elegendő egyetlen megjegyzés: a tőke itt még csak mint egy adott értékösszeg = P (pénz) létezik, amelyben minden használati érték kihunyt, vagyis a pénz formájában. Ennek az értékösszegnek a nagyságát korlátozza annak a pénzösszegnek a magassága vagy mennyisége, amelynek tőkévé kell változnia. Ez az értékösszeg tehát azáltal válik tőkévé, hogy nagysága megnő, hogy

¹⁴ Fluxió, fluente - a differenciál-, és integrálszámítás Newton által kidolgozott korai formájának ma már nem használt kifejezései. A fluxió a differenciálhányadosnak felel meg, a fluente egy változó nagyságtól függő matematikai nagyság.

változó nagysággá alakul, hogy eleve olyan fluens, amelynek fluxiót kell fiadzania. Önmagában véve ez a pénzösszeg csak azért tőke, tudniillik rendeltetése szerint, mert oly módon kell felhasználni, elkölteni, amelynek célja a növelése, mert növelése céljából költik el. A meglévő érték- vagy pénzösszegre vonatkozóan ez mint annak rendeltetése, belső hajtóereje, tendenciája jelenik meg, a tőkésre, azaz e pénzösszeg birtokosára vonatkozóan viszont, akinek kezében ezt a funkciót be kell töltenie, mint szándék, cél. Ám a tőkének (vagy leendő tőkének) ebben az eredetileg egyszerű érték- vagy pénzkifejeződésében, melyben a használati értékre való minden vonatkozástól elvonatkoztatunk, melyben a használati érték elesik, elesik a valóságos termelési folyamat (árutermelés stb.) valamennyi zavaró közbejötté és később zavart okozó indiciuma is, s a tőkés termelési folyamat jellegzetes sajátos természete szintén elvontan, egyszerűen mutatkozik meg. Ha az eredeti tőke olyan értékösszeg, amely $= x$, akkor az a cél és azáltal válik ez az x tőkévé, hogy $x+\Delta x$ -szé változtatják, azaz olyan pénzösszeggé vagy értékösszeggé, amely egyenlő az eredeti értékösszeggel, plusz az eredeti értékösszegen felüli többlettel, az adott pénznagysággá, plusz pótlólagos pénzzé, az adott értéké, plusz értéktöbbletté. Az értéktöbblet termelése, mely magában foglalja az eredetileg előlegezett érték fenntartását, úgy jelenik meg, mint a tőkés termelési folyamat meghatározó célja, ösztönző érdeke és végső eredménye, mint az, ami az eredeti értéket tőkévé változtatja. Az, hogy ezt hogyan érik el, a valóságos menete annak az átalakulásnak, melynek során x -ből $x+\Delta x$ lesz, mit sem változtat a folyamat célján és eredményén. Természetesen tőkés termelési folyamat nélkül is lehet x -et $x+\Delta x$ -szé változtatni, de nem azon adott feltétel és előfeltétel mellett, hogy a társadalom egymással konkuráló tagjai olyan személyekként lépnek föl, akik csak mint árubirtokosok állnak szemben egymással, és csak mint ilyenek

lépnek kapcsolatba egymással (ez kizárja a rabszolgaságot stb.), másodsor pedig nem azon másik feltétel mellett, hogy a társadalmi terméket mint árut termelik. (Ez kizár minden olyan formát, amelyben a közvetlen termelők számára a használati érték a főcél, s legföljebb a termék fölöslege stb. változik áruvá.)

A folyamatnak ez a célja, hogy x -et $x+\Delta x$ -szé változtassák, megmutatja továbbá, mi legyen a vizsgálat menete. A kifejezésnek egy változó nagyság függvényének kell lennie, vagy ilyenné kell változnia a folyamat alatt. X mint adott pénzösszeg eleve állandó nagyság, melynek a növekménye tehát = 0 . A folyamat során tehát egy másik nagysággá kell átváltoztatni, amely változó elemet tartalmaz. S a feladat az, hogy ezt az alkotórészt megtaláljuk, s egyúttal kimutassuk, milyen közvetítések révén lesz az eredetileg állandó nagyságból változó nagyság. Mivel, mint később a valóságos termelési folyamat vizsgálatakor megmutatkozik, x egy része ismét visszaváltozik állandó nagysággá - tudniillik a munkaeszközökké, melyek x értékének egy részét csak meghatározott használati értékek formájában képviselik, nem pedig pénzformájában -, olyan változás ez, mely mit sem változtat az értéknagyság állandó természetén, egyáltalán semmit sem változtat ezen a részen, amennyiben ez csereérték - a folyamatban x úgy jelenik meg mint c (állandó nagyság) + v (változó nagyság) = $c+v$. Ekkor azonban a $\Delta(c+v)$ különbszet = $c(v+\Delta v)$, és mivel c különbszete = 0 , így a különbszet = $(v+\Delta v)$. Ami tehát eredetileg mint Δx jelenik meg, az valójában Δv . Az eredeti x nagyság e növekményének aránya pedig x azon részéhez, amelynek valójában a növekménye, szükségképpen ($\Delta v = \Delta x$, mivel $\Delta x = \Delta v$), $\frac{\Delta x}{v} = \frac{\Delta v}{v}$, ami valójában az értéktöbblet rátájának képlete. Mivel az ösztöke, $C = c+v$, amelyből c állandó és v változó, C úgy tekinthető, mint v függvénye. Ha $v \rightarrow \Delta v$ -vé nő, akkor $C = C'$ lesz.

Így tehát:

1. $C = c+v$

2. $C' = c+(v+\Delta v)$.

Ha az 1. egyenletet kivonjuk a 2. egyenletből, akkor a $C' - C$ különbséget kapjuk, C növekménye = ΔC .

3. $C' - C = c+v+\Delta v - c - v = \Delta v$

4. $\Delta C = \Delta v$.

Tehát 3. és ezért 4. szerint: $\Delta C = \Delta v$. De $C' - C =$ az a nagyság, amennyivel C megváltozott ($=\Delta C$) = C növekménye, vagyis ΔC , tehát 4. Vagyis az össztőke növekménye egyenlő a tőke változó részének növekményével, úgyhogy Δc , vagyis a tőke állandó részének változása = 0. Az állandó tőkét tehát ΔC vagy Δv eme vizsgálatában nullával tettük egyenlővé, azaz figyelmen kívül kell hagyni.

Az az arány, amelyben v nőtt = $\Delta v/v$ (az értéktöbblet rátája). Az az arány, amelyben C nőtt = $\Delta v/C = \Delta v/(c+v)$ (profitráta).

A tőkének mint tőkének a tulajdonképpeni, sajátos funkciója tehát az értéktöbblet termelése, amely, ahogy később kitűnik, nem más, mint többletmunka termelése, meg nem fizetett munka elsajátítása a valóságos termelési folyamatban, amely munka mint értéktöbblet jelenik meg, tárgyasul.

Kiderült továbbá, hogy x tőkévé, $x+\Delta x$ -szé való átváltozásához szükséges, hogy az x érték vagy pénzösszeg a termelési folyamat tényezőivé, mindenekeelőtt a valóságos munkafolyamat tényezőivé változzék. Bizonyos iparágakban lehetséges, hogy a termelési eszközök egy részének - a munkatárgynak - nincs értéke, nem áru, bár használati érték. Ebben az esetben x egy része pusztán munkaeszközökké változik át, és a munkatárgy, ami x átváltozását illeti - azaz olyan áruk vásárlását x -ért, melyek bekerülnek a munkafolyamatba -, ki van rekesztve a termelési eszközök vásárlásából. A munkafolyamat egyik tényezője, a munkatárgy itt = 0 , ami az értéket illeti. De mi a dolgot teljes formájában vizsgáljuk, ahol a munkatárgy is = áru. Arra az esetre, ahol nem az, ezt a tényezőt, ami az értéket illeti, nullával kell egyenlővé tenni, hogy a számítás helyes legyen.

Ahogy az áru használati érték és csereérték közvetlen egysége, úgy a termelési folyamat, amely áruk termelési folyamata, a munkafolyamat és az értékesítési folyamat közvetlen egysége. Ahogy az áruk, azaz használati érték és csereérték közvetlen egységei eredményként, termékként kerülnek ki a folyamatból, úgy alkotó elemekként kerülnek bele. Egyáltalában egy termelési folyamatból soha semmi olyasmi nem kerülhet ki, ami nem termelési feltételek formájában került bele.

Az előlegezett pénzösszegnek, az értékesítendő és tőkévé változtatandó pénzösszegnek a termelési folyamat tényezőivé való átváltoztatása az áruforgalom, a cserefolyamat művelete, és számos vásárlásra bomlik fel. Ez a művelet tehát még kívül esik a közvetlen termelési folyamaton. Csupán bevezeti azt, de szükséges előfeltétele, és ha a közvetlen termelési folyamat helyett a tőkés termelés egészét és folyamatosságát vizsgáljuk, a pénznek a termelési folyamat tényezőivé való ezen

átváltozása, a termelési eszközök és a munkaképesség megvásárlása, maga is az össz-folyamat immanens mozzanata.

Ha mármost a tőke alakját a közvetlen termelési folyamaton belül vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy a tőke az egyszerű áruhoz hasonlóan használati érték és csereérték kettős alakját ölti. De mindkét formában további meghatározások lépnek föl, az egyszerű, önállóan vizsgált áruétól eltérő, fejlettebb meghatározottságok.

Ami először is a használati értéket illeti, ennek különös tartalma, további meghatározottsága teljesen közömbös volt az áru fogalmi meghatározása szempontjából. Annak a cikknek, melynek árunak és ezért csereérték hordozójának kellett lennie, valamilyen társadalmi szükségletet kellett kielégítenie; tehát valamilyen hasznos tulajdonságokkal kellett rendelkeznie. Ez minden. Másképp áll a helyzet azoknak az áruknak a használati értékével, amelyek a termelési folyamatban funkcionálnak. A munkafolyamat természetében a termelési eszközök először is munkatárgyra és munkaeszközre különülnek el, vagy pontosabban meghatározva egyfelől nyersanyagra, másfelől szerszámokra, segédanyagokra stb. A használati értéknek ezek a formameghatározásai magának a munkafolyamatnak a természetéből fakadnak, és így - a termelési eszközök vonatkozásában - a használati érték további meghatározottságot kap. A használati érték formameghatározása¹⁵ itt maga is lényegessé válik a gazdasági viszony,

¹⁵ Marx ide jegyzetszámot írt, de a megfelelő lábjegyzet hiányzik a kéziratból. Feltehetőleg utalás lett volna a „Zur Kritik” következő passzusára: „A használati érték ebben a gazdasági formameghatározás iránti közömbösségében, azaz a használati érték mint használati érték, kívül esik a politikai gazdaságtan vizsgálódási körén. A politikai gazdaságtan körébe csak akkor tartozik, amikor maga is formameghatározás.” (MEM 13. köt. 12. old.) – Kossuth jegyzete.

a gazdasági kategória fejlődése szempontjából.

A továbbiakban azonban a munkafolyamatban a belekerülő használati értékek két, fogalmilag szigorúan különvált mozzanatra és ellentétre oszlanak (éppúgy, ahogy, mint az előbb mondtuk, a tárgyi termelési eszközök teszik) - az egyik oldalon állnak a tárgyi termelési eszközök, az objektív termelési feltételek, a másik oldalon a ténykedő munkaképességek, a célszerűen megnyilvánuló munkaerő, a szubjektív termelési feltétel. Ez a tőke egy további formameghatározottsága, amennyiben a használati érték alakjában a közvetlen termelési folyamaton belül jelenik meg. Az egyszerű áruban meghatározott célszerű munka, fonás, szövés stb. testesül meg, tárgyasul a fonalban, a szövetben. A termék célszerű formája az egyetlen nyom, melyet a célszerű munka hátrahagyott, és még ez a nyom is eltűnhet, ha a termék természeti termék formáját ölti, amilyen a szarvasmarha, a búza stb. Az áruban a használati érték jelenvalóan jelenik meg, mint az a meglevő, ami a munkafolyamatban csak mint termék jelenik meg. Az egyes áru valójában kész termék, amely mögött ott áll keletkezési folyamata, amelyben az a folyamat, mely által különös hasznos munka megtestesült, tárgyasult benne, valójában megszűnt. A termelési folyamatban jön létre az áru. Mint terméket a folyamat állandóan eltaszítja magától, úgyhogy maga a termék csak a folyamat egy mozzanataként jelenik meg. Egy része a használati értéknek, amelyben a tőke a termelési folyamaton belül megjelenik, maga az eleven munkaképesség, de mint meghatározott, a termelési eszközök különös használati értékének megfelelő specifikációjú munkaképesség és mint ténykedő munkaképesség, célszerűen megnyilvánuló munkaerő, amely a termelési eszközöket ténykedése tárgyi mozzanataivá teszi, és ezért használati értékük eredeti formájából a termék új formájává változtatja át

őket. Ezért maguk a használati értékek a munkafolyamaton belül valóságos átváltozási folyamaton mennek keresztül, akár mechanikai, akár kémiai vagy fiziológiai természetű ez. Az áruban a használati érték adott dolog, amelynek meghatározott tulajdonságai vannak, most viszont a használati érték a nyersanyagként és munkaeszközként funkcionáló dolgok, használati értékek átváltozása az általuk és bennük ténykedő eleven munka révén, amely éppen a munkaképesség ténylegesen, egy megmásított alakú használati értéké - a terméké. Így tehát az az alak, melyet a tőke mint használati érték a munkafolyamatban ölt, felbomlik először a fogalmilag megkülönböztetett és egymásra vonatkoztatott termelési eszközökre; másodsor egy fogalmi, a munkafolyamat természetéből fakadó megkülönböztetésre az objektív munkafeltételek (a termelési eszközök) és a szubjektív munkafeltételek, a célszerűen ténykedő munkaképesség, azaz maga a munka között. Harmadsor azonban, a folyamat egészét tekintve, a tőke használati értéke itt úgy jelenik meg, mint használati értéket termelő folyamat, amelyben a termelési eszközök e specifikus meghatározottságuk szerint mint a célszerűen ténykedő, az ő meghatározott természetüknek megfelelő, specifikus munkaképesség termelési eszközei funkcionálnak. Vagyis az egész munkafolyamat mint olyan, objektív és szubjektív mozzanatainak eleven kölcsönhatásában, úgy jelenik meg, mint a használati érték teljes alakja, azaz a tőke reális alakja a termelési folyamatban.

A tőke termelési folyamata mindenekelőtt, reális oldalát tekintve - vagyis olyan folyamatként tekintve, amely használati értékekkel való hasznos munka révén új használati értékeket alkot -, valóságos munkafolyamat. Mint ilyennek a mozzanatait, fogalmilag meghatározott alkotórészei egyáltalában a munkafolyamatnak, minden munkafolyamatnak a mozzanatait, a gazdasági fejlődés bármely fokán és bármely termelési

mód alapzatán megy is végbe ez a folyamat. Minthogy tehát a reális alak, vagyis az objektív használati értékek alakja, amelyekből a tőke áll, a tőke anyagi szubsztátuma, szükségszerűen olyan termelési eszközök alakja - munkaeszközöké és munkatárgyé -, melyek új termékek termelésére szolgálnak; minthogy továbbá a forgalmi folyamatban, áruk formájában, tehát a tőkésnek mint árubirtokosnak a birtokában, ezek a használati értékek már jelen vannak (a piacon), még mielőtt sajátos céljuknak megfelelően a munkafolyamatban funkcionálnának; minthogy tehát a tőke - amennyiben objektív munkafeltételekben mutatkozik meg - használati értéke szerint termelési eszközökből, nyersanyagokból, segédanyagokból és munkaeszközökből, szerszámokból, épületekből, gépekből stb. áll, ebből azt a következtetést vonják le, hogy minden termelési eszköz δύναμη [potenciálisan], s amennyiben termelési eszközként funkcionál, ténylegesen tőke, ennél fogva a tőke szükséges mozzanata egyáltalában az emberi munkafolyamatnak, eltekintve ennek minden történelmi formájától, s ezért örökös és az emberi munka természete által megszabott valami. Éppígy adódik az a következtetés is, hogy mivel a tőke termelési folyamata egyáltalában munkafolyamat, ezért a munkafolyamat mint olyan, a munkafolyamat minden társadalmi formában, szükségszerűen a tőke munkafolyamata. Így a tőkét dolognak tekintik, amely bizonyos dologi szerepet, neki mint dolognak jutó szerepet játszik a termelési folyamatban. Ez ugyanaz a logika, amely arra következtet, hogy mivel a pénz arany, az arany önmagában véve pénz, hogy mivel a bérmunka munka, minden munka szükségszerűen bérmunka. Így az azonosságot azzal bizonyítják, hogy a minden termelési folyamatban azonosat rögzítik, a sajátos különbözőségeiket pedig nem. Úgy bizonyítják az azonosságot, hogy elvonatkoztatnak a különbségtől. E szakasz folyamán részletesebben visszatérünk erre a döntő fontosságú pontra. Itt egyelőre csak ennyit:

Először: Azok az áruk, melyeket a tőkés azért vásárolt meg, hogy termelési eszközökként fogyassza el őket a termelési folyamatban, illetve a munkafolyamatban, az ő tulajdonát képezik. Ezek valójában csak a tőkés áruvá változtatott pénze, s éppúgy a tőkésnek a létezése, ahogy a pénz ez volt; sőt még intenzívebb módon, mivel olyan alakban vannak jelen, amelyben valóban mint tőke funkcionálnak, azaz mint az értékteremtésnek, az érték értékesítésének, azaz gyarapításának eszközei. Ezek a termelési eszközök tehát tőke. Másrészt a tőkés az előlegezett pénzösszeg másik részén munkaképességet, munkásokat vett, vagy ahogy a IV. fejezetben kifejtettük, ez úgy jelenik meg, hogy eleven munkát vett. Ezért ez éppúgy az övé, mint a munkafolyamat objektív feltételei. Ám mégis itt a következő sajátos különbség érvényesül: a valóságos munka az, amit a munkás a tőkésnek valóban ad mint egyenértéket a tőke munkabérré változtatott részéért, a munka vételáráért. Ez életerejének kifejtése, termelő képességeinek megvalósítása, az ő mozgása, nem a tőkésé. Személyes funkcióként tekintve, realitásában, a munka a munkás funkciója, és nem a tőkésé. A csere szempontjából tekintve, a munkás az, amit a tőkés a munkafolyamatban kap tőle, nem az, amiként a tőkés a munkafolyamatban szembelép vele. Ez tehát ellentétet alkot az objektív munkafeltételekkel, melyek mint tőke, s ennyiben mint a tőkés létezése, magán a munkafolyamaton belül szembelépnek a szubjektív munkafeltétellel, magával a munkával, vagy helyesebben a munkással, aki dolgozik. Ezért van az, hogy mind a tőkés, mind a munkás szempontjából a termelési eszköz mint a tőke létezése, mint kiváltképpen tőke lép szembe a munkával, vagyis a másik elemmel, amellyé az előlegezett tőke változott, és ezért a termelési folyamaton kívül is δύναμις [potenciálisan] mint a tőke sajátos létezési módja jelenik

meg. Ez, mint majd megmutatkozik, továbbfejlődik részben a tőkés értékesítési folyamat általános természetéből (abból a szerepből, melyet benne a termelési eszközök mint eleven munka felszívói játszanak), részben a sajátosan tőkés termelési mód fejlődéséből (amelyben a gépi berendezés stb. az eleven munka valóságos urává válik). Ezért van a tőkés termelési folyamat alapzatán a használati értéknek ez az elválaszthatatlan összeolvadása, amelyben a tőke termelési eszközök formájában létezik, és ezeknek a termelési eszközöknek, ezeknek a dolgoknak tőkeként való meghatározottsága, ami meghatározott társadalmi termelési viszony, éppúgy, ahogy e termelési módon belül a tőle elfogódottak szemében a tennék önmagában véve árunak számít. Ez a bázisa a politikai gazdaságok fetisizmusának.

Másodszor: A termelési eszközök mint meghatározott áruk, például mint pamut, szén, orsók stb., kerülnek be a forgalomból a munkafolyamatba. A használati érték alakjában kerülnek bele, amellyel addig bírtak, ameddig még forgalomban voltak mint áruk. A folyamatba belépve azután a használati értékeiknek megfelelő, őket, mint dolgokat dologilag megillető tulajdonságokkal funkcionálnak, a pamut mint pamut stb. Más a helyzet azonban a tőkének azzal a részével, melyet változónak nevezünk, de amely csak munkaképességre cserélése révén változik át valóban a tőke változó részévé. Reális alakját tekintve a pénz - ez a tőkerész -, melyet a tőkés munkaképesség vásárlására ad ki, nem jelent egyebet, mint a piacon található (vagy egy bizonyos időn belül piacra dobott) létfenntartási eszközöket, melyek bekerülnek a munkások egyéni fogyasztásába. A pénz csak az átváltoztatott formája ezeknek a létfenntartási eszközöknek, melyet a munkás, mihelyt a pénzt megkapta, visszaváltoztat létfenntartási eszközökké. Mind ez az átváltoztatás, mind azután ezeknek az áruknak használati értékeként való elfogyasztása

olyan folyamat, amelynek közvetlenül semmi köze sincs a közvetlen termelési folyamathoz, pontosabban a munkafolyamathoz, ellenkezőleg, kívül esik rajta. A tőke egyik részét és ezzel az ösztökét épp azáltal változtatják változó nagysággá, hogy a pénz, egy állandó értéknagyság helyett, vágy a létfenntartási eszközök helyett, melyekben megjelenhet és melyek szintén állandó értéknagyságok, ellenkezőleg, olyan elemre cserélik, eleven munkaképességre, amely értékalkotó, s amely értékteremtő elemként nagyobb vagy kisebb lehet, változó nagyságként jelenhet meg, egyáltalában minden körülmények között csak mint folyamatos, létrejövő - és ezért különböző határok között tartott - létrejövő nagyság és nem mint létrejött lép be tényezőként a termelési folyamatba. Igaz, a valóságban lehet magát a létfenntartási eszközöknek a munkások által való elfogyasztását úgy beleszámítani (belefoglalni) a munkafolyamatba, ahogy például a gépek segédanyag-fogyasztása benne foglaltatik, úgyhogy a munkás csak mint a tőke által megvásárolt szerszám jelenik meg, amelynek a munkafolyamatban elvégzendő funkciójához a maga segédanyagaiként van szüksége bizonyos adag létfenntartási eszköz elfogyasztására, hozzáadására. Ez többé-kevésbé meg is történik a munkás kizsákmányolásának mértéke és durvasága szerint. Fogalmilag azonban ezt nem ilyen szűk módon tartalmazza a tőkeviszony (a továbbiakat meglátjuk a 3. pontban¹⁶ az egész viszony újratermelésénél). A munkás a létfenntartási eszközeit általában a közvetlen munkafolyamat megszakítása idején fogyasztja el, a gép viszont működése közben fogyasztja el a magáét (az állat?). Akkor azonban, az egész munkásosztályt tekintve, ezeknek a létfenntartási eszközöknek egy részét olyan családtagok fogyasztják el, akik még vagy már nem dolgoznak. Valójában a gyakorlatban a munkás és a gép

¹⁶ E kézirat harmadik pontjáról van szó – „A tőkés termelés a sajátosan tőkés termelési viszony termelése és újratermelése”. – Kossuth jegyzete.

közötti különbség, ami a segédanyagokat és a fogyasztásukat illeti, az állat és a gép közötti különbségre csökkenhet. Ez azonban nem szükségszerű és ezért nem tartozik a tőke fogalmi meghatározásába. Mindenesetre a tőke munkabérre elköltött része formailag úgy jelenik meg, mint olyan rész, amely már nem a tőkésé, hanem a munkásé, mihelyt fölvette valóságos alakját, a munkás fogyasztásába bekerülő létfenntartási eszközök alakját. A használati értéknek az az alakja, amellyel a termelési folyamatba való bekerülése előtt mint áru - mint létfenntartási eszköz - bír, merőben különbözik tehát attól az alaktól, amelyet e folyamaton belül ölt és amely a tevékenyen megnyilvánuló munkaerőnek, ennél fogva magának az eleven munkának az alakja. Ez tehát a tőkének ezt a részét sajátosan megkülönbözteti a termelési eszközök alakjában levő részétől, s ez ismét ok arra, hogy a tőkés termelési mód alapzatán miért jelennek meg a termelési eszközök elsődleges értelemben s a létfenntartási eszközöktől megkülönböztetve és velük ellentétben úgy, mint ami önmagában véve tőke. Ez a látszat - a később kifejtendőktől eltekintve - egyszerűen azért oszlik el, hogy a használati értéknek az a formája, amelyben a tőke a termelési folyamat végén létezik, a termék formája és ez a termék mind termelési eszközök, mind létfenntartási eszközök formájában létezik, tehát mindkettő egyaránt mint tőke van meg és ezért az eleven munkaképességgel ellentétben is megvan.

Térjünk most az értékesítési folyamatra.

A csereértékre vonatkozóan megint különbség mutatkozik az áru és az értékesítési folyamatban levő tőke között.

A termelési folyamatba belépő tőke csereértéke kisebb, mint a piacra

dobott vagy előlegezett tőke csereértéke volt, mert ez csak azoknak az áruknak az értéke, melyek termelési eszközként lépnek a folyamatba - azaz az állandó tőkerész értéke, amely értéként lép be a termelési folyamatba. A változó tőkerész értéke helyett most az értékesítéssel mint folyamattal van dolgunk, az értékesítés ténykedésében levő munkával, amely állandóan realizálódik mint érték, de folyamatosan túl is megy az adott értékeken, és értéket teremt.

Ami először is a régi értéknek, az állandó rész érték részének fenntartását illeti, ez attól függ, hogy a folyamatba belépő termelési eszközök értéke nem nagyobb-e a szükségesnél, tehát, hogy azok az áruk, amelyekből a termelési eszközök állnak, például az épületek, a gépek stb., csak a termelési célhoz társadalmilag szükséges munkaidőt tartalmazzák-e tárgyiasulva, s a tőkés dolga ezeknek a termelési eszközöknek a beszerzésekor ügyelni arra, hogy ezek mint használati értékek, akár mint nyersanyagok, akár mint gépek stb., a termék létrehozásához az átlagnak megfelelő minőségűek legyenek, tehát átlagos minőséggel működjenek, és semmiféle szokatlan akadályt ne gördítsenek a munka, az eleven tényező elé, például jó minőségű legyen a nyersanyag; ehhez az is hozzátartozik, hogy az alkalmazott gépi berendezés stb. az átlagos kopásnál ne adjon át többet az áruknak stb. Mindez a tőkés dolga. Az állandó tőke értékének fenntartása azonban attól is függ, hogy az állandó tőkét lehetőleg csak termelő módon fogyasszák el, ne pazarolják, mert különben a termék nagyobb rész tárgyiasult munkát tartalmazna, mint amennyi társadalmilag szükséges. Ez részben maguktól a munkásoktól függ, és itt kezdődik a tőkés felügyelete. (A tőkés darabbérmunkával, bérlevonásokkal tudja biztosítani ezt.) Továbbá attól, hogy a munkát rendesen, célszerűen végezzék, a termelési eszközök termékké változtatása szakszerűen

menjen végbe, a célként szem előtt tartott használati érték sikeres formában valóban kikerüljön belőle, mint eredmény. Itt megint belép a tőkés által gyakorolt felügyelet és fegyelem. Végül attól, hogy a termelési folyamatot ne zavarják meg, ne szakítsák félbe, és valóban tovább haladjon a termékig, a munkafolyamatnak és tárgyi feltételeinek a természetete által adott határidőn (időtartamon) belül. Ez részben a munka folyamatosságától függ, amely a tőkés termeléssel létrejön. Részben azonban külső, ellenőrizhetetlen véletlenektől. Ennyiben minden termelési folyamattal együtt kockázat jön létre a belekerülő értékek számára, olyan kockázat, amelynek azonban 1. a termelési folyamaton kívül is ki vannak téve, és amely 2. minden termelési folyamatnak sajátja, nemcsak a tőkének. (A tőke ez ellen társulással védekezik. A saját termelési eszközeivel dolgozó közvetlen termelő ugyanennek a kockázatnak van kitéve. Ez nem a tőkés termelési folyamat sajátossága. Ha a tőkés termelésben ez a kockázat a tőkésre hárul, ez csak azért van, mert ő bitorolja a termelési eszközök tulajdonát.)

Ami mármost az értékesítési folyamat eleven tényezőjét illeti, 1. a változó tőke értékét úgy lehet fenntartani, hogy pótolják, újratermelik, azaz hogy a termelési eszközökhöz akkora munkamennyiséget tesznek hozzá, mint amekkora a változó tőke vagy a munkabér értéke volt; 2. a változó tőke értékének növekménye, értéktöbblet úgy teremthető, hogy a termékben tárgyasul a munkabérben foglalt munkamennyiségen felül egy többlet, egy pótlólagos munkamennyiség.

Itt az a különbség, amely az előlegezett tőkének vagy azoknak az áruknak, amelyekben ez létezik, a használati értéke és a tőke használati értékének a munkafolyamatban megjelenő alakja között áll fenn, megfelel annak a különbségnek, amely az előlegezett tőke csereértéke

és a tőke csereértékének az értékesítési folyamatban való megjelenése között áll fenn; ott a termelési eszköz, az állandó tőke ugyanolyan használati érték-formában lép a folyamatba, amilyennel azok az áruk, amelyekből áll, előzőleg bírtak, viszont azoknak a kész használati értékeknek a helyére, amelyekből a változó tőke állt, az új használati értékekben értékesülő munkaerőnek, a reális munkának az eleven tényezője lép; s itt a termelési eszközöknek, az állandó tőkének az értéke mint olyan lép be az értékesítési folyamatba, a változó tőke értéke viszont egyáltalán nem lép be ebbe, hanem helyettesíti őt az értékalkotó tevékenység, az eleven tényezőnek értékesítési folyamatként létező tevékenysége.

Ahhoz, hogy a munkások munkaideje a tartamának arányában hozzon létre értéket, társadalmilag szükséges munkaidőnek kell lennie. Azaz a munkásnak meghatározott időn belül normális társadalmi mennyiségű célszerű munkát kell elvégeznie, s ezért a tőkés arra kényszeríti őt, hogy munkája az intenzitásnak legalább a normális társadalmi átlagfokán álljon. A tőkés igyekszik az intenzitást amennyire csak lehet e minimum fölé emelni és adott időn belül a lehető legtöbb munkát kisajtolni a munkásból, mert a munkának az átlagfok fölötti intenzitása értéktöbbletet hoz létre a számára. Igyekszik továbbá a munkafolyamatot amennyire csak lehet meghosszabbítani azokon a határokon túl, melyek között a változó tőke értékének, a munkabérnek a pótlásáért kell dolgozni. A munkafolyamat adott intenzitása esetén a tartamát, adott tartam esetén az intenzitását igyekszik, amennyire csak lehet, növelni. A tőkés arra kényszeríti a munkást, hogy munkáját az intenzitás normális fokára, s ha lehet, magasabbra emelje, s arra kényszeríti, hogy amennyire csak lehetséges, hosszabbítsa meg munkafolyamatát a munkabér pótlására szükséges időtartamon túl.

A tőkés értékesítési folyamat e sajátos jellege révén a tőkének a termelési folyamatban öltött reális alakja, használati érték-alakja is további módosuláson megy át. Először is a termelési eszközöknek olyan tömegben kell meglenniök, amely nemcsak a szükséges munka felszívásához elegendő, hanem a többletmunkáéhoz is. Másodszor megváltozik a reális munkafolyamat intenzitása és extenziója.

Azok a termelési eszközök, melyeket a munkás alkalmaz a valóságos munkafolyamatban, a tőkés tulajdonában vannak ugyan, s a munkás munkájával, amely az ő saját életnyilvánulása, mint korábban kifejtettük, tőkeként lépnek szembe. De másfelől a munkás az, aki ezeket a munkájában alkalmazza. A valóságos munkafolyamatban elhasználja a munkaeszközt mint munkájának vezető közegét, a munkatárgyat pedig mint azt az anyagot, amelyben a munkája jelentkezik. Éppen ezáltal változtatja a termelési eszközöket a termék célnak megfelelő formájává. Másként jelentkezik azonban a dolog az értékesítési folyamat álláspontjáról. Nem a munkás alkalmazza a termelési eszközöket, hanem a termelési eszközök alkalmazzák a munkást. Nem az eleven munka valósul meg a tárgyiasult munkában mint a maga objektív szervében, hanem a tárgyiasult munka tartja fenn és gyarapítja magát az eleven munka felszívásával, és ezáltal magát értékesítő értékke, tőkévé válik, mint ilyen funkcionál. A termelési eszközök már csak mint minél nagyobb mennyiségű eleven munka felszívói jelennek meg. Az eleven munka már csak mint meglévő értékek értékesítésének és ennél fogva tőkésítésének eszköze jelenik meg. S a korábban kifejtettektől eltekintve, a termelési eszközök éppen ezért jelennek meg ismét az eleven munkával szemben éminemment [kiváltképpen] úgy, mint a tőke létezése, mégpedig most úgy, mint a múltbeli, holt munkának az eleven fölötti uralma. Az eleven munkát éppen mint értékkepzőt kebelezik be

folyton a tárgyiasult munka értékesítési folyamatába. Mint erőfeszítés, mint életerő kifejtése a munka a munkás személyes tevékenysége. De mint értékképző, mint tárgyiasulásának folyamatában levő, a munkás munkája, mihelyt belépett a termelési folyamatba, maga is a tőkeérték egyik létezési módja, be van kebelezve abba. Ezért ez az értékfenntartó és új értéket létrehozó erő a tőke ereje, és a folyamat úgy jelenik meg, mint a tőke önértékesítésének és még inkább mint a munkás elszegényítésének folyamata, aki az általa létrehozott értéket egyszersmind tőle magától idegen értéként hozza létre.

A tőkés termelés alapzatán a tárgyiasult munkának ez a képessége, hogy tőkévé változzék, azaz hogy a termelési eszközöket eleven munka parancsnoklásának és kizsákmányolásának eszközeivé változtassa, úgy jelenik meg, mint ami a termelési eszközöket magán- és magáértvalóságukban megilleti (ahogy a tárgyiasult munka δύναμη [potenciálisan] persze össze is van kötve velük ezen a bázison), mint ami elválaszthatatlan tőlük, ezért mint olyan tulajdonság, amely őket mint dolgokat, mint használati értékeket, mint termelési eszközöket megilleti. Ezért a termelési eszközök magán- és magáértvalóságukban mint tőke jelennek meg, és ennél fogva a tőke, amely meghatározott termelési viszonyt fejez ki, meghatározott társadalmi viszonyt, amelybe a termelésen belül a termelési feltételek birtokosai az eleven munkaképességgel lépnek, mint dolog jelenik meg, éppen úgy, ahogy az érték mint egy dolog tulajdonsága és a dolog áruként való gazdasági meghatározása, mint annak dologi minősége jelent meg, éppen úgy, ahogy a társadalmi forma, amelyet a munka a pénzben kap, mint egy dolog tulajdonsága fejeződik ki. Valójában a tőkésnek a munkás fölötti uralma csak az önállósult, a munkással szemben önállósult munkafeltételeknek (amelyekhez a termelési folyamat objektív feltételein

- a termelési eszközökön - kívül a munkaerő fenntartásának és működésének objektív feltételei, tehát a létfenntartási eszközök is hozzátartoznak) az uralma maga a munkás fölött, habár ez a viszony csak a valóságos termelési folyamatban valósul meg, amely, mint láttuk, lényegében értéktöbblet termelésének a folyamata, amely magában foglalja a régi érték fenntartását, az előlegezett tőke önértékesítési folyamata. A forgalomban tőkés és munkás csak mint árueledők lépnek szembe egymással, de az egymásnak eladandó áruk fajtáinak sajátosan poláris természete folytán a munkás szükségszerűen mint a tőke használati értékének, reális létezésének és értéklétezésének alkotórésze lép a termelési folyamatba, habár ez a viszony csak a termelési folyamaton belül valósul meg, és a munka vásárlójaként csupán $\delta\upsilon\upsilon\mu\epsilon\iota$ [potenciálisan] létező tőkés csak akkor válik valódi tőkésé, amikor a munkaképessége eladása révén eventualiter [eshetőlegesen] bérmunkássá változott munkás ebben a folyamatban valóban a tőke parancsnoklása alá lép. Azok a funkciók, amelyeket a tőkés gyakorol, csak magának a tőkének, az eleven munka felszívásával magát értékesítő értéknek a tudatosan és akarattal gyakorolt funkciói. A tőkés csak mint megszemélyesült tőke, a tőke mint személy funkcionál, ahogy a munkás csak mint megszemélyesült munka, amely őhöz mint gyötrődés, mint erőfeszítés, de a tőkéshez mint gazdagságot létrehozó és gyarapító szubsztancia tartozik, s mint ilyen, valóban úgy jelenik meg, mint a termelési folyamatban a tőkébe bekebelezett elem, a tőke eleven, változó tényezője. A tőkésnek a munkás fölötti uralma ezért a dolognak az ember, a holt munkának az eleven munka, a terméknek a termelő fölötti uralma, hiszen valójában az áruk, melyek a munkások fölötti uralom eszközeivé válnak (de csupán maga a tőke uralmának eszközeként), a termelési folyamat puszta eredményei, a termékei ennek. Ez pontosan ugyanaz a viszony az anyagi termelésben, a

valóságos társadalmi életfolyamatban - mert a termelési folyamat ez -, amely az ideológiai területen a vallásban jelentkezik, a szubjektum átfordítása objektummá és viszont. Történetileg szemlélve ez az átfordítás úgy jelenik meg, mint a szükségszerű átmeneti pont ahhoz, hogy a gazdagságnak mint olyannak a megteremtését, azaz a társadalmi munka kíméletlen termelőerőinek megteremtését - s csakis ezek alkotják egy szabad emberi társadalom anyagi bázisát - a többség rovására kikényszerítsék. Át kell menni ezen az ellentétes formán, éppen úgy, ahogy az embernek szellemi erőit eleinte vallási alakba kell öltöztetnie, mint független hatalmakat magával szemben. Ez saját munkájának elidegenülési folyamata. A munkás itt annyiban eleve magasabban áll a tőkésnél, hogy az utóbbi ebben az elidegenülési folyamatban gyökerezik és abszolút kielégülését leli benne, a munkás viszont, mint áldozata, eleve lázadó viszonyban áll vele szemben és leigázási folyamatként érzékeli. Amennyiben a termelési folyamat egyszersmind valóságos munkafolyamat és a tőkésnek e folyamat felügyelőiéként és vezetőjeként be kell töltenie egy funkciót a valóságos termelésben, annyiban tevékenysége valóban kap egy sajátos, sokrétű tartalmat. De maga a munkafolyamat csak mint az értékesítési folyamat eszköze jelenik meg, éppen úgy, ahogy a termék használati értéke csak mint csereértékének hordozója. Tehát a tőke önértékesítése - az értéktöbblet teremtése - a tőkés meghatározó, uralkodó és átfogó célja, ténykedésének abszolút indítéka és tartalma, valójában csak a kincsképző racionálissá vált indítéka és célja - fölöttébb szegényes és absztrakt tartalom, amely a tőkést egy másik oldalról épp annyira a tőkeviszony rabságában levőnek jeleníti meg, ha más oldalról, az ellenkező póluson is, mint a munkást.

Az eredeti viszony, amelyben a leendő tőkés munkát vásárol (a IV.

fejezet után mondhatjuk így munkaképesség helyett) a munkástól, hogy egy pénzértéket tőkésítsen, a munkás pedig a munkaképességével, a munkájával való rendelkezést eladja, hogy életét eltengesse, szükségszerű bevezetése és feltétele - magánvalóan tartalmazza - annak a valóságos termelési folyamatban kifejlődött viszonynak, amelyben az árubirtokos tőkésé, megszemélyesült tőkévé, a munkás pedig a tőke számára való munka pusztán megszemélyesítőjévé válik. Ahogy azon első viszony, melyben mindketten látszólag árubirtokosokként lépnek szembe egymással, az előfeltétele a tőkés termelési folyamatnak, úgy, mint később látni fogjuk, az eredménye és terméke. Utána azonban a két aktust külön kell választani egymástól. Az első a forgalomhoz tartozik. A második az elsőnek a bázisán csak a valóságos termelési folyamatban fejlődik ki.

A termelési folyamat munkafolyamatnak és értékesítési folyamatnak közvetlen egysége, mint ahogy közvetlen eredménye, az áru, használati értéknek és csereértéknek közvetlen egysége. A munkafolyamat azonban csak eszköze az értékesítési folyamatnak, s az értékesítési folyamat mint olyan lényegében értéktöbblet termelése, azaz meg nem fizetett munka tárgyasulási folyamata. Ez határozza meg sajátosan a termelési folyamat összjellegét.

Amikor a termelési folyamatot két különböző szempontból vizsgáljuk, 1. mint munkafolyamatot, 2. mint értékesítési folyamatot, akkor már ebben benne rejlik, hogy ez csak egyetlen, oszthatatlan munkafolyamat. Nem dolgoznak kétszeresen, egyszer azért, hogy egy célnak megfelelő terméket, használati értéket hozzanak létre, a termelési eszközöket termékekké változtassák, és másszor, hogy értéket és értéktöbbletet hozzanak létre, hogy az értéket értékesítsék. A munkát csak

meghatározott, konkrét, sajátos formájában, módján, létezési módján teszik hozzá, amelyben a munka az a célirányos tevékenység, mely a termelési eszközöket meghatározott terméké, például orsót és gyapotot fonallá változtat. Csak fonómunka stb. az, amit hozzátesznek, és ami a hozzáátétele révén folyton több fonalat termel. Ez a reális munka annyiban értékkepző, amennyiben az intenzitás normális, meghatározott fokával bír (illetve csak annyiban számít, amennyiben ezzel bír), és amennyiben ez az adott intenzitású reális munka meghatározott, idővel mért mennyiségekben materializálódik a termékben. Ha a munkafolyamat abbamaradna azon a ponton, ahol a fonás stb. formájában hozzáátett munka mennyisége egyenlő a munkabérben foglalt munka mennyiségével, akkor nem termelnének értéktöbbletet. Az értéktöbblet ezért is fejeződik ki többlettermékben, itt olyan fonalmennyiségben, amely fölös azon a mennyiségen felül, melynek értéke egyenlő a munkabér értékével. Ezért a munkafolyamat mint értékesítési folyamat jelenik meg azáltal, hogy a folyamatban hozzáátett konkrét munka társadalmilag szükséges munkának olyan mennyisége (intenzitása miatt), amelyet egyenlőnek tételeznek a társadalmi átlagmunka bizonyos mennyiségével, és azáltal, hogy ez a mennyiség a munkabérben foglalton kívül egy pótlólagos mennyiséget is jelent. Ez a különös konkrét munkának szükséges társadalmi átlagmunkaként való mennyiségi számítása, olyan számítás, amelynek azonban reális mozzanat felel meg, először is a munka normális intenzitása (az, hogy meghatározott mennyiségű termék előállításához csak az ahhoz társadalmilag szükséges munkaidőt használják fel) és a munkafolyamat meghosszabbítása azon az időtartamon túl, amely a változó tőke értékének pótlásához szükséges.

A korábban kifejtettekből következik, hogy a „tárgyasult munka”

kifejezés és a tőkének mint tárgyiasult munkának az eleven munkával való ellentéte nagy félreértést okozhat.

Korábban¹⁷ már kimutattam, hogy az áru „munkára” való visszavezetése minden eddigi közgazdásznál kétértelmű és nem teljes.¹⁸ Nem elegendő az árut „munkára” redukálni, hanem abban a kettős formában levő munkára kell, amelyben egyfelől mint konkrét munka fejeződik ki az áru használati értékében, másfelől mint társadalmilag szükséges munkát számítják a csereértékben. Az első nézőpontból minden a munka különös használati értékétől függ, attól a sajátos jellegétől, amely az általa teremtett használati értékre a sajátos bélyeget nyomja és másoktól eltérő konkrét használati értékévé teszi, ezzé a meghatározott cikké. Ezzel szemben teljességgel elvonatkoztatnak a munka különös hasznosságától, meghatározott természetétől és módjától, amennyiben mint értékképző elemet veszik számításba, az árut pedig mint a tárgyiasulását. A munka mint olyan különbség nélküli, társadalmilag szükséges, általános munka, teljességgel közömbös minden különös tartalommal szemben, s ezért önálló kifejezésében, a pénzben is, mely az árun mint ár jelenik meg, egy minden áruban közös, és csak mennyiség révén megkülönböztethető kifejezést kap. Az első oldalról a dolog az áru meghatározott használati értékében, meghatározott dologi pótlásában jelenik meg, a másodíkról a pénzben, akár mint pénz, akár mint puszta számoló pénz létezik ez az áru árában. Az első oldalról kizárólag a munka minőségéről, a másodíkról csak a mennyiségéről van szó. Az első oldalról a konkrét munka különbsége a munka

¹⁷ Összezavarás nélkül egyáltalán nem lehetett volna vitatkozni arról, hogy a munkán kívül még a természet is hozzájárul-e a termékhez. Ez csak konkrét munkára vonatkozik.

¹⁸ Lásd MEM 13. köt. 18-20. old. – Kossuth jegyzete.

megosztásában jelentkezik, a másodikról különbség nélküli pénzkifejezésében. A termelési folyamaton belül mármint ez a különbség aktívan lép elénk. Már nem mi idézzük elő, hanem magától jön létre a termelési folyamatban.

A tárgyiasult munka és az eleven munka különbsége a reális munkafolyamatban jelentkezik. A termelési eszközök, például a gyapot és az orsók stb. termékek, használati értékek, melyekben meghatározott hasznos, konkrét munkák, gépgyártás, gyapottermesztés stb. testesültek meg, míg a fonómunka úgy jelenik meg a folyamatban, mint a termelési eszközökben foglalt munkáktól nemcsak sajátosan különböző munka, hanem mint eleven munka, mint csak most megvalósuló és termékét állandóan magától ellőkő munka, ellentétben amazokkal a sajátos termékeikben már tárgyiasult munkákkal. Ebből a szempontból is ellentét mutatkozik az egyik oldal mint a tőke jelenvaló létezése és az eleven munka mint először is a munkás életerőkifejtése között. Továbbá a munkafolyamatban a tárgyiasult munka úgy lép föl, mint tárgyi mozzanat, elem az eleven munka megvalósulása számára.

De egészen másként jelenik meg a dolog, mihelyt az értékesítési folyamatot, új érték képzését és teremtését vesszük szemügyre.

Az a munka, melyet itt a termelési eszközök magukban foglalnak, meghatározott mennyiségű általános társadalmi munka és ezért bizonyos értéknagyságban vagy pénzösszegben jelenik meg, ténylegesen ezeknek a termelési eszközöknek az árában. Az a munka, amelyet hozzátesznek, meghatározott pótlólagos mennyiségű általános társadalmi munka és úgy jelentkezik, mint pótlólagos értéknagyság vagy pénzösszeg. A termelési eszközökben már benne foglalt munka

ugyanaz, mint az újonnan hozzátett. Csak abban különböznek egymástól, hogy az egyik használati értékekben tárgyiasult, a másik pedig e tárgyiasulás folyamatában van, az egyik múltbeli, a másik jelenlegi, az egyik holt, a másik eleven, az egyik a múltban tárgyiasult, a másik a jelenben tárgyiasuló. Abban a mértékben, amelyben a múltbeli munka elevent pótol, maga is folyamat lesz, értékesül, fluens lesz, amely fluxiót teremt. Pótlólagos eleven munkának ez a felszívása a múltbeli munka önértékesítési folyamata, valóságos átváltozása tőkévé, önmagát értékesítő értékke, állandó értéknagyságból változó és folyamatban levő értéknagysággá való átváltozása. Persze ez a pótlólagos munka csak konkrét munka alakjában tehető hozzá a termelési eszközökhöz, s ezért csak azok sajátos alakjában, mint különös használati értékekhez, és az ezekben a termelési eszközökben foglalt értéket is csak munkaeszközökként való elfogyasztásuk révén tartja fenn a konkrét munka. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a meglevő érték, a termelési eszközökben tárgyiasult munka nemcsak saját mennyiségén felül gyarapodik, hanem a változó tőkében tárgyiasult munka mennyiségén felül is, egyes-egyedül úgy és abban a mértékben gyarapodik, amelyben eleven munkát szív fel s amelyben ez az eleven munka önmaga tárgyiasul mint pénz, mint általános társadalmi munka. Ezért legfőképpen ebben az értelemben, amely az értékesítési folyamatra - a tőkés termelés tulajdonképpeni céljára - vonatkozik, van az, hogy a tőke mint tárgyiasult munka (felhalmozott munka, előbb meglevő munka stb.) szembeállít és a közgazdászok által szembeállítódik az eleven munkával (közvetlen munkával stb.). De itt a közgazdászok mindig ellentmondásokba és kétértelműségbe keverednek - még Ricardó is, mert nem dolgozták ki világosan az árunak kettős formában levő munkára való visszavezetését.

Csak tőkésnek és munkásnak - mint árubirtokosoknak - az eredeti cserefolyamata révén lép be az eleven tényező, a munkaképesség, a termelési folyamatba úgy, mint a tőke reális alakjának egy mozzanata. De csak magában a termelési folyamatban változik át a tárgyiasult munka az eleven munka felszívása révén tőkévé és változik ennél fogva a munka tőkévé.¹⁹

A tőkés termelési folyamat munkafolyamat és értékesítési folyamat egysége. Ahhoz, hogy a pénzt tőkévé változtassák, olyan árukká változtatják, amelyek a munkafolyamat tényezői. A pénzért először munkaképességet kell vásárolni, másodszer dolgokat, amelyek nélkül a munkaképességet nem lehet elhasználni, azaz nem lehet dolgozni. A munkafolyamaton belül ezeknek a dolgoknak csak az az értelmük, hogy a munka létfenntartási eszközeiként, a munka használati értékeiként szolgálnak - magát az eleven munkát illetően annak anyagaként és eszközeként, a munka termékét illetően termelési eszközeként, azt illetően, hogy ezek a termelési eszközök már magukis termékek, olyan termékeként, melyek egy új termék termelési eszközei. De ezek a dolgok nem azért játsszák ezt a szerepet a munkafolyamatban, mert a tőkés megveszi őket, mert ők a pénzének átváltozott formája, hanem megfordítva, azért veszi meg őket, mert ezt a szerepet játsszák a munkafolyamatban. Például a fonás folyamata mint olyan szempontjából közömbös, hogy gyapot és orsó a tőkés pénzét, tehát tőkét jelentenek,

¹⁹ A kéziratban ezután Marx ezt írta: „Megjegyzés. A 96-107. oldalon »A közvetlen termelési folyamata« cím alatt kifejtettek ide tartoznak, az előbbiekkal egybeolvasztandók és egymás által kiigazítandók. Ugyancsak ide tartozik e könyv 262-264. oldala.” [A szerkesztőség elvégezte a Marx által megjelölt átrendezést; a 96-107. oldalakat Marx később átszámozta 469a-469m-re. A második, az elsőt közvetlenül követő betoldás a kézirat 262-264. oldalait öleli fel.]

hogy a kiadott pénz a rendeltetése szerint tőke. Munkaanyaggá és munkaeszközzé csak a dolgozó fonó kezében válnak, s azáltal válnak azzá, hogy a fonó fon, nem azért, mert egy másik személy gyapotját ugyanazon másik személy orsójával ugyanazon másik személy számára fonallá fonja. Az áruk azáltal, hogy a munkafolyamatban elhasználják, vagyis termelő módon elfogyasztják őket, nem tőkévé, hanem a munkafolyamat elemeivé válnak. Amennyiben a munkafolyamatnak ezeket a tárgyi elemeit a tőkés vásárolja meg, ezek az ő tőkését jelentik. De ez érvényes a munkára is. Ez is az ő tőkése, mert a munka éppúgy a munkaképesség megvásárlójáé, mint az általa megvett tárgyi munkafeltételek. És nemcsak a munkafolyamat egyes elemei, hanem az egész munkafolyamat az övé. A tőke, amely korábban pénz formájában létezett, most a munkafolyamat formájában létezik. Mivel a tőke a hatalmába kerítette a munkafolyamatot, a munkás nem önmagának, hanem a tőkésnek dolgozik, de a munkafolyamat nem változtatja meg általános természetét. Azért, mert a pénz a tőkévé változásakor a munkafolyamat tényezőjévé változik, tehát szükségszerűen magára ölti a munkaanyag és munkaeszközök alakját is, azért a munkaanyag és a munkaeszközök még nem válnak természetüknél fogva tőkévé, ahogy az arany és az ezüst sem válik természeténél fogva pénzzé azért, mert a pénz többek között aranyban és ezüstben jelenik meg. Mégis ugyanazok a modern közgazdászok, akik kinevetik a monetárrendszer együgyűségét, amikor arra a kérdésre, hogy mi pénz, azt feleli: az arany és ezüst pénz, nem áttallanak arra a kérdésre, hogy mi tőke, így felelni: a tőke gyapot.

Nem egyebet mondanak, amikor kijelentik, hogy a munkaanyag és munkaeszközök, a termelési eszközök, vagy a termékek, melyeket az új termeléshez felhasználnák, egyszóval a munka tárgyi feltételei

természetüknél fogva tőkék, tőkék amennyiben és amiért anyagi tulajdonságaik révén használati értékeként szolgálnak a munkafolyamatban. Rendjén való amikor mások hozzáfűzik: a tőke hús és kenyér, mert jóllehet a tőkés pénzen veszi meg a munkaképességet, ez a pénz valójában csak kenyér, hús, egyszóval a munkás létfenntartási eszközei.²⁰ Egy négy lábú, bársonyhuzatú szék bizonyos kedvező körülmények között trón, de ettől még ez a szék olyan dolog, amely ülésre szolgál, és nem használati értékének természete miatt trón. A

²⁰ „A tőke egy ország gazdagságának az a része, amelyet a termelésben alkalmaznak, és amely táplálékból, ruházatból, szerszámokból, nyersanyagokból, gépi berendezésekből stb. áll, melyek a munka hatékonnyá tételéhez szükségesek.” (Ricardo, i. m. 89. old.) „A tőke a nemzeti gazdagságának az a része, amelyet az újratermelés érdekében alkalmaznak vagy arra szánnak.” (G. Ramsay, i. m. 21. old.) „A tőke... a gazdagság sajátos fajtája ... amely arra rendeltetett ..., hogy más hasznos cikkekre szert tegyenek.” (R. Torrens, i. m. 5. old.) „A tőke ... termékek ... mint egy új termelési eszközei.” (Senior, i. m. 318. old.) „Amikor egy pénzalapot anyagi termelésre szánnak, a tőke nevet kapja.” (Storch: „Cours d'économie politique.” I. kötet. Párizsi kiadás, 1823. 207. old.) „A tőke a megtermelt gazdagságának az a része, amelyet újratermelésre szánnak.” (Rossi: „Cours d'économie politique. Année 1836-1837.” Brüsszeli kiadás, 1843. 364. old.) Rossi azzal a „nehézséggel” küszködik, hogy tőkévé lehetne-e tenni a „nyersanyagot” is. Igaz, hogy lehetne különbséget tenni „anyag-tőke” és „eszköz-tőke” között, de „ez (a nyersanyag) valóban a termelés eszköze-e, vagy inkább az a tárgy, amelyen a termelési eszközöknek ténykedni kell”? (367. old.) Nem látja, hogy ha egyszer a tőkét összetéveszti anyagi megjelenési formájával, és ezért a munka tárgyi feltételeit egyszerűen tőkének nevezi, akkor a munkát illetően ezek különböznek ugyan egymástól mint munkaanyag és munkaeszköz, de a terméket illetően egyaránt termelési eszközök, ahogy azután a tőkét a 372. oldalon egyszerűen „termelési eszközöknek” nevezi. „Nincs semmi különbség a tőke és a gazdagságának bármely más adagja között: csak azáltal, ahogy felhasználják, válik egy dolog tőkévé; azaz, amikor egy termelő műveletben felhasználják mint nyersanyagot, mint szerszámot vagy mint ellátási alapot.” (Cherbuliez: „Richesse ou pauvreté.” Párizs 1841. 18. old.)

munkafolyamat leglényegesebb tényezője maga a munkás, az ókori termelési folyamatban pedig ez a munkás rabszolga. Ebből éppoly kevésbé következik az, hogy a munkás természettől fogva rabszolga - bár ez utóbbi nézet nem áll távol Arisztotelésztől²¹ mint az, hogy az orsó és a gyapot, azért, mert manapság bérmunkás fogyasztja el a munkafolyamatban, természettől fogva tőke. Ez a megkergültség, amely egy meghatározott társadalmi termelési viszonyt, amely dolgokban jelentkezik, maguk e dolgok dologi természeti tulajdonságaként fog fel, ez a megkergültség ötlük szemünkbe, ha bármelyik közgazdaságtani kézikönyvet felütjük, és mindjárt az első oldalon azt olvassuk, hogy a termelési folyamat elemei, legáltalánosabb formájukra visszavezetve, a föld, a tőke és a munka.²² Éppígy mondhatnák, hogy ezek az elemek a földtulajdon, a kés, ollók, orsók, gyapot, gabona, egyszóval a munkaanyag és a munkaeszközök és - a bérmunka. Egyfelől a munkafolyamat elemeit azokkal a sajátos társadalmi jellegekkel összekapcsolva nevezzük meg, melyekkel egy meghatározott történelmi fejlődési fokon bírnak, másfelől pedig hozzáteszünk egy olyan elemet, amely a munkafolyamathoz minden meghatározott társadalmi formától függetlenül mint ember és természet közötti örökös folyamathoz egyáltalában hozzátartozik. A továbbiakban látni fogjuk, hogy a közgazdásznak ez az illúziója, amely a munkafolyamatnak a tőke által való elsajátítását összetéveszti magával a munkafolyamattal és ezért a munkafolyamat tárgyi elemeit egyszerűen tőkévé változtatja, mivel a tőke többek között a munkafolyamat tárgyi elemeivé is változik - ez az illúzió,

²¹ Lásd Arisztotelész: *De Republica*, Bekker kiad., X. köt. Oxford 1837. 1. könyv, 2. fejezet. Arisztotelésznek a rabszolgamunkára vonatkozó nézeteit Marx a „Tőke” I. kötetének első fejezetében említi (MEM 23. köt. 64., 83. old.). – Kossuth jegyzete

²² Lásd például John Stuart Mill: „*Principles of Political Economy.*” I. köt. I. könyv. [IX. old.]

amely a klasszikus közgazdászoknál csak addig tart, amíg a tőkés termelési folyamatot kizárólag a munkafolyamat szempontjából vizsgálják, s amelyet további fejtegetésük során korrigálnak, magának a tőkés termelési folyamatnak a természetéből fakad. De nyomban kitűnik, hogy ez nagyon kényelmes módszer annak bizonyítására, hogy a tőkés termelési mód örökkévaló, vagy hogy a tőke egyáltalában az emberi termelés múlhatatlan természeti eleme. A munka az emberi létezés örökös természeti feltétele. A munkafolyamat nem más, mint maga a munka, alkotó tevékenységének pillanatában szemlélve. A munkafolyamat általános mozzanatai ezért függetlenek minden meghatározott társadalmi fejlődéstől. Munkaeszköz és munkaanyag, melyek egy része már korábbi munka terméke, minden munkafolyamatban, minden időkből és minden körülmények között szerepet játszanak. Ezért, ha a tőke nevet ragasztom rájuk abban bízván, hogy „semper aliquid haeret”²³, akkor bebizonyítottam, hogy a tőke létezése az emberi termelés örök természeti törvénye, és hogy az a kirgiz, aki egy oroszoktól lopott késsel kákát vág és ebből fonja csónakját, épp annyira tőkés, mint Rothschild úr. Éppígy bebizonyíthatnám, hogy a görögök és a rómaiak magukhoz vették az úrvacsorát, mert bort ittak és kenyeret ettek, a törökök pedig naponta katolikus szenteltvízzel hintik be magukat, mert naponta mosdanak. Ilyesfajta arcátlanul sekély locsogást árasztanak magukból önelégült fontoskodással nemcsak F. Bastiat, vagy a Society for the advancement of useful knowledge²⁴ gazdasági értekezései, vagy egy bizonyos

²³ Semper aliquid haeret - a latin mondás teljes szövege: „Calumniare audacter, semper aliquid haeret” (Hazudj merészen, valami mindig megragad). – Kossuth jegyzete

²⁴ Hasznos ismeretek terjesztésének társasága - valószínűleg a Society for Promoting the Diffusion of Useful Knowledge (Hasznos ismeretek terjedésének

Martineau mama gyermekkönyvei, hanem még igazi szakírók is. Ezen a módon ahelyett, hogy bebizonyítanák a tőke örök természeti szükségszerűségét, ami a céljuk, éppen ellenkezőleg, tagadják a szükségszerűségét még a társadalmi termelési folyamat egy meghatározott történelmi fejlettségi fokára nézve is, hiszen az az állítás, hogy a tőke nem egyéb, mint munkaanyag és munkaeszköz, vagy hogy a munkafolyamat tárgyi elemei természetüknél fogva tőkék, joggal találja szembe magát azzal a válasszal, hogy ezek szerint tőkére szükség van, de tőkésekre nem, vagy hogy a tőke nem más, mint a tömegek becsapására kitalált név.²⁵

előmozdítására alakult társaság), amelyet 1827-ben alapított Angliában Henry Broom. A társaság népszerű és olcsó írások kiadásával akarta terjeszteni az ismereteket. – Kossuth jegyzete.

²⁵ „Azt mondják nekünk, hogy a munka egyetlen lépést sem tehet a tőke nélkül, hogy a tőke olyan, mint az ásó annak az embernek, aki ás, hogy a tőke éppoly szükséges a termeléshez, mint maga a munka. A munkás mindezt tudja; ez az igazság naponta szeme előtt van; de ennek a tőke és a munka közti kölcsönös függőségnek semmi köze nincs a tőkés és a munkás relatív helyzetéhez, sem azt nem mutatja, hogy az előbbit az utóbbinak fenn kell tartania. A tőke nem egyéb, mint el nem fogyasztott termelés, és minden tőke, amely ebben a pillanatban létezik, függetlenül létezik egy különös egyéntől vagy egy különös osztálytól, és semmiképpen nem azonos velük, s ha Nagy-Britannia minden tőkése és minden gazdag embere hirtelen szörnyethalna, egyetlen darabka gazdagság vagy tőke sem távozna el vele együtt, s a nemzet nem lenne szegényebb egy fitying értékével sem. A tőke és nem a tőkés az, ami a termelők műveletei számára lényeges; és akkora különbség van e kettő közt, mint a hajórakomány és a rakománylevél közt.” (J. F. Bray: „Labour’s Wrongs and Labour’s Remedy etc.”, Leeds 1839. 59. old.) „A tőke afféle kabalisztikus szó, mint egyház vagy állam, vagy bármely másik azon általános kifejezések közül, amelyeket azok, akik az emberiség többi részét kifosztják, azért találtak ki, hogy elrejtse a kezét, mely megkopasztja őket.” („Labour defended against the Claims of Capital etc.”, London 1825. 17. old.) Ennek a névtelen írásnak a szerzője Th. Hodgskin, az egyik

A képtelenség arra, hogy a munkafolyamatot önállóan s mégis egyúttal a tőkés termelési folyamat egyik oldalaként fogják fel, még világosabban mutatkozik meg, amikor például F. Wayland úr azt meséli nekünk, hogy a nyersanyag tőke, és feldolgozása révén válik termékké. Így a bőr terméke a tímárnak, és tőkéje a cipésznek. Nyersanyag és termék olyan meghatározások, melyek egy dolgot a munkafolyamatra vonatkozóan illetnek meg, s egyiküknek sincs magukon, és magukértvalóan semmi köze a dolog azon meghatározásához, hogy tőke, jóllehet mind a kettő - nyersanyag és termék - tőke, mihelyt a munkafolyamatot a tőkés sajátította el.²⁶

Proudhon úr ezt szokott „mélységével” aknáztta ki. „Mi az, ami által a termék fogalma egyszerre csak átalakul a tőke fogalmává? Ez az érték eszméje. Ez azt jelenti, hogy a terméknek, hogy tőkévé váljon, át kellett mennie egy hiteles értékelésen, meg kellett hogy vegyék, illetve el kellett, hogy adják, árát meg kellett vitatni és rögzíteni kellett valamiféle törvényes megállapodással. Például a mészárszéket elhagyó bőr a mészáros terméke. Ezt a bőrt megvásárolja a tímár? Ezt, illetve értékét nyomban üzemi alapjához csatolja. A tímár munkája révén ez a tőke

legjelentősebb modern angol közgazdász. Idézett írása, melynek fontosságát még most is elismerik (lásd pl. John Lator: „Money and Morals etc.”, London 1852.), néhány évvel a megjelenése után életre hívta Lord Brougham névtelen válaszirátát, amely éppoly felületes, mint e fecsegőzseni többi közgazdasági teljesítménye.

²⁶ „Azt az anyagot, amelyet ... abból a célból szerzünk meg, hogy összekapcsoljuk saját (!) iparkodásunkkal és termékké alakítsuk, tőkének nevezik; a munka elvégzése és az érték létrehozása után pedig terméknek nevezik. Így tehát ugyanaz a cikk termék lehet az egyik embernek és tőke a másiknak. A bőr terméke a tímárnak és tőkéje a cipésznek.” (F. Wayland, i. m. 25. old.) (Következik a fenti szemét Proudhonból, amikor is idézni kell: „Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon”, Párizs 1850. 179., 180., 182. old.)

ismét termékké válik.”

Proudhon úr hamis metafizikai apparátussal tűnik ki, amellyel előbb a leghétköznapibb elemi elképzéseket mint tőkét csatolja „üzemi alapjához”, s azután mint fennhéjázó „terméket” eladja a közönségnek. Az a kérdés, hogy hogyan változik a termék tőkévé, magán- és magáértvalóan értelmetlenség, de a válasz méltó a kérdéshez. Valójában Proudhon úr csak két meglehetősen ismert tényt mond el, először, hogy termékeket olykor nyersanyagként dolgoznak fel, másodsor pedig, hogy a termékek egyúttal áruk, azaz értékük van, melynek ahhoz, hogy realizálódjék, ki kell állnia a vevő és eladó közötti vita tűzpróbáját. Ugyanez a „filozófus” megjegyzi: „Tőke és termék között a különbség a társadalom számára nem létezik. Ez a különbség teljesen szubjektívan az egyének számára van.” Az absztrakt társadalmi formát „szubjektívnek” nevezi, saját szubjektív absztrakcióját pedig „társadalomnak”.

Ha a közgazdász, amíg a tőkés termelési folyamatot csupán a munkafolyamat nézőpontjából tekinti, a tőkét pusztán dolognak nyilvánítja, nyersanyag, szerszámnak stb., utána viszont megint eszébe jut, hogy hiszen a termelési folyamat értékesítési folyamat is, és hogy ezek a dolgok az értékesítési folyamatot illetően csak mint értékek jönnek számításba. „Ugyanaz a tőke hol pénzösszeg formájában, hol nyersanyag, szerszám, készáru formájában létezik. Ezek a dolgok voltaképpen nem a tőke; a tőke az értékben lakozik, amellyel bírnak.”²⁷

²⁷ J.-B. Say, i. m. II. köt. 429. old. jegyzet. Amikor Carey azt mondja, hogy „A tőke... minden cikk, amelynek csereértéke van” (H. C. Carey: „Principles of Political Economy”, I. rész, Philadelphia 1837. 294. old.), akkor visszaesik a tőkének abba a magyarázatába, amelyet már az első fejezetben említettünk: „A tőke áruk”, olyan

Amennyiben ez az érték „fenntartja magát, nem pusztul el többé, megsokszorozódik, elszakad attól az árutól, amely létrehozta, egy metafizikai és nem szubsztanciális minőséghez hasonlóan mindig ugyanannak a termelőnek (azaz tőkésnek) a birtokában marad”²⁸, annyiban azt, amit az imént még dolognak nyilvánítottak, most „kereskedelmi eszmének” nyilvánítják.²⁹

A tőkés termelési folyamat terméke nem puszta termék (használati érték) és nem is puszta áru, azaz olyan termék, amelynek csereértéke van, hanem e folyamat sajátos terméke az értéktöbblet. Termékei olyan áruk, amelyek több csereértékkel bírnak, azaz több munkát képviselnek, mint amennyit termelésükre pénz vagy áruk formájában előlegeztek. A tőkés termelési folyamatban a munkafolyamat csak mint eszköz, az értékesítési folyamat, vagyis az értéktöbblet termelése pedig mint cél jelenik meg. Mihelyt a közgazdász ráeszmél erre, a tőkét olyan gazdagságnak nyilvánítja, amelyet azért alkalmaznak a termelésben, hogy „profitot” csináljanak.³⁰

Láttuk, hogy a pénz tőkévé változása két önálló folyamattá esik szét, amelyek egészen különböző területekhez tartoznak és egymástól elválasztva léteznek. Az első folyamat az áruforgalom területéhez

magyarázatba, amely a tőkének a forgalmi folyamatban való megjelenésére vonatkozik csak.

²⁸ Sismondi: „Nouveaux principes etc.”, I. köt. 90. old.

²⁹ „A tőke kereskedelmi eszme.” Sismondi: „Etudes etc.”, II. köt. 273. old.

³⁰ „Tőke egy ország készletének az az adagja, amelyet profit végett tartanak vagy használnak fel a gazdagság termelésében és elosztásában.” (T. R. Malthus: „Definitions in Political Economy”, John Cazenove új kiadása, London 1853. 10. old.) „Tőke a termelésre és általában profitszerzés céljából felhasznált gazdagság része.” (Th. Chalmers: „On Political Economy etc.”, II. kiad., London 1832. 75. old.)

tartozik és ezért az áru piacon megy végbe. Ez a munkaképesség vétele és eladása. A második folyamat a megvásárolt munkaképesség elfogyasztása, vagyis maga a termelési folyamat. Az első folyamatban tőkés és munkás csak mint pénzbirtokos és árubirtokos állnak szemben egymással, és ügyletük, mint minden vevők és eladók közötti ügylet, egyenértékű cseréje. A második folyamatban a munkás pro tempore [időlegesen] mint magának a tőkének eleven alkotórésze jelenik meg, és a csere kategóriája itt teljesen ki van zárva, mivel a tőkés a termelési folyamat összes tényezőit, tárgyiakat és személyieket, vétellel elsajátította, mielőtt ez a folyamat megkezdődik. De noha a két folyamat önállóan egymás mellett létezik, kölcsönösen megszabják egymást. Az első bevezeti a másodikat, és a második véghezviszi az elsőt.

Az első folyamat, a munkaképesség vétele és eladása, a tőkést és a munkást csak mint áru vevőjét és eladóját mutatja meg nekünk. Ami a munkást más árueladóktól megkülönbözteti, az csupán az általa eladott áru sajátos természete, sajátos használati értéke. De az áruk különös használati értéke mit sem változtat az ügylet gazdasági formameghatározottságán, azon, hogy a vevő pénzt, az eladó pedig árut képvisel. Annak bebizonyításához tehát, hogy a tőkés és a munkás közti viszony semmi egyéb, mint árubirtokosok közti viszony, akik kölcsönös előnyükre és szabad megállapodással pénzt és árut cserélnek egymással, elég az első folyamatot elkülöníteni és kitarítani annak formális jellege mellett. Ez az egyszerű fogás nem boszorkányság, de ebből áll a vulgáris gazdaságtan egész bölcsessége.

Láttuk, hogy a tőkésnek nemcsak munkaképességgé kell változtatnia a pénzét, hanem a munkafolyamat tárgyi tényezőivé, termelési eszközökké is. De ha megvizsgáljuk az egész tőkét az egyik oldalon,

tehát a munkaképesség vásárlóinak összességét az egyik oldalon és a munkaképesség eladóinak összességét, a munkások összességét a másik oldalon, akkor azt látjuk, hogy a munkás éppen azért kénytelen áru helyett saját munkaképességét áruként eladni, mivel a másik oldalon az összes termelési eszközök, a munka összes tárgyi feltételei, akárcsak az összes létfenntartási eszközök, pénz, termelési eszközök és létfenntartási eszközök idegen tulajdonként állnak szemben vele, tehát mivel minden tárgyi gazdagság az árubirtokosok tulajdonként szemben áll a munkással. Fel van tételezve, hogy a munkás mint nem-tulajdonos dolgozik, és munkájának feltételei idegen tulajdonként szemben állnak vele. Hogy az I. számú tőkés pénzbirtokos, és a II. számú tőkéstől, akinek termelési eszközök vannak a birtokában, megveszi ezeket a termelési eszközöket, a munkás viszont az I. számú tőkéstől kapott pénzen létfenntartási eszközöket vesz a III. számú tőkéstől, egyáltalán semmit nem változtat azon a körülményen, hogy az I., II. és III. számú tőkések együttevén kizárólagos birtokosai pénznek, termelési eszközöknek és létfenntartási eszközöknek. Az ember csak akkor élhet, ha megtermeli létfenntartási eszközeit, és csak akkor termelhet létfenntartási eszközöket, ha termelési eszközök birtokában, a munka tárgyi feltételeinek birtokában van. Eleve magától értetődik tehát, hogy a munkás, aki meg van fosztva a termelési eszközöktől, meg van fosztva a létfenntartási eszközöktől, mint ahogy fordítva, az az ember, aki meg van fosztva a létfenntartási eszközöktől, nem tud termelési eszközöket létrehozni. Ami tehát már az első folyamatban, mielőtt a pénz vagy az áru valóban tőkévé változtak, eleve a tőke jellegét nyomja rájuk, az nem pénztermészetük, sem árutermészetük, sem az az anyagi használati értéke ezeknek az áruknak, hogy létfenntartási eszközként és termelési eszközként szolgáljanak, hanem az a körülmény, hogy ez a pénz és ez az áru, ezek a termelési eszközök és létfenntartási eszközök önálló

hatalmakként, birtokosaikban megszemélyesülve lépnek szembe a minden tárgyi gazdagságtól megfosztott munkaképességgel, hogy tehát a munka megvalósításához szükséges dologi feltételek magától a munkástól elidegenedtek, sőt, mint saját akarattal és saját lélekkel megáldott fétisek jelennek meg, hogy áruk mint személyek megvásárlói szerepelnek. A munkaképesség megvásárlója csupán megszemélyesítése olyan tárgyasult munkának, amely önmagának egy részét létfenntartási eszközök formájában átadja a munkásnak, hogy a másik részébe bekebelezze az eleven munkaképességet, és ezen bekebelezés által magát teljesen fenntartsa és eredeti mértékén túl növekedjék. Nem a munkás vesz létfenntartási eszközöket és termelési eszközöket, hanem a létfenntartási eszközök veszik meg a munkást, hogy bekebelezzék a termelési eszközökbe.

A létfenntartási eszközök olyan különös anyagi létezési forma, amelyben a tőke szembe lép a munkással, mielőtt ez utóbbi ezeket munkaképességének eladása révén elsajátította. De mihelyt a termelési folyamat megkezdődik, a munkaképesség már el van adva, tehát a létfenntartási eszközök, legalábbis de jure [jogilag], átmentek a munkás fogyasztási alapjába. Ezek a létfenntartási eszközök nem alkotják elemét a munkafolyamatnak, amely maga a ténykedő munkaképesség mellett nem előfeltételez egyebet, mint munkaanyagot és munkaeszközöket. Valójában a munkásnak létfenntartási eszközökkel kell fenntartania munkaképességét, de ez a magánfogyasztása, amely egyszersmind munkaképességének újratermelése, kívül esik az áru termelési folyamatán. Lehetséges, hogy a tőkés termelésben a tőke ténylegesen a munkás egész rendelkezésre álló idejét felszívja, tehát hogy a létfenntartási eszközök elfogyasztása ténylegesen magának a munkafolyamatnak pusztán mellékmozzanataként jelenik meg, mint az,

hogy a gőzgép szenet fogyaszt, a kerék olajat vagy a ló szénát, mint a dolgozó rabszolga egész magánfogyasztása, és ebben az értelemben sorolja fel Ricardo például (lásd fent, 18. jegyzet) a nyersanyag, szerszámok stb. mellett a „táplálékot és ruházatot” mint olyan dolgokat, amelyek „hatékonyra teszik a munkát” s ezért mint „tőke” szolgálnak a munkafolyamatban. De bárhogyan alakul is ez ténylegesen, a létfenntartási eszközök, mielőtt a szabad munkás fogyasztja el őket, áruk, amelyeket a munkás megvett. Mielőtt átmennek az ő kezébe, tehát még inkább, mielőtt elfogyasztotta őket, megszűntek tőke lenni. Nem alkotják tehát azon anyagi elemek egyikét, melyekben a tőke a közvetlen termelési folyamatban megjelenik, jóllehet anyagi létezési formáját alkotják a változó tőkének, amely a piacon, a forgalmi területen belül, mint munkaképesség vásárlója lép fel.³¹

Ha egy tőkés 500 tallérból 400-at termelési eszközökké változtat, 100-at pedig munkaképesség vásárlására ad ki, ez a 100 tallér a változó tőkét alkotja. Ezért a 100 tallérért vesznek a munkások létfenntartási eszközöket, akár ugyanattól a tőkéstől, akár másoktól. A 100 tallér csak a pénzformája ezeknek a létfenntartási eszközöknek, amelyek tehát valójában a változó tőke anyagi állagát alkotják. A közvetlen termelési folyamaton belül a változó tőke már nem pénzformában és nem is áruformában létezik, hanem annak az eleven munkának a formájában, melyet a munkaképesség megvásárlása révén sajátított el magának. És

³¹ Ez a helyes mozzanat az alapja annak a polémának, melyet Rossi folytatott a létfenntartási eszközöknek a termelőtőke alkotórészei között való felsorolása ellen. De hogy milyen helytelenül ragadja meg a dolgot, s hogy ezért micsoda zűrzavarba jut elméleteivel, azt egy későbbi fejezetben fogjuk látni. [Rossi nézeteinek bírálatát lásd az 1857-1858-as gazdasági kéziratban (MEM 46/II. köt. 66-70. old.) és az 1861-1863-as kéziratban (MEM 26/I. köt. 257-263. old.).]

csak a változó tőke ezen munkává változtatása révén változik egyáltalán a pénzben vagy árukban előlegezett értékösszeg tőkévé. Tehát jöllehet a munkaképesség vétele és eladása, amely feltétele a tőke egy része változó tőkévé változásának, a közvetlen termelési folyamattól elválasztott és önálló, azt megelőző folyamat, mégis a tőkés termelési folyamat abszolút alapzata és egyik mozzanatát alkotja magának a termelési folyamatnak, ha mint egésznek tekintjük s nem csupán a közvetlen árutermelés pillanatában. A tárgyi gazdagság csak azért változik tőkévé, mert a munkás, hogy megéljen, eladja munkaképességét. Csak a bérmunkával szemben válnak azok a dolgok, amelyek a munka tárgyi feltételei, tehát a termelési eszközök, és azok a dolgok, melyek maga a munkás fenntartásának tárgyi feltételei, tehát a létfenntartási eszközök tőkévé. A tőke nem dolog, ahogy a pénz sem dolog. A tőkében, ahogy a pénzben, a személyek meghatározott társadalmi termelési viszonyai úgy jelentkeznek, mint dolgoknak személyekhez való viszonyai, vagy meghatározott társadalmi kapcsolatok úgy jelennek meg, mint dolgok társadalmi természeti tulajdonságai. Bérmunkarendszer nélkül nincs értéktöbblet-termelés, értéktöbblet-termelés nélkül nincs tőkés termelés, tehát nincs tőke és nincs tőkés! Tőke és bérmunka (így nevezzük annak a munkásnak a munkáját, aki eladja saját munkaképességét) csak ugyanazon viszony két tényezőjét fejezik ki. A pénz nem válhat tőkévé anélkül, hogy ne cserélődne munkaképességre, mint magától a munkástól vett árura. Másrészt a munka csak bérmunkaként jelenhet meg, mihelyt saját tárgyi feltételei úgy lépnek szembe vele, mint önző hatalmak, idegen tulajdon, magáértvaló és magához ragaszkodó érték, egyszóval mint tőke. Ha tehát a tőke az anyagi oldalát tekintve, vagy azon használati értékeket tekintve, melyekben létezik, csak magának a munkának a tárgyi feltételeiből állhat, formai oldalát tekintve ezeknek a tárgyi feltételeknek

úgy kell szemben állniok a munkával, mint idegen, önálló hatalmaknak, mint olyan értéknek - tárgyasult munkának -, amely úgy viszonyul az eleven munkához, mint önmaga fenntartásának és gyarapításának puszta eszközehez. A bérmunka vagy a bérmunkarendszer tehát a munka szükséges társadalmi formája a tőkés termelés számára, éppúgy, ahogy a tőke, a hatványozott érték, olyan szükséges társadalmi forma, melyet a munka tárgyi feltételeinek magukra kell öltetniök ahhoz, hogy a munka bérmunka legyen. A bérmunka tehát a tőkeképződés szükséges feltétele és a tőkés termelés számára az állandóan szükséges előfeltétel marad. Ezért az első folyamat, a pénz cseréje munkaképességre, vagy a munkaképesség mint olyan eladása, bár nem kerül bele a közvetlen termelési folyamatba, de bekerül az egész viszony termelésébe.³²

Ha mármost áttérünk az első folyamatról, a munkaképesség vételéről és eladásáról, amely a termelési eszközöknek és létfenntartási eszközöknek a valóságos munkással szembeni önállósulását előfeltételezi, tehát megszemélyesült termelési eszközöket és létfenntartási eszközöket előfeltételez, akik mint vevők szerződést kötnek a munkásokkal mint eladókkal, ha erről a folyamatról, amely a forgalmi

³² Ebből ki lehet következtetni, mit ért meg egy F. Bastiat a tőkés termelés lényegéből, amikor a bérmunkarendszert a tőkés termelés szempontjából külsőleges és közömbös formalitásnak nyilvánítja, és felfedezi, „hogyan nem a díjazás formája teremti meg számára (a munkás számára) ezt a függőséget”. („Harmonies économiques”, Párizs 1851. 378. old.) Ez a felfedezés - ráadásul félreértett plágium egy valódi közgazdásztól - méltó ahhoz a fellengző tudatlanhoz, aki ugyanabban az írásban, tehát 1851-ben felfedezte, hogy „ami még döntőbb és biztosabb, az a nagy ipari válságok megszűnése Angliában”. (396. old.) Jóllehet F. Bastiat 1851-ben eltüntette Angliából a nagy válságokat, Anglia már 1857-ben ismét nagy válságot élvezett, 1861-ben pedig, amint az magának az angol Kereskedelmi Kamarának a hivatalos jelentéseiben olvasható, csak az amerikai polgárháború kitörése révén került el egy addig nem is sejtett méretű ipari válságot.

területen, az árupiacon zajlik le, áttérünk magára a közvetlen termelési folyamatra, ez utóbbi mindenekelőtt munkafolyamat. A munkafolyamatban a munkás mint munkás normális, a természet által és maga a munka célja által meghatározott, cselekvő viszonyba lép a termelési eszközökkel. Úgy birtokolja és kezeli őket, mint munkájának pusztá eszközeit és anyagát. Ezeknek a termelési eszközöknek az önálló, maga mellett kitartó és önfejű létezése, különválása a munkától, most ténylegesen megszűnik. A munka tárgyi feltételei a munkával való normális egységükben lépnek fel mint pusztá anyaga és szervei a munka alkotó ténykedésének. A munkás a bőrt, melyet kicseréz, termelő tevékenységének pusztá tárgyaként kezeli, nem mint tőkét. Nem a tőkésnek cserzi ki a bőrt³³ Amennyiben a termelési folyamat pusztán munkafolyamat, a munkás ebben a folyamatban úgy fogyasztja el a termelési eszközöket, mint a munka pusztá létfenntartási eszközeit. De amennyiben a termelési folyamat egyszersmind értékesítési folyamat, a tőkés ebben úgy fogyasztja el a munkás munkaképességét, vagy úgy sajátítja el az eleven munkát, mint a tőkének életet adó vért. A nyersanyag, egyáltalában a munkatárgy, csak arra szolgál, hogy idegen munkát szívjon fel, a munkaszerszám pedig csak e felszívási folyamat. konduktoraként, vezetőjeként szolgál. Azáltal, hogy az eleven munkaképességet bekebelezik a tőke tárgyi alkotórészeibe, a tőke megelevenedett szörnyeteggé válik, és „működni” kezd, „mint hogyha

³³ „Látjuk továbbá magának a közgazdásznak a fejtegetéseiből, hogy a tőke, a munkának az eredménye, a termelés folyamatában nyomban ismét a munka szubsztrátumává, anyagává válik, hogy tehát a tőkének egy pillanatra feltételezett különválása a munkától nyomban ismét a kettőnek az egységévé oldódik fel.” (F. Engels. [„A nemzetgazdaságtan bírálatának vázolata”.] „Deutsch- Französische Jahrbücher”, 99. old. [Marx és Engels Művei. 1. köt. 509. old.]

teherbe esett vón”³⁴. Mivel a munka csak egy meghatározott hasznos formában teremt értéket, s mivel a munka minden különleges hasznos fajtája specifikus használati értékkel bíró anyagot és eszközöket kíván, orsót és gyapotot stb. a fonómunkához, üllőt, kalapácsot és vasat a kovácmunkához stb., a munka csak annyiban kezdődhet el, amennyiben a tőke a meghatározott munkafolyamatokhoz megkívánt specifikus termelési eszközök alakját ölti, s csak ebben az alakban szívhat fel eleven munkát. Itt látjuk tehát, miért számítanak a tőkésnek, a munkásnak és a politikai gazdaságnak, aki a munkafolyamatot csak mint a tőke által elsajátított munkafolyamatot képes elgondolni, a munkafolyamat anyagi elemei anyagi tulajdonságaik miatt tőkének, s miért képtelen a munkafolyamat pusztá tényezőiként való anyagi létezésüket elválasztani attól a velük összefonódott társadalmi tulajdonságtól, amely őket tőkévé teszi. Nem képes erre, mert valóban ugyanaz a munkafolyamat, amelynek a termelési eszközök anyagi tulajdonságaik révén a munka pusztá létfenntartási eszközeiként szolgálnak, ugyanezeket a termelési eszközöket a munka pusztá felszívási eszközeivé változtatja. A munkafolyamatban, önmagában tekintve, a munkás használja a termelési eszközöket. Abban a munkafolyamatban, amely egyszersmind tőkés termelési folyamat is, a termelési eszközök használják a munkást, úgyhogy a munka csupán olyan eszközként jelenik meg, amely révén egy meghatározott értéknagyság, tehát egy meghatározott tömegű tárgyiasult munka eleven munkát szív fel, hogy fenntartsa és gyarapítsa magát. A munkafolyamat ily módon úgy jelenik meg, mint a tárgyiasult munkának az eleven munka révén való önértékesítési folyamata.³⁵ A tőke használja fel a munkást,

³⁴ Goethe: Faust, I. rész (Auerbachs Keller in Leipzig). – Kossuth jegyzete.

³⁵ „A munka az a tényező, amelynek révén a tőkét ... profit ... termelőjévé tették.” (John Wade, i. m. 161. old.) „A polgári társadalomban az eleven munka csak eszköz

nem pedig a munkás a tőkét, és csak azok a dolgok, melyek a munkást felhasználják, melyek ennél fogva a tőkésben önösséggel, saját tudattal és saját akarattal bírnak, azok tőkék.³⁶ Amennyiben a munkafolyamat csupán eszköze és reális formája az értékesítési folyamatnak, amennyiben tehát olyan folyamat, mely abban áll, hogy a munkabérben tárgyiasult munkán kívül meg nem fizetett munkatöbbletet, értéktöbbletet árukban tárgyiasítson, tehát értéktöbbletet termeljen, ennek az egész folyamatnak az ugrópontja tárgyiasult munkának eleven munkával való cseréje, kevesebb tárgyiasult munka cseréje több eleven munkára. Magában a cserefolyamatban bizonyos mennyiségű, pénzben mint áruban tárgyiasult munkát ugyanakkora mennyiségű, eleven munkaképességben tárgyiasult munkára cserélnek. Az árucseré

a felhalmozott munka gyarapítására.” ([Marx és Engels:] „A Kommunista Párt kiáltványa”, 1848.12. old. [Marx és Engels Művei, 4. köt. 454. old.])

³⁶ Létfenntartási eszközöknek az a meghatározott gazdasági jellege, hogy munkásokat vegyenek maguknak, vagy termelési eszközöknek, bőrnek és kaptafának az, hogy cipészlegényeket használjanak fel, dolognak és személynek ez a megfordulása, tehát a tőkés jelleg oly elválaszthatatlanul összenőtt a termelési elemek anyagi jellegével a tőkés termelésben s ezért a politikai gazdászok fantáziájában, hogy például Ricardo, amikor szükségesnek tartja a tőke anyagi elemeinek közelebbi jellemzését, magától értetődően, minden további meggondolás vagy további megegyezés nélkül használ olyan gazdaságilag helyes kifejezéseket, mint „tőke, vagyis a munka alkalmazásának eszközei” (tehát nem „a munka által alkalmazott eszközök”, hanem „a munka alkalmazásának eszközei”) (i. m. 92. old.), „a tőke által alkalmazott munka mennyisége” (uo. 419. old.), „az alap, amely arra való, hogy alkalmazza őket” (a munkásokat, 252. old.) stb. így a mai német nyelvben is a tőkést, azoknak a dolgoknak a megszemélyesítését, amelyek munkát vesznek, munkaadónak [Arbeitsgeber] nevezik, a valódi munkást pedig, aki munkát ad, munkavállalónak [Arbeitsnehmer]. „A polgári társadalomban a tőke önálló és személyisége van, a munkálkodó egyén ellenben önállótlán és személytelen.” („A Kommunista Párt kiáltványa”, uo.)

értéktörvényének megfelelően egyenértékeket cserélnek, tárgyasult munka egyenlő mennyiségeit, jóllehet az egyik mennyiség egy dologban, a másik pedig egy eleven személyben tárgyasult. Ez a csere azonban csak bevezeti a termelési folyamatot, melynek révén valójában több eleven formában levő munkát cserélnek be, mint amennyit tárgyasult formában kiadtak. Ezért a klasszikus közgazdaságtan nagy érdeme, hogy az egész termelési folyamatot mint tárgyasult munka és eleven munka közötti folyamatot írta le, s ezért a tőkét, az eleven munkával ellentétben, csak mint tárgyasult munkát, azaz mint az eleven munka révén önmagát értékesítő értéket ábrázolta. A klasszikus közgazdaságtan hibája itt csupán az, hogy először is képtelen volt kimutatni, hogy több eleven munkának kevesebb tárgyasult munkára való ezen cseréje hogyan felel meg az árucseré törvényének, annak, hogy az áruértékeket a munkaidő határozza meg, s hogy ezért, másodsor, egy meghatározott mennyiségű tárgyasult munkának munkaképességre való, a forgalmi folyamatban közvetlenül végbemenő cseréjét összetéveszti azzal, ami a termelési folyamatban megy végbe, hogy az eleven munkát felszívja a termelési eszközök alakjában meglevő tárgyasult munka. A változó tőke és a munkaképesség közötti cserefolyamatot összetévesztik azzal a folyamattal, amelyben az állandó tőke felszívja az eleven munkát. Ez a hiba is „tőkés” elfogultságukból fakad, mert magának a tőkésnek a számára, aki a munkát csak azután fizeti ki, hogy az értékesült, kis mennyiségű tárgyasult munkának nagy mennyiségű eleven munkára való cseréje, mint egyetlen nem közvetített folyamat jelenik meg. Tehát amikor a modern közgazdász a tőkét, mint tárgyasult munkát szembeállítja az eleven munkával, akkor tárgyasult munkán nem annyiban érti a munkatermékeket, hogy használati értékük van és meghatározott hasznos munkák megtestesülései, hanem annyiban, hogy meghatározott mennyiségű általános társadalmi munka

materializálódásai, ennél fogva értéket, pénzt jelentenek, amely idegen eleven munka elsajátítási folyamata révén önmagát értékesíti. Ezt az elsajátítást közvetíti az a csere, amely az árupiacon megy végbe a változó tőke és a munkaképesség között, de csak a valóságos termelési folyamatban hajtják végre.³⁷ A munkafolyamat alárendelése a tőkének eleinte mit sem változtat a valóságos termelési módon, s gyakorlatilag

³⁷ Közvetlen munka és tárgyasult munka, jelenlegi és múltbeli munka, eleven és felraktározott munka stb. ezért formák, melyekkel a közgazdászok tőke és munka viszonyát kifejezik. „Munka és tőke ... az egyik közvetlen munka ... a másik felraktározott munka.” (James Mill: „Elements of Political Economy”, London 1821. 75. old.) „Múltbeli munka (tőke) ... Jelenlegi munka.” (E. G. Wakefield jegyzete A. Smith általa gondozott kiadásában, London 1835. I. köt. 230-231. old.) „Felhalmozott munka (tőke) ... közvetlen munka” (Torrens, i. m. 1. fejj. [31. old.]) „Munka és tőke, azaz felhalmozott munka” (Ricardo; i. m. 499; old.) „A tőkés specifikus előlegei nem posztóból (egyáltalában használati értékekből), hanem munkából állnak.” (Malthus: „The Measure of Value”, London 1823. 17., 18. old.) „Mint hogy minden embernek fogyasztania kell mielőtt termelne, a szegény munkás függ a gazdag embertől, és nem élhet, nem dolgozhat, ha nem kap tőle élelmiszereket és meglevő árukat cserébe azokért, melyeket saját munkájával ígér megtermelni... Ahhoz, hogy rávegye őt (a gazdagot), hogy ebbe beleegyezzen, meg kellett állapotodni, hogy mindannyiszor, amikor megtett munkát megteendő munkára cserélnek ki, az utóbbi (a tőkés) magasabb értéket kap, mint az előbbi (a munkás).” (Sismondi: „De la richesse commerciale”, Genf 1803. I. köt. 36., 37. old.)

W. Roscher úr, akinek nyilvánvalóan sejtelve sincs arról, amit az angol közgazdászok mondanak, s azonkívül emlékezik arra, hogy Senior a tőkét „önmegtartóztatásnak” kereszteli, a következő, nyelvtanilag is „ügyes” professzori megjegyzést teszi: „Ricardo iskolája a tőkét is a munka fogalma alá szokta besorolni, mint »felhalmozott munkát«. Ez ügyetlenség, mert hiszen (!) a tőkebirtokos mégiscsak (!) többet (!) tett, mint annak a (!) pusztá (!) előállítását (!) és fenntartását (!); azt, hogy éppenséggel megtartóztatta magát a saját élvezettől, és ennek fejében pl. kamatot kíván.” (W. Roscher, i. m. [82. old.])

csak a következőkben mutatkozik meg: a munkás a tőkés parancsnoksága, vezetése, felügyelete alá kerül, természetesen csak munkája vonatkozásában, amely a tőkée. A tőkés ügyel arra, hogy a munkás ne pazarolja az időt, s hogy például minden órában szolgáltatassa egy munkaóra termékét, csak az átlagosan szükséges munkaidőt használja fel a termék előállításához. Amennyiben a tőkeviszony a termelést uraló viszony, a munkás tehát mindig mint eladó, a tőkés pedig mindig mint vevő jelenik meg a piacon, annyiban maga a munkafolyamat nagyjában és egészében folyamatos és nem megszakításos, mint amikor a munkás független árutermelőként áruval egyes vevőknek való eladásától függ, mert a tőkeminimumnak elég nagyoknak kell lennie ahhoz, hogy a munkást folyton foglalkoztassa, és kivárja az áruk eladását.³⁸ Végül a tőkés rákényszeríti a munkásokat, hogy a munkafolyamat időtartamát minél inkább meghosszabbítsák a munkabér újratermeléséhez szükséges munkaidő határán túl, mert számára éppen ez a többletmunka nyújtja az értéktöbbletet.³⁹

³⁸ „Ha az idő előrehaladásával változás következik be gazdasági helyzetükben (a munkásokéiban), ha egy tőkés munkásaivá válnak, aki előre előlegezi bérüket, akkor két dolog következik be. Először, most lehet folytonosan dolgozniok; és másodsor, gondoskodás történik egy közvetítőről, akinek hivatala és érdeke lesz az, hogy ügyeljen arra, hogy tényleg folytonosan dolgozzanak... Itt tehát a személyek ezen egész osztályában megnövekszik a munka folytonossága. Naponta reggeltől estig dolgoznak, és ezt nem szakítja meg az, hogy várják vagy keresik a fogyasztót... De a munkájuk - így lehetővé vált - folytonosságát biztosítja és tökéletesíti a tőkés felügyelete, ő előlegezte bérüket, neki kell megkapnia munkájuk termékeit. Az ő érdeke és kiváltsága arra ügyelni, hogy ne megszakításokkal vagy időt húzva dolgozzanak.” (R. Jones, i. m. 37-38. old.)

³⁹ „A közgazdászok egyik általánosan elfogadott alaptétele szerint minden munkának többletet kell eredményeznie. Ez a tétel számomra egyetemes és abszolút igazság: ez a folyománya az arányosság törvényének (!), amelyet az egész

Ahogy az árubirtokost az áru használati értéke csak mint csereértékének hordozója érdekli, úgy a tőkést a munkafolyamat csak mint az értékesítési folyamat hordozója és eszköze. A termelési folyamaton belül is - amennyiben ez értékesítési folyamat - a termelési eszközök továbbra is pusztán pénzürtékek, közömbösek az iránt a különös anyagi alak, különös használati érték iránt, melyben ez a csereérték megjelenik, éppúgy, ahogy ugyanezen folyamaton belül maga a munka nem meghatározott hasznos jellegű termelő tevékenységnek számít, hanem értékteremtő szubsztanciának, egyáltalában olyan társadalmi munkának, amely tárgyiasul s amelynél az egyetlen érdekes mozzanat a mennyisége. A tőke számára ezért minden különös termelési terület csak olyan különös területnek számít, amelybe pénzt fektetnek, hogy több pénzt csináljanak belőle, hogy meglevő értéket fenntartsanak és gyarapítsanak, vagyis hogy többletmunkát sajátítsanak el. Minden különös termelési területen más a munkafolyamat és ezért mások a

közgazdaságtudomány összefoglalásának lehet tekinteni. De bocsánatot kérek a közgazdászoktól, annak az elvnek, hogy minden munkának többletet kell eredményeznie, az ő elméletükben nincsen értelme és semmivel sem bizonyítható.” (Proudhon: „Philosophie de la misère”). Én „Misère de la philosophie. Réponse á la Philosophie de la misère de M. Proudhon” című művemben, Párizs 1847. 76-91. old., bebizonyítottam, hogy Proudhon úrnak a leghalványabb sejtelme sincs arról, mi ez a „munkatöbblet”, vagyis, hogy ez többlettermék, amelyben a munkás többletmunkája és meg nem fizetett munkája jelentkezik. Mivel a tőkés termelésben tényleg azt találja, hogy minden munka hagy ilyen „többletet”, megkísérli ezt a tényt a munka valamiféle titokzatos természeti tulajdonságából megmagyarázni, s olyan sesquipedalia verbaval [hosszú kifejezéssel] kisegíteni magát zavarából mint: „folyománya az arányosság törvényének” stb. [Proudhonnak erről az „alaptételéről” lásd Marx bírálatát a „Filozófia nyomorúsága”-ban (MEM 4. köt. 110-119. old.), továbbá az 1857-1859-es gazdasági kéziratokban (MEM 46/11. köt. 87., 114. old.), valamint a „Tőke” I. kötetében (MEM 23. köt. 479. old.).]

munkafolyamat tényezői is. Orsóval, gyapottal és fonóval nem lehet csizmát készíteni. De a tőkének ezen vagy azon a termelési területen való befektetését, azokat a tömegeket, melyekben a társadalom ösztöskéje a különböző termelési területeken eloszlik, végül azt az arányt, melyben a tőke az egyik termelési területről átmegy a másikra - mindezt az a változó arány határozza meg, melyben a társadalomnak e különös termelési területek termékeire, azaz az általuk létrehozott áruk használati értékére szüksége van; mert jóllehet egy árunak csak a csereértékét fizetik meg, mindig csak használati értéke miatt veszik meg. Minthogy a termelési folyamat közvetlen terméke áru, a tőkés a folyamat áruk formájában létező termékét, tehát a folyamat végén áru formájában létező tőkét, tehát a benne foglalt értéktöbbletet is csak annyiban tudja realizálni, amennyiben vevőt talál áruira.

De a tőke magán- és magáértvalóan közömbös mindegyik termelési terület különössége iránt, és csak az, hogy nehezebb vagy könnyebb eladni ennek vagy annak a termelési területnek az áruit, határozza meg, hol fekteti be, hogy fekteti be magát, és milyen terjedelemben megy át egyik termelési területről a másikra vagy váltogatja elosztását a különböző termelési területek között. A valóságban a tőkének ez a folyékonyága súrlódásokba ütközik, amelyeket itt nem kell közelebbről megvizsgálnunk. De egyfelől, mint később látni fogjuk, a tőke eszközöket teremt magának ahhoz, hogy ezeket a súrlódásokat, amennyiben csak magának a termelési viszonyoknak a természetéből erednek, leküzdje, másfelől a rá sajátosan jellemző termelési mód kifejlődésével kiküszöböli a különböző termelési területeken való szabad mozgásának valamennyi törvényszabta és gazdaságon kívüli akadályát. Mindenekelőtt ledönti az összes törvényszabta vagy hagyományos korlátokat, amelyek megakadályozzák, hogy belátása szerint vásárolja meg ezt vagy azt a

fajta munkaképességet, vagy hogy tetszése szerint sajátítsa el ezt vagy azt a fajta munkát. Továbbá, jóllehet a munkaképességnek minden különös termelési területen különös alakja van mint fonási, cipészkedési, kovácsolás! stb. képesség, s ezért minden különös termelési területhez olyan munkaképességre van szükség, amely egy különös oldal felé fejlődött, elkülönült munkaképességre, mégis a tőkének ugyanaz a folyékonyága feltételezi a közömbösségét az általa elsajátított munkafolyamat különös jellege iránt, feltételezi ugyanazt a folyékonyágot vagy változékonyságot a munkában, tehát abban, ahogy a munkás alkalmazni tudja munkaképességét. Látni fogjuk, hogy maga a tőkés termelési mód hozza létre ezeket a saját tendenciájával szemben álló gazdasági akadályokat, de kiküszöböli e változékonyság összes törvényszabta és gazdaságon kívüli akadályait.⁴⁰ Ahogyan a tőkének mint magát értékesítő értéknek közömbös az a különös anyagi alak, amelyben a munkafolyamatban megjelenik, akár mint gőzgép, akár mint trágyadomb vagy selyem, ugyanúgy közömbös a munkásnak munkájának különös tartalma. Munkája a tőkée, csupán használati értéke annak az árunak, amelyet ő eladott, és csupán azért adta el, hogy pénzt, a pénzzel pedig létfenntartási eszközöket sajátítson el. A munka fajtájának változása csak azért érdekli, mert minden különös munkafajta a munkaképesség más fejlettségét kívánja meg. Ha a munka különös tartalma iránti közömbössége nem teszi őt képessé arra, hogy munkaképességét parancsra variálja, akkor ezt a közömbösséget azzal mutatja meg, hogy helyettesítőit, a felnövekvő nemzedéket, a piac parancsa szerint egyik munkaágból a másikba dobja. Minél fejlettebb egy országban a tőkés termelés, annál inkább megkövetelik a

⁴⁰ „Mindenki, ha törvény nem korlátozná, áttérne egyik foglalatosságról a másikra, ahogy az üzlet különféle fordulatai kívánnák.” („Considerations concerning taking off the Bounty on Corn exported etc.” London 1753. 4. old.)

munkaképességtől a változékonyságot, annál közömbösebb a munkás a munkájának különös tartalma iránt, és annál folyékonyabb a tőke mozgása egyik termelési területről a másikra. A klasszikus gazdaságtan a munkaképesség változékonyságát és a tőke folyékonyágát axiómaként előfeltételezi, és annyiban joggal, hogy ez a tőkés termelési mód tendenciája, amely minden akadály ellenére - ezeket nagyrészt ő maga hozza létre - kíméletlenül keresztül. Hogy a politikai gazdaságtan törvényeit tisztán ábrázolják, elvonatkoztatnak a súrlódásoktól, ahogy a tiszta mechanikában elvonatkoztatnak a különös súrlódásoktól, amelyeket a mechanika alkalmazásának minden különös esetében le kell küzdeni.⁴¹

Jóllehet tőkés és munkás a piacon csak mint vevő, pénz, és eladó, áru, lép szembe egymással, ezt a viszonyt ügyletük sajátos tartalma

⁴¹ Sehol sem jelenik meg a tőke folyékonyága, a munka változékonysága és a munkásnak munkája tartalma iránti közömbössége erősebben, mint az Észak-amerikai Egyesült Államokban. Európában, még Angliában is, a tőkés termelést még mindig sújtják és meghamisítják feudális reminiscenciák. Például, hogy a pékséget, cipészetet stb. Angliában csak most kezdik tőkés módon üzni, az teljességgel annak a körülménynek tulajdonítható, hogy az angol tőkének feudális előítéletei voltak a „tiszteletreméltóságot” illetően. „Tiszteletre méltó” volt négereket rabszolgának eladni, de nem volt „tiszteletreméltó” kolbászt, csizmát vagy kenyeret csinálni. Ezért az Egyesült Államokból származik minden olyan gépi berendezés is, amely az európai „nem tiszteletre méltó” üzleti ágakat aláveti a tőkés termelési módnak. Másrészt a személy sehol nem olyan közömbös az általa végzett munka fajtája iránt, mint az Egyesült Államokban, sehol nincs annyira tudatában annak, hogy munkája mindig ugyanazt a terméket szolgáltatja, pénzt, és sehol nem megy át olyan nemtörődömséggel a legösszeegyeztetlenebb munkaágakon. A munkaképességnek ez a „változékonysága” ezért itt a szabad munkás egészen megkülönböztetett tulajdonságaként jelenik meg, ellentétben a dolgozó rabszolgával, akinek munkaképessége stabil és csak a helyileg már hagyományos módon használható fel. „A rabszolgamunka szerfelett fogyatékos a hajlékonyság tekintetében ... ha dohányt művelnek, a dohány válik az egyetlen terménnyé, és dohányt termelnek, bármilyen is a piac állapota és bármilyenek a talajviszonyok.” (Cairnes, i. m. 46-47. old.)

eleve sajátosan színezi, annál is inkább, mivel a tőkés termelési módnál előfeltétel, hogy a két félnek a piacon való fellépése ugyanabban az ellentett meghatározásban állandóan ismétlődik, vagyis állandó. Ha szemügyre vesszük egyáltalában árubirtokosok viszonyát a piacon, ugyanaz az árubirtokos felváltva mint áru eladója és vevője lép fel. Hogy két árubirtokos mint vevő és eladó különbözik egymástól, az csupán állandóan tovatűnő különbség, mivel mind felváltva ugyanazokat a szerepeket játsszák egymással szemben a forgalmi területen. Mármost igaz, hogy a munkás is, miután munkaképességét eladta, pénzzé változtatta, vevővé válik, és a tőkés mint pusztán árueladók lépnek vele szembe. De a pénz az ő kezében csak forgalmi eszköz. A tulajdonképpeni árupiacon a munkás valójában, mint minden más pénzbirtokos, csak mint vevő különbözteti meg magát az árubirtokostól mint eladótól. A munkapiacon ellenben a pénz mindig mint a tőke pénzformája, és ezért a pénzbirtokos mint megszemélyesített tőke, mint lökés lép szembe vele, ahogy Ő viszont a pénzbirtokossal mint a munkaképességnek és ezért a munkának pusztán megszemélyesítője, mint munkás lép szembe.⁴² Nem pusztán vevő és pusztán eladó áll szemben egymással, hanem tőkés és munkás lép szembe egymással a forgalmi területen, a piacon, mint vevő és eladó. Tőkés-munkás viszonyuk az előfeltétele vevő-eladó viszonyuknak. Más árueladóktól eltérően nem olyan viszony ez, mely egyszerűen maguknak az áruknak a természetéből fakad, hogy tudniillik senki sem közvetlenül a maga életszükségletére termeli termékeit, hanem mindenki egy meghatározott terméket mint árut termel, amelynek az eladása révén elsajátítja a többiek termékeit. Ez nem a munkának az a társadalmi megosztása és a

⁴² „A gyárosnak a munkáshoz való viszonya... tisztán gazdasági viszony. A gyáros a »tőke«, a munkás a »munka«.” (F. Engels: „A munkásosztály helyzete Angliában”, Lipcse 1845. 329. old.) [Marx és Engels Művei. 2. köt. 456. old.]

különböző munkaágak egymással szemben való önállósulása, amely például a cipészt csizmák eladójává és bőr vagy kenyér vásárlójává teszi. Hanem ez maga a termelési folyamat összetartozó elemeinek megosztása és kölcsönös megszemélyesülésig menő önállósulásuk egymással szemben, ami által a pénz mint a tárgyiasult munka általános formája munkaképességnek, a csereérték és ezért a gazdagság eleven forrásának vásárlójává válik. A valóságos gazdagság - csereértékét tekintve pénz, használati értékét tekintve létfenntartási eszközök és termelési eszközök - mint személy lép szembe a gazdagság lehetőségével, vagyis a munkaképességgel mint másik személlyel.

Mivel a termelési folyamat sajátos terméke értéktöbblet, a terméke nem csupán áru, hanem tőke. A termelési folyamaton belül a munka tőkévé változik. A munkaképesség tevékenysége, vagyis a munka a termelési folyamatban tárgyiasul, ily módon értékke válik, de mivel a munka, már mielőtt elkezdődik, nem magáé a munkásé többé, az, ami tárgyiasul, a munkás számára idegen munka tárgyiasulása s ezért a munkaképességgel önállóan szembe lépő érték, tőke. A termék a tőkésé, és a munkással szemben ugyanúgy tőkét képvisel, mint a termelési elemek. Másrészt meglevő érték - vagy pénz - csak akkor válik valóban tőkévé, amikor, először, mint magát értékesítő érték, mint folyamatot végző érték jelentkezik, és mint ilyen akkor jelentkezik, amikor a munkaképesség tevékenysége, a munka, a termelési folyamatban mint abba bekebelezett és hozzá tartozó energia hat, és amikor, másodsor, mint értéktöbblet megkülönbözteti magát magától mint eredetileg előfeltételezett értéktől, ami viszont a többletmunka tárgyiasulásának eredménye.

A termelési folyamatban a munka tárgyiasult munkává válik ellentétben

az eleven munkaképességgel, azaz tőkévé, másodszor pedig a munkának a termelési folyamatban való ugyanezen felszívása és elsajátítása révén az előfeltételezett érték folyamatot végző értékévé válik, s ezért olyan értékévé, amely egy magától különböző értéket hoz létre. Az előfeltételezett értékösszeg, amely csupán $\delta\upsilon\upsilon\acute{\alpha}\mu\epsilon\iota$ [potenciálisan] volt tőke, csak azáltal valósul meg mint valóságos tőke, hogy a termelési folyamat alatt a munka tőkévé változik.⁴³

[..]^{*44} azaz a termelésből nagyobb értéket kapni vissza, mint amennyi

⁴³ „Ők” (a munkások) „munkájukat” (vagyis munkaképességüket) „kicserélik gabonára” (azaz létfenntartási eszközökre). „Ez számukra jövedelemmé válik” (azaz belekerül egyéni fogyasztásukba) „...miközben munkájuk tőkévé vált uruk számára.” (Sismondi: „Nouveaux principes”, 1. köt. 90. old.) „A munkások munkájukat azzal, hogy cserébe adják, tőkévé változtatják.” (I. m. 105. old.) [Itt végződik az első, a 469a-469m kéziratoldalakot felölelő betoldás. Marx útmutatásának megfelelően utána helyeztük el a második, a kézirat 262-264. oldalát magában foglaló betoldást. A 262. oldal a kéziratban hiányzik.]

⁴⁴ * [„A vállalkozó érdekelt abban, hogy csökkentse a munka árát, de amíg ez az ár ugyanaz marad, amíg adott kiadások mellett adott mennyiségű elvégzett munkát kap, addig helyzete változatlan marad. Ha a bérlő 12 £-ért szánhatja fel a mezőt, mindegy neki, hogy az egész összeget] három kitűnő munkásnak fizeti vagy négy szokásosnak... Ha a hármat fejenként 3 £ 10 shillingért lehetett szegődtetni, a négy viszont fejenként 3 £-et kívánt, akkor, noha a háromnak a bére magasabb volna, az általuk végzett munka ára alacsonyabb volna. Igaz az, hogy azok az okok, amelyek emelik a munkások bérének összegét, gyakran emelik a tőkés profitjának a rátáját. Ha megnövekedett iparkodással, egy ember elvégzi kettőnek a munkáját, általában emelkedik mind a bér összege, mind a profit rátája; nem a bér emelkedése által emelkedik a profit rátája, hanem annak következtében, hogy a munka pótlólagos kínálata csökkentette az árát, vagy csökkentette azt a periódust, amelyre azelőtt előlegezni kellett ezt az árat. Másfelől a munkás főleg a bér összegében érdekelt. Ha bérének összege adva van, kétségtelenül érdeke, hogy a munka ára magas legyen, mert ettől függ a neki előírt erőfeszítés foka.” [N. W. Senior: „Three Lectures on the Rate of Wages”, London 1830.] 14., 15. old.

azon értékeknek az összege, melyeket a tőkés benne és számára (a termelési folyamat számára) előlegez. Maga az áruk termelése csak mint e cél eszköze jelenik meg, ahogy egyáltalában a munkafolyamat csak mint az értékesítési folyamat eszköze jelenik meg. Az értékesítési folyamat itt nem a korábbi értelemben veendő mint értékképzési folyamat, hanem mint értéktöbblet képzésének folyamata.

Ezt az eredményt azonban csak akkor érik el, ha az eleven munka, melyet a munkásnak el kell végeznie s amely ezért munkája termékében tárgyasul is, nagyobb, mint a változó tőkében foglalt vagy munkabérre kiadott munka, vagy - ami ugyanaz - mint a munkaképesség újratermeléséhez kívánt munka. Minthogy az előlegezett érték csak értéktöbblet termelése révén válik tőkévé, maga a tőke keletkezése, miként a tőkés termelési folyamat, mindenekelőtt két mozzanaton alapul:

Először is a munkaképesség vételén és eladásán, egy olyan műveleten, amely a forgalmi területre esik, de amely a tőkés termelési folyamat egészét tekintve annak nem csupán egy mozzanata és előfeltétele, hanem az állandó eredménye is. A munkaképességnek ez a vétele és eladása feltételezi a tárgyi munkafeltételek - tehát a létfenntartási eszközök és termelési eszközök - elválását magától az eleven munkaképességtől, úgyhogy az utóbbi az egyetlen tulajdon, amellyel a

Ugyanebből az írásból:

„A munkás helyzete nem attól az összegtől függ, amelyet egy-egy alkalommal kap, hanem attól, amit egy adott időszak alatt átlagosan kap... minél hosszabb időszakot veszünk, annál pontosabb lesz a becslés.” (I. m. 7. old.) „A legjobb, ha az évet veszik ilyen időszaknak. Magában foglalja a nyári és a téli béreket.” (I. m. 7. old.)

munkás rendelkezhet és az egyetlen áru, amelyet eladhat. Az elválás olyan messzire megy, hogy a munka ama feltételei mint önálló személyek lépnek szembe a munkással, mivel a tőkés mint ezek birtokosa csupán a megszemélyesítésük, ellentétben a munkással mint a munkaképesség pusztá birtokosával. Ez az elválás és önállósulás az előfeltétele annak, hogy a munkaképesség vétele és eladása végbemenjen, tehát hogy egyáltalában a holt munka bekebelezze az eleven munkát mint eszközt önmaga fenntartásához és gyarapításához, tehát önmaga értékesítéséhez. A változó tőke munkaképességre való cseréje nélkül nem menne végbe az osztóke önértékesítése és ezért tőkeképződés, vagyis termelési eszközök és létfenntartási eszközök tőkévé változása sem. A második mozzanat mármint a valóságos termelési folyamat, azaz a pénz- vagy árubirtokos által megvásárolt munkaképesség valóságos elfogyasztásának folyamata.

A valóságos termelési folyamatban a munka tárgyi feltételei - a munka anyaga és eszközei - nemcsak arra szolgálnak, hogy az eleven munka tárgyiasuljon, hanem arra is, hogy több munka tárgyiasuljon, mint amennyit a változó tőke magában foglalt. Eszközül szolgálnak tehát az értéktöbbletben (és többlettermékben) jelentkező többletmunka felszívására és kikényszerítésére. Ha tehát mindkét mozzanatot szemügyre vesszük, először a munkaképességnek változó tőkére való cseréjét, és másodsor a valóságos termelési folyamatot (amelyben a tőke az eleven munkát mint hajtóerőt bekebelezi), akkor az egész folyamat olyan folyamatként jelenik meg, amelyben 1. kevesebb tárgyiasult munka több eleven munkára cserélődik ki, amennyiben az, amit a tőkés a munkabéréért valóban kap, eleven munka; és 2. azok a tárgyi formák, melyekben a tőke a munkafolyamatban közvetlenül megjelenik, a termelési eszközök (tehát megint tárgyiasult munka) arra

szolgáló eszközök, hogy ezt az eleven munkát kikényszerítsék és felszívják - az egész olyan folyamatként, mely tárgyiasult és eleven munka között megy végbe, olyan folyamatként, amely nemcsak az eleven munka között megy végbe, olyan folyamatként, amely nemcsak az eleven munkát változtatja tárgyiasult munkává, hanem egyszersmind a tárgyiasult munkát tőkévé, tehát az eleven munkát is tőkévé. Ezért ez olyan folyamat, amelyben nemcsak áru, hanem értéktöbblet és ennél fogva tőke is termelődik. (Vö. 96-108.)

A termelési eszközök itt nemcsak a munka megvalósításának eszközei, hanem éppannyira idegen munka kizsákmányolásának eszközei is.⁴⁵

Az értékről vagy pénzről mint általános társadalmi átlagmunka tárgyiasulásáról a következőt kell még megjegyezni: például a fonómunka magán- és magáértvalóan állhat a társadalmi átlagmunka szintje fölött vagy alatt. Azaz bizonyos mennyiségű fonómunka egyenlő vagy nagyobb vagy kisebb lehet, mint egyazon mennyiségű társadalmi átlagmunka, például bizonyos pénzmennyiségben tárgyiasult egyenlő nagyságú (hosszúságú) munkaidő. De ha a fonómunkát az intenzitásnak az ebben a szférában normális fokán végzik, tehát ha például az egy óra alatt gyártott fonálra felhasznált munka egyenlő azzal a normális fonalmennyiséggel, melyet egyórai fonómunka az adott társadalmi feltételek között átlagban szolgáltat, akkor a fonálban tárgyiasult munka társadalmilag szükséges munka. Mint ilyen, mennyiségileg meghatározott viszonyban áll általában a társadalmi átlagmunkával, amely mértékül szolgál, úgyhogy annak ugyanakkora, nagyobb vagy kisebb mennyiségét jelenti. Tehát maga is a társadalmi átlagmunka

⁴⁵ Itt végződik a második, a 263-264. kéziratoldalakat felölelő betoldás. Utána folytatódik a két betoldással megszakított szöveg. – Kossuth jegyzete.

meghatározott mennyiségét fejezi ki.

A MUNKA FORMÁLIS ALÁVETÉSE A TŐKÉNEK

A munkafolyamat eszközévé válik az értékesítési folyamatnak, a tőke önértékesítése folyamatának - az értéktöbblet termelésének. A munkafolyamatot alávetik a tőkének (ez az ő saját folyamata) és a tőkés mint irányító, vezető lép be a folyamatba; számára ez egyszersmind idegen munka közvetlen kizsákmányolási folyamata. Ezt nevezem én úgy, hogy a munka formális alávetése a tőkének. Ez minden tőkés termelési folyamat általános formája; de egyúttal különös forma is a fejlett sajátosan tőkés termelési mód mellett, mert az utóbbi magában foglalja az előbbit, az előbbi azonban semmiképpen sem szükségszerűen foglalja magában az utóbbit.

A termelési folyamat magának a tőkének a folyamatává vált. Olyan folyamat ez, amely a munkafolyamat tényezőivel megy végbe, amelyben a tőkés pénze átalakult, és amely az ő vezetése alatt megy végbe, s abból a célból megy végbe, hogy a pénzből több pénzt csináljanak.

Amikor a korábban független, önmaga számára termelő paraszt egy bérlő számára dolgozó napszámossá válik, amikor a céhszerű termelési módban érvényes hierarchikus tagolódás eltűnik, átadva helyét a tőkés egyszerű ellentétének a kézművesekkel, akiket bérmunkásokként a maga számára dolgoztat, amikor a korábbi rabszolgatartó a korábbi rabszolgáit bérmunkásokként foglalkoztatja stb., akkor társadalmilag másként meghatározott termelési folyamatok átváltoztak a tőke termelési folyamatává. Ezzel bizonyos változások következnek be, amelyekről korábban szóltunk, Az azelőtt független paraszt, mint a termelési

folyamat tényezője, függővé válik a tőkéstől, aki a folyamatot irányítja, és maga a foglalkoztatása is egy szerződéstől függ, melyet mint árubirtokos (munkaerő birtokos) előzőleg kötött a tőkessel mint pénzbirtokossal. A rabszolga megszűnik alkalmazójához tartozó termelési szerszám lenni. A mester és a legény viszonya eltűnik: a mester mint a kézművesség mestere állt viszonyban a legénnyel. Most már csak mint tőke birtokosa áll viszonyban vele, ahogy a másik is már csak mint munka eladója áll szemben vele. A termelési folyamat előtt mindnyájan mint árubirtokosok lépnek szembe egymással és csak pénzviszony van köztük, a termelési folyamaton belül mint megszemélyesített funkcionáriusai e folyamat tényezőinek, a tőkés mint „tőke”, a közvetlen termelő mint „munka”, viszonyukat pedig a munka határozza meg mint az önmagát értékesítő tőke pusztá tényezője.

Továbbá a tőkés gondoskodik arról, hogy a munka a minőség és az intenzitás normális fokán álljon, s amennyire csak lehet, meghosszabbítja a munkafolyamatot, mert ezzel nő az ezáltal termelt értéktöbblet. Nő a munka folyamatossága, ha az ezelőtt egyes vevőktől függő termelők, akiknek többé nincs eladni való árujuk, a tőkésben állandó fizetőre találtak.

Belép a tőkeviszonnyal velejáró misztifikáció is. A munka értékfenntartó ereje mint a tőke önfenntartó ereje jelenik meg, a munka értékteremtő ereje pedig úgy, mint a tőke önértékesítő ereje, egészében pedig, fogalma szerint, a tárgyiasult munka úgy, mint az eleven munka alkalmazója.

Mindezek ellenére ezzel az átalakulással még egyáltalán nem következett be eleve lényeges fordulat a munkafolyamat, a valóságos

termelési folyamat reális módjában. Ellenkezőleg, a dolog természetében rejlik, hogy amikor bekövetkezett a munkafolyamat alávetése a tőkének - egy meglevő munkafolyamat alapzatán, amely a tőkének való eme alávetése előtt megvolt, amely korábbi különböző termelési folyamatok és más termelési feltételek alapzatán alakult ki -, akkor a tőke egy adott, meglevő munkafolyamatot vet alá magának, tehát például kézműszerűen végzett munkát, a földművelésnek azt a módját, amely a kis, önálló parasztgazdaságnak felel meg. Ha ezekben a hagyományos és a tőke által parancsnoksága alá vetett munkafolyamatokban változások következnek be, akkor ezek a módosulások csak fokozatos következményei lehetnek adott, hagyományos munkafolyamatok a tőkének való már bekövetkezett alávetésének. Az, hogy a munka intenzívebbé válik vagy a munkafolyamat tartama hosszabbodik, hogy a munka folyamatosabbá és az érdekelt tőkés szemétől kísérve szabályszerűbbé stb. válik, magán- és magáértvalóan nem változtat magának a reális munkafolyamatnak, a reális munkamódnak a jellegén. Ez tehát nagy ellentétet alkot a sajátosan tőkés termelési móddal, amely, mint megmutattuk, a tőkés termelés haladásával (magas szinten való munka stb.) kifejlődik, és amely a különböző termelési szereplők viszonyaival egyidejűleg forradalmasítja e munka módját és az egész munkafolyamat reális módját. Az utóbbival ellentétben áll, hogy a munkafolyamat eddig vizsgált alávetését a tőkének (egy, már a tőkeviszony megjelenése előtt kifejlődött munkamód alávetését a tőkeviszonynak) úgy nevezzük, hogy a munka formális alávetése a tőkének. A tőkeviszony mint kényszerviszony, hogy a munkaidő meghosszabbításával többletmunkát kényszerítsenek ki - amely kényszerviszony nem személyes uralmi és függőségi viszonyokon nyugszik, hanem egyszerűen különböző gazdasági funkciókból fakad -, mindkét módban közös, de a sajátosan

tőkés termelési mód az értéktöbblet kikényszerítésének még más módjait is ismeri. Ezzel szemben egy meglevő munkamód bázisán, tehát a munka termelőereje és az e termelőerőnek megfelelő munkamód egy adott fejlettségi szintjén értéktöbblet csak a munkaidő meghosszabbításával, tehát az abszolút értéktöbblet módján termelhető. Ennek mint az értéktöbblettermelés egyetlen formájának ezért a munka formális alávetése a tőkének felel meg.

A munkafolyamat általános mozzanatai, ahogy a II. fejezetben ábrázoltuk őket, tehát például a munka tárgyi feltételeinek megoszlása anyagra és eszközökre maguknak a munkásoknak az eleven tevékenységével szemben stb., a termelési folyamat minden történelmi és sajátosan társadalmi jellegétől független és összes lehetséges fejlődési formáira egyaránt igaz meghatározottságok, valójában az emberi munka változhatatlan természeti feltételei. Ez csattanósan megmutatkozik mindjárt abban, hogy érvényesek a függetlenül dolgozó, a társadalommal nem, hanem csak a természettel cserefolyamatban termelő emberekre nézve, Robinson stb. Valójában ezek tehát abszolút meghatározottságai egyáltalában az emberi munkának, mihelyt az kimunkálta magát a merőben állati jellegből.

Amiben a tőkének akár csak formálisan alávetett munkafolyamat eleve különbözik és ami által egyre inkább különbözik még a régi hagyományos munkamód bázisán is, az a szint, amelyen végzik, tehát egyrészt az előlegezett termelési eszközök terjedelme, másrészt az egyazon munkáltató által parancsnokolt munkások száma. Ami például a céhes termelési mód bázisán mint maximum jelenik meg (például a legények számára vonatkozóan), alighogy a minimumot képezheti a tőkeviszony számára. Valójában ugyanis ez a viszony még csak

egészen névlegesen jöhet létre ott, ahol a tőkés nem foglalkoztat legalább annyi munkást, hogy az általuk termelt értéktöbblet jövedelemként elegendő legyen az ő magánfogyasztására és felhalmozási alapként, úgyhogy ő maga fel legyen mentve a közvetlen munka alól és már csak tőkésként dolgozzék, a folyamat felügyelőjeként és vezetőjeként ellássa az értékesítési folyamatában levő, mintegy akarattal és tudattal ellátott tőke funkcióját. Ez a bővített szint alkotja azután azt a reális bázist is, amelyre egyébként kedvező történelmi viszonyok között, mint például a XVI. század viszonyai között, felépül a sajátosan tőkés termelési mód, habár, természetesen szórványosan, a társadalmon nem uralkodóan, egyes pontokon korábbi társadalmi formákon belül is megjelenhet.

A munka formális alávetése a tőkének akkor mutatja meg a legvilágosabban megkülönböztető jellegét, ha összehasonlítjuk olyan állapotokkal, ahol a tőke meghatározott, alárendelt funkciókban már létezik, de még nem a maga uralkodó, az általános társadalmi formát meghatározó funkciójában mint a munka közvetlen megvásárlója és a termelési folyamat közvetlen elsajátítója. Például az uzoratóke, amennyiben a közvetlen termelőknek, mint például Indiában, nyersanyagot, munkaeszközt vagy akár mindkettőt előlegez pénz formájában. Az iszonyú kamatok, melyeket húz, a kamatok, melyeket egyáltalában, nagyságuktól eltekintve, a közvetlen termelőből kisajtol, csak más elnevezés az értéktöbbletre. Valójában azáltal változtatja a pénzét tőkévé, hogy a közvetlen termelőkből meg nem fizetett munkát, többletmunkát sajtol ki. De nem avatkozik bele magába a termelési folyamatba, amely továbbra is a megszokott módján mellette megy végbe. Az uzoratóke részben e termelési mód elkorcsosulásából burjánzik fel, részben eszköz arra, hogy azt elkorcsosítsa és a

legkedvezőtlenebb feltételek közötti továbbvevételre készítse. Itt még nem megy végbe a munka formális alávetése a tőkének. Egy másik példa a kereskedőtőke; amennyiben bizonyos számú közvetlen termelőnek megbízásokat ad, azután összegyűjti és eladja a termékeiket, miközben lehet, hogy a nyersanyagot stb. is előlegezi vagy pénzelőlegeket is ad stb. Részben ebből a formából fejlődött ki a modern tőkeviszony, és itt-ott még mindig az átmenetet alkotja a tulajdonképpeni tőkeviszonyhoz. Itt sem megy még végbe a munka formális alávetése a tőkének. A közvetlen termelő még mindig megmarad árueledőnek és egyszersmind saját munkája alkalmazójának. De itt már inkább megvan az átmenet, mint az uzorátoké viszonyában. Mindkét forma, amelyre később alkalomadtán visszatérünk, újratermelődik a tőkés termelési módon belül mint mellékes és átmeneti forma.

A MUNKA REÁLIS ALÁVETÉSE A TŐKÉNEK, VAGYIS A SAJÁTOSAN TŐKÉS TERMELÉSI MÓD

A III. fejezetben részletesen kifejtettük, hogy a relatív értéktöbblet termelésével - (az egyes tőkés szempontjából, amennyiben megragadja a kezdeményezést, az sarkall erre, hogy az érték egyenlő a termékben tárgyiasult társadalmilag szükséges munkaidővel, hogy tehát számára értéktöbblet jön létre, mielőtt termékének egyéni értéke a társadalmi értéke alatt áll és ezért egyéni értéke fölött adható el) - a termelési mód egész reális alakja megváltozik és sajátosan tőkés termelési mód keletkezik (technológiailag is), amelynek bázisán és amellyel együtt fejlődnek csak ki a tőkés termelési folyamatnak megfelelő termelési viszonyok is a termelés különböző szereplői és sajátlag a tőkés és a bérmunkás között.

A munka társadalmi termelőerői, vagyis a közvetlenül társadalmi, társadalmiasult (közös) munka termelőerői, a kooperáció, a műhelyen belüli munkamegosztás révén, a gépi berendezés alkalmazása révén és egyáltalában a termelési folyamatnak a természettudomány, a mechanika, a kémia stb. meghatározott célokra való tudatos alkalmazásává történő átváltoztatása révén, technológia stb. révén, éppúgy, mint a mindezeknek megfelelő, nagy szinten folyó munkák stb. (csak ez a társadalmiasult munka képes az emberi fejlődés általános termékeit, mint a matematikát stb. a közvetlen termelési folyamatra alkalmazni, mint ahogy másrészt e tudományok fejlődése előfeltételezi az anyagi termelési folyamat egy meghatározott szintjét), az egyedek stb. többé-kevésbé elszigetelt munkájával ellentétben a társadalmiasult munka termelőerejének ez a fejlődése és vele a tudománynak, a társadalmi fejlődés ezen általános termékének a közvetlen termelési folyamatra való alkalmazása - mindez mint a tőke termelőereje, nem mint a munka termelőereje jelentkezik, vagy csak annyiban mint a munka termelőereje, amennyiben a munka a tőkével azonos, és mindenesetre nem mint az egyes munkásnak vagy a termelési folyamatban kombinált munkásoknak a termelőereje. A tőkeviszonyban egyáltalában benne rejlő misztifikáció most sokkal tovább fejlődik, mint amennyire ez a munka csupán formális alávetésekor a tőkének történt és történhetett. Másrészt csak itt lép csattanósan előtérbe (sajátosan előtérbe) a tőkés termelés történelmi jelentősége is, éppen magának a közvetlen termelési folyamatnak az átalakulása és a munka társadalmi termelőerőinek a fejlődése révén.

Kimutattuk (III. fejezet), hogy az, ami munkájában „társadalmi” stb., nemcsak „képzeletben”, hanem „ténylegesen”, nemcsak idegenül, hanem ellenségesen és ellentétesen és mint a tőkében tárgyiasult és

megszemélyesült lép szembe a munkással.

Ahogy az abszolút értéktöbblet termelése úgy tekinthető, mint annak anyagi kifejezése, hogy a munkát formálisan alávetették a tőkének, úgy a relatív értéktöbblet termelése úgy tekinthető, mint annak anyagi kifejezése, hogy a munkát reálisan alávetették a tőkének.

Mindenesetre az értéktöbblet két formájának - az abszolútnak és a relatívnek - ha mindegyiket magáértvalóan, különvált létezésében vizsgáljuk, s az abszolút értéktöbblet mindig megelőzi a relatívat - a munka tőkének való alávetésének két különvált formája felel meg, illetve a tőkés termelés két különvált formája, melyek közül az első mindig előfutára a másiknak, ámbár a továbbfejlődött, a második, viszont bázisa lehet annak, hogy az elsőt bevezessék új termelési ágakban.

PÓTLÓLAGOS MEGJEGYZÉSEK A MUNKA TŐKÉNEK VALÓ FORMÁLIS ALÁVETÉSÉRŐL

Mielőtt tovább vizsgálnánk a munka reális alávetését a tőkének, álljanak még itt a következő pótlólagos megjegyzések füzeteimből⁴⁶.

Az abszolút értéktöbbleten nyugvó formát úgy nevezem, hogy a munka formális alávetése a tőkének, mert csak formálisan különbözik a korábbi termelési módoktól, amelyek alapzatán közvetlenül keletkezik (bevezetik), akár úgy, hogy ezekben a termelő önálló, akár úgy, hogy a közvetlen termelőknek többletmunkát kell szolgáltatniok mások számára. Másfajta a kényszer, amelyet alkalmaznak, a módszer, amellyel kikényszerítik a többletmunkát. A formális alávetésnél lényeges

⁴⁶ Valószínűleg az 1861-1863-as kéziratot tartalmazó füzetekről van szó.

1. a merő pénzviszony aközött, aki a többletmunkát elsajátítja és aközött, aki szolgáltatja; amennyiben alárendelés keletkezik, az az eladás meghatározott tartalmából keletkezik, nem egy azt megelőző alárendelésből, melynek révén a termelő a pénzviszonytól (árubirtokos és árubirtokos közötti viszonytól) eltérő viszonyba kerülne munkája kiaknázójával szemben politikai stb. viszony következtében; a vásárló itt csakis a munkafeltételek birtokosaként hozza gazdasági függésbe az eladót; nincs politikai és szociálisan rögzített fölé- és alárendeltségi viszony;

2. az előbbi viszony magában foglalja - mert különben a munkásnak nem kellene eladnia a munkaképességét -, hogy objektív munkafeltételei (termelési eszközök) és szubjektív munkafeltételei (létfenntartási eszközök) mint tőke, mint munkaképességének megvásárlója által monopolizált valami állnak szemben a munkással. Minél teljesebb mértékben állnak szemben vele ezek a munkafeltételek idegen tulajdonként, annál teljesebb mértékben következik be formálisan a tőke és bérmunka viszonya, tehát a munka formális alávetése a tőkének, a reális alávetés feltétele és előfeltétele.

Magában a termelési módban itt még nincs különbség. Technológiailag tekintve a munkafolyamat ugyanúgy megy végbe, mint azelőtt, csak most a tőkének alárendelt munkafolyamatként. Mégis kialakul magában a termelési folyamatban, amint korábban kifejtettük, 1. a fölé- és alárendeltség gazdasági viszonya, azáltal, hogy a tőkés a munkaképességet fogyasztja el, ennél fogva ellenőrzi és igazgatja; 2. kifejlődik a munka nagy folyamatossága és intenzitása és nagyobb gazdaságosság a munkafeltételek alkalmazásában, mert mindent latba vetnek, hogy a termék csak társadalmilag szükséges (vagy inkább még

kevesebb) munkaidőt képviseljen mind az eleven munka vonatkozásában, melyet a megtermeléséhez felhasználnak, mind a tárgyasult munka vonatkozásában, amely mint az alkalmazott termelési eszközök értéke értékkepzőként belekerül.

A munka tőkének való formális alávetésekor a kényszer a többletmunkára - és ezzel egyrészt szükségleteknek és e szükségletek kielégítési eszközeinek kialakítására, másrészt a munkás hagyományos szükségleteinek mértékét meghaladó terméktömeg kialakítására - és szabadidő megteremtése a fejlődéshez, az anyagi termeléstől függetlenül, csupán más formát kap, mint a korábbi termelési módokban, de olyan formát, amely fokozza a munka folyamatosságát és intenzitását, gyarapítja a termelést, kedvezőbb a munkaképesség változatainak kifejlődése szempontjából, és ezzel a munka- és kereseti módok differenciálódása szempontjából is, végül magát a munkafeltételek birtokosai és a munkások közötti viszonyt merő adásvételi viszonyra, vagyis pénzviszonyra változtatja, és a kizsákmányolási viszonyt minden patriarchális és politikai vagy akár vallási összekapcsolódástól elválasztja. Persze maga a termelési viszony új fölé- és alárendeltségi viszonyt hoz létre (amely kitermeli önmaga politikai stb. kifejezéseit is). Minél kevésbé jut túl a tőkés termelés a formális viszonyon, annál kevésbé fejlett ez a viszony is, mert a formális viszony csak kis tőkésekkel előfeltételez, akik műveltség és foglalkozásmód tekintetében csak kevésbé különböznek maguktól a munkásoktól.

A fölé- és alárendeltségi viszony módjában való különbség, anélkül, hogy magát a termelési módot még érintené, leginkább ott mutatkozik meg, ahol a falusi és házi mellékmunkák, melyeket csupán a család

szükségletére folytattak, önálló tőkés munkaágakká változtak.

A tőkének formálisan alávetett munkának a munka korábbi alkalmazási módjától való különbsége abban a mértékben jelentkezik, amelyben növekedik az egyes tőkés által alkalmazott tőke nagysága, tehát az általa egyidejűleg foglalkoztatott munkások száma. Csak bizonyos tőkeminimumnál szűnik meg a tőkés maga is munkás lenni, és tartja fenn magának csupán a munkafolyamat irányítását és a megtermelt árukkal való kereskedést. A munka reális alávetése a tőkének, a tulajdonképpeni tőkés termelési mód is csak ott következik be, ahol bizonyos nagyságú tőkék közvetlenül hatalmukba kerítették a termelést, akár úgy, hogy a kereskedő ipari tőkésé válik, akár úgy, hogy a formális alávetés bázisán nagy ipari tőkés keletkeztek? a)⁴⁷

⁴⁷ Ez az a) nem az utolsó passzusra vonatkozik, hanem a megelőzőre.*

„A szabad munkásnak általában szabadságában áll változtatnia gazdáját: ez a szabadság annyira megkülönbözteti a rabszolgát a szabad munkástól, amennyire az angol haditengerész különbözik a kereskedelmi tengerésztől... A munkás helyzete fölötte áll a rabszolgáénak, mert a munkás szabadnak hiszi magát; és ez a meggyőződés, bármennyire téves, nem csekély befolyást gyakorol a népesség jellemére” (T. R. Edtnonds: „Practical, Moral and Political Economy”, London 1828. 56-57. old.). „Azaz indíték, amely egy szabad embert munkára hajt, sokkal erőteljesebb, mint az, amely egy rabszolgát hajt, a szabad embernek választania kell a kemény munka és az éhenhalás között” (utána kell nézni a passzusnak), „a rabszolgának pedig a ... és a kiadós korbácsolás között” (i. m. 56. old.). „A pénzrendszerben a rabszolga és a munkás helyzete közötti különbség nagyon jelentéktelen; ... a rabszolga ura nagyon jól megértheti saját érdekeit, hogy gyengíti a rabszolgáit, ha fukarkodik az élelmükkel; de a szabad ember gazdája olyan kevés ételt ad, amennyire csak lehetséges, mert a munkással szemben elkövetett igazságtalanság nem egyedül reá hárul hanem az urak egész osztályára” (i. m.).

Ha a fölé- és alárendeltségi viszony a rabszolgaság, jobbágyság,

„A régi időkben azt, hogy az emberiség a szükségletein felül dolgozzék, hogy az állam egyik része a másik rész ingyenes fenntartásán munkálkodjék, csak rabszolgasággal lehetett elérni: ezért a rabszolgaságot általánosan bevezették. A rabszolgaság akkoriban éppoly szükségszerű volt a termelés növekedéséhez, mint amilyen romboló hatású lenne most. Az ok egyszerű. Ha az embereket nem kényszerítik munkára, csak saját maguk számára dolgoznak; és ha kevés a szükségletük, keveset dolgoznak. De ha államok alakítására kerül sor és henyélő kezekre van szükség, hogy azok megvédjék őket ellenségeik erőszakával szemben, mindenesetre élelelről kell gondoskodni azok számára, akik nem dolgoznak; és mivel a feltevés szerint a dolgozók szükségletei kicsik, találni kell egy módszert arra, hogy munkájukat szükségleteik arányán felül megnöveljék. Erre a célra szánták a rabszolgaságot ... A rabszolgákat kényszerítették, hogy műveljék meg a földet, amely mind őket, mind a henyélő szabad embereket táplálta, amint ez Spárta esetében történt; vagy ők töltötték be mindazokat a szolgálai helyeket, amelyeket ma szabad emberek töltenek be, és, miként Görögországban és Rómában, őket alkalmazták azoknak iparcikkkel való ellátására is, akiknek szolgálata az állam számára szükséges volt. Itt tehát erőszakos módszer volt érvényben arra, hogy az emberiséget az élelmiszertermelésben dolgozóssá tegyék ... Az emberek akkor azért kényszerültek munkára, mert mások rabszolgái voltak; most azért kényszerülnek munkára, mert saját szükségleteik rabszolgái” (J. Steuart [„An Inquiry”], Dublini kiadás, I. köt. 38-40. old.).

„A XVI. században - mondja ugyancsak Steuart - miközben egyrészt a lordok elbocsátották csatlósait, a bérlők”, akik ipari tőkésékké váltak, „elbocsátották a dologtalan szájakat”. A földművelés a létfenntartás eszközéből üzletté változott. A következmény: „munkáskezek egy számának elvonása kicsinyben való földműveléstől bizonyos módon arra kényszeríti a földműveseket, hogy keményebben dolgozzanak; és kis területen végzett kemény munkával ugyanolyan eredményt értek el, mint gyenge munkával nagy területen” (i. m. 105. old.).

* [Az e megjegyzés után következő idézetet Marx egy számozás nélküli külön lapra írta.]

vazallusság, az alárendeltség patriarchális stb. formái helyére lép, csak a viszony formájában történik változás. A forma szabadabbá válik, mert már csak dologi természetű, formálisan önkéntes, tisztán gazdasági.

Vagy a termelési folyamatban való fölé- és alárendeltségi viszony a termelési folyamatban való önállóság helyébe lép, ahogy például minden önellátó parasztnál, bérlőnél, akiknek csak termékjáradékot kellett fizetniük akár az államnak, akár a földtulajdonosnak, a falusi házi mellékipar vagy az önálló kézművesség helyébe. Itt tehát fennáll a termelési folyamatban való korábbi önállóság elvesztése, s a fölé- és alárendeltségi viszony maga is a tőkés termelési mód bevezetésének a terméke.

Végül meglehet, hogy a tőkés-bérmunkás viszony a céhes mesternek, legényeknek és inasainak a viszonya helyébe lép; olyan átmenet ez, amelyet részben a városi manufaktúra tesz meg keletkezésekor. A középkori céhviszony, amely analóg formában Athénban és Rómában is kifejlődött szűk körökben, s amely oly döntően fontos volt Európában egyfelől a tőkés, másfelől egy szabad munkásrend képződése szempontjából, korlátozott, még nem adekvát formája a tőke-bérmunka viszonynak. Itt egyfelől a vevő-eladó viszony létezik. Bért fizetnek, és mester, legény és inas mint szabad személyek állnak szemben egymással. Ennek a viszonynak a technológiai bázisa a kézműves üzem, amelyben a termelés döntő tényezője a munkaszám többé-kevésbé művészi kezelése. Az önálló személyes munka és ezért ennek szakmai fejlettsége, amely hosszabb-rövidebb tanulmányt kíván meg, határozza meg itt a munka eredményét. A mester itt, igaz, a termelési feltételek, a kéziszerszám, a munkaanyag birtokában van (habár a kéziszerszám lehet a legényé is), övé a termék. Ennyiben tőkés. De mint

tőkés nem mester. Először maga is kézműves, és elvárják, hogy mester legyen a kézművességében. Magán a termelési folyamaton belül éppúgy kézművesként szerepel, mint a legényei, és ő avatja csak be inasait a kézművesség titkába. Ugyanaz a viszonya az inasaihoz, mint egy professzoré a tanítványaihoz. Ezért az inasokhoz és legényekhez való viszonya nem a tőkésnek mint olyannak a viszonya, hanem a kézművesség mesteréé, aki mint olyan a kooperációban és ezért velük szemben hierarchikus helyzetet foglal el, amely a feltételezés szerint a kézművességbeli saját mester voltán nyugszik. Tőkéje ezért mind anyagi alakját, mind értékterjedelmét tekintve kötött tőke, amely még semmiképpen sem kapta meg a tőke szabad alakját. Ez a tőke nem meghatározott mennyiségű tárgyiasult munka, általában való érték, amely munkafeltételek ilyen vagy olyan formáját öltheti, ölti tetszőlegesen, aszerint, hogy tetszőlegesen az eleven munka ilyen vagy olyan formájára cserélődik ki ahhoz, hogy többletmunkát sajátítson el. Csak miután az előírt inas, legény stb. fokon átment, maga is bemutatta mesterművét, válthat át pénzt ebben a meghatározott munkaágban, a saját kézművességében, részint a kézművesség objektív feltételeire, részint pedig arra, hogy legényeket vásároljon és inasokat tartson. Csak a saját kézművességében változtathatja pénzét tőkévé, vagyis használhatja fel nemcsak saját munkájának eszközeként, hanem idegen munka kizsákmányolásának eszközeként is. Tőkéje kötve van a használati érték egy meghatározott formájához, és ezért nem is mint tőke lép szembe munkásaival. Az általa alkalmazott munkamódszerek nemcsak tapasztalatszerűek, hanem céhszerűen előírtak - szükségszereknek számítanak, és ennél fogva erről az oldalról is nem a munka csereértéke, hanem a használati értéke jelenik meg végső célként. Nem a mester tetszésétől függ, hogy ilyen vagy olyan minőségű munkát szolgáltat-e, hanem az egész céhes üzem úgy van berendezve,

hogy meghatározott minőséget szolgáltatassanak. Ahogy a munkamódszer, úgy a munka ára sincs a mester tetszésére bízva. A korlátozott forma, amely megakadályozza vagyonát abban, hogy mint tőke funkcionáljon, abban is megmutatkozik, hogy valójában elő van írva egy maximum tőkéjének értékterjedelme számára. Bizonyos számú legénynél többet nem szabad tartania, mivel a céhnek az összes mesterek számára megfelelő hányadot kell biztosítania kézművességük keresetéből. Végül a mester viszonya a többi mesterhez egyazon céh tagjaként; mint ilyen a mester egy korporációhoz tartozott, amelynek bizonyos közös termelési feltételei (céhláda stb.), politikai jogai, a városi igazgatásban való részesedése stb. [voltak]. Megrendelésre dolgozott - kereskedőknek szánt munkái kivételével - a közvetlen használati értékért, s ennek megfelelően a mesterek száma is szabályozva volt. Nem mint puszta kereskedő lép szembe munkásaival. Még kevésbé változtathatja a kereskedő a maga pénzét termelőtőkévé: csak „elhelyezheti” [„verlegen”] az árukat, ő maga nem termelheti őket. Rendjéhez illő létezés - nem a csereérték mint olyan, nem a gazdagodás mint olyan jelenik meg itt mint idegen munka kizsákmányolásának célja és eredménye. A döntő itt a szerszám. A nyersanyagot itt sok munkaágban (például a szabóságban) maguk a vevői szállítják a mesternek. A termelésnek a készen talált fogyasztás egészén belüli korlátja itt törvény. A termelést tehát semmiképpen sem magának a tőkének a korlátái szabályozzák. A tőkés viszonyban a korlátok eltűnnek azokkal a politikai-társadalmi kötelékekkel együtt, amelyek között itt még mozog a tőke, ezért még nem mint tőke jelenik meg.

A kézműves üzemnek tőkés üzemmé való pusztán formális átváltozása, amelyben tehát a technológiai folyamat eleinte még ugyanaz marad, abban áll, hogy mindezek a korlátok lehullanak - amivel a fölé- és

alárendeltségi viszony is megváltozik. A mester most már nem mesterként tőkés, hanem tőkésként mester. Termelésének korlátját nem szabja meg többé tőkésének korlátja. A tőke (pénz) tetszés szerint a munka és ezért a munkafeltételek minden fajtájára kicserélődhet. Megszűnhet az, hogy a tőkés maga is kézműves legyen. A kereskedelemnek és ezzel együtt a kereskedőrend árukeresletének hirtelen kiterjedésével a céhes üzemnek magától túl kellett jutnia korlátain, formálisan át kellett változnia tőkés üzemmé.

Az önálló kézműveshez képest, aki alkalmi vevők számára dolgozik, természetesen megnövekedik a tőkés számára dolgozó munkás [munkájának] folyamatossága, akinek munkája elé nem egyes vevők véletlen szükséglete állít határt, hanem csakis az őt foglalkoztató tőke kizsákmányolási szükséglete. A rabszolgához képest ez a munka termelékenyebb lesz, mert intenzívebb, mivel a rabszolga csak külső félelem ösztökélésére dolgozik, nem pedig a létezéséért, amely nem az övé, de biztosítva van; a szabad munkást ellenben szükségletei hajtják. A szabad önrendelkezésnek, a szabadságnak a tudata (vagy helyesebben képze) teszi az utóbbit sokkal jobb munkássá az előbbinél, valamint az ezzel kapcsolatos felelősségérzés (-tudat); hiszen a szabad munkás, mint minden árueladó, felelős az általa szállított áruért, és bizonyos minőségben kell azt szállítania, nehogy ugyanolyan fajtájú más árueladók kiüssék a nyeregből. A rabszolga és rabszolgatartó viszonyának folytonossága olyan viszony, amelyben a rabszolgát közvetlen kényszerrel tartják meg. A szabad munkásnak ellenben magának kell fenntartania a viszonyt, mivel önmagának és családjának létezése attól függ, hogy folyton megújítsa munkaképessége eladását a tőkésnek.

A rabszolga esetében a munkabér minimuma munkájától független, állandó nagyságként jelenik meg. A szabad munkás esetében munkaképességének ez az értéke és a neki megfelelő átlagos munkabér nem ebben a predesztinált, a saját munkájától független, pusztán fizikai szükségletei által meghatározott határban jelentkezik. Itt az átlag az osztály számára többé-kevésbé állandó, mint az összes áruk értéke; de nem ebben a közvetlen realitásban létezik az egyes munkás számára, akinek a bére e minimum fölött vagy alatt állhat. A munka ára hol a munkaképesség értéke alá süllyed, hol föléje emelkedik. Továbbá van (szűk határok között) játéktér a munkás egyénisége számára, ezáltal bérkülönözőség van részint különböző munkaágak között, részint ugyanabban a munkaágban a munkás dolgossága, ügyessége, ereje stb. szerint, mégpedig ezt a különözőséget részben a munkás saját személyes teljesítményének mértéke határozza meg. Ily módon úgy jelenik meg, mintha a bér nagysága saját munkájának és e munka egyéni minőségének eredményeként változnék. Ez főként ott fejlődik ki, ahol darabbért fizetnek. Habár ez, mint megmutattuk, a tőke és munka, a többletmunka és szükséges munka közötti általános viszonyon mit sem változtat, mindamellet az egyes munkás számára a viszony ezáltal különbözőképpen, mégpedig személyes teljesítményének mértéke szerint fejeződik ki. A rabszolga esetében a különös erő vagy ügyesség növelheti személyének vásárlóértékét, de ez nem tartozik reá magára. Más a helyzet a szabad munkásnál, aki maga tulajdonosa munkaképességének.

E munkaképesség magasabb értéke neki magának fizetendő meg, és ez magasabb bérben fejeződik ki. Tehát nagy bérkülönbségek uralkodnak aszerint, hogy a különös munka magasabb fejlettségű, nagyobb termelési költségeket megkívánó munkaképességet igényel-e vagy sem,

s ezzel egyrészt tér nyílik az egyéni különbözőségnek, másrészt ösztönzést adnak a saját munkaképesség fejlesztésére. Bármennyire bizonyos, hogy a munka zöme szükségszerűen többé-kevésbé tanulatlan munkából áll, s ezért a munkabér zömét is szükségszerűen az egyszerű munkaképesség értéke határozza meg, egyes egyének számára lehetséges marad, hogy különös energia, tehetség stb. révén magasabb munkaszférába emelkedjenek, éppúgy, ahogy megmarad az az elvont lehetőség is, hogy ez vagy az a munkás maga is tőkésé és idegen munka kizsákmányolójává váljék. A rabszolga egy bizonyos úré; a munkásnak el kell ugyan adnia magát a tőkének, de nem egy bizonyos tőkésnek, s így bizonyos szférán belül választhat, kinek akarja eladni magát, s váltogathatja urát. Mindezek a megváltozott viszonyok a szabad munkás tevékenységét intenzívebbé, folyamatosabbá, mozgékonyabbá és ügyesebbé teszik a rabszolgáénál, eltekintve attól, hogy őt magát egészen más történelmi akcióra teszik képessé. A rabszolga a fenntartásához szükséges létfenntartási eszközöket természeti formában kapja meg, amely rögzítve van mind fajtája, mind terjedelme szerint - használati értékekben. A szabad munkás a pénz, a csereérték formájában, a gazdagság elvont társadalmi formájában kapja meg őket. Jóllehet a bér most valójában nem egyéb, mint ezüstözött vagy aranyozott, rezezett vagy papirozott formája a szükséges létfenntartási eszközöknek, amelyekké folyton fel kell oldódnia - a pénz itt csak mint a csereérték tovatűnő formája, mint pusztán forgalmi eszköz funkcionál -, mégis a munkás elképzelésében munkájának célja és eredménye az elvont gazdagság, a csereérték marad, nem egy meghatározott, hagyományosan és helyileg korlátozott használati érték. Maga a munkás váltja át a pénzt tetszőleges használati értékekre, vásárol rajta tetszőleges árukat, és mint pénzbirtokos, mint áruk vásárlója, pontosan ugyanolyan viszonyban áll az áruk eladóival, mint

minden más vásárló. Létezésének feltételei - éppúgy, mint az általa megkeresett pénz értékterjedelme - természetesen arra kényszerítik, hogy a pénzt létfenntartási eszközöknek egy meglehetősen körülhatárolt körévé oldja fel. Ám itt lehetséges néhány változat, így például az angol városi munkás szükséges létfenntartási eszközei közé bekerülnek újságok. A munkás valamicskét megtakaríthat, kincset képezhet. Azt is megteheti, hogy bérét eltékozzolja pálinkára stb. De szabad cselekvőként cselekszik így, önmagának kell ezt megszenvednie; önmagának felelős azért, hogy milyen módon költi el a bérét. Megtanul uralkodni önmagán, ellentétben a rabszolgával, akinek úrra van szüksége. Persze ez csak akkor érvényes, amikor jobbágyoknak vagy rabszolgáknak szabad bérmunkásokká való átváltozását vizsgáljuk. A tőkés viszony itt úgy jelenik meg, mint emelkedés a társadalmi lépcsőn. Fordítva áll a dolog, amikor az önálló parasztot vagy kézművest változtatják bérmunkássá. Mekkora a különbség Anglia büszke yeomanryje⁴⁸, amelyről Shakespeare beszél, és az angol mezőgazdasági napszámosok között! Minthogy a bérmunkás esetében a munka célja csakis a bér, a pénz, meghatározott mennyiségű csereérték, amelyben a használati érték minden különössége kihunyt, ezért ez a munkás teljesen közömbös

⁴⁸ Jeomanry - yeomaneknek nevezték a középkorban Angliában azokat a szabad rendű embereket, akik a lovagság és a jobbágyosság között helyezkedtek el. A későbbi szóhasználatban szabad kisbirtokos parasztok, akik katonai szolgálatokért, utóbb pénzjáradékért földet kaptak a földesúrtól. A yeomanek kiváló íjászok voltak és a tűzfegyver általános elterjedéséig az angol seregek fő erejét alkották. A XVIII. század közepétől a yeomaneket az eredeti felhalmozás folyamán kiszorították a földbirtokosoktól függő bérlők. Az „Anglia büszke yeomanryje” („proud yeomanry of England”) kifejezést Marx valószínűleg Shakespeare „good yeomen”, „fight gentlemen of England”, „fight boldly yeomen” („V. Henrik”, III. felvonás, 1. szín és „III. Richárd”, V. felvonás, 3. szín) kitételeiből parafrázálta. Lásd még MEM 2. köt. 445. old.; 16. köt. 135. old. – Kossuth jegyzete.

munkája tartalma és ennél fogva tevékenységének különös fajtája iránt, míg a céh- vagy a kasztrendszerben ez a tevékenység hivatásbeli tevékenységnek számít, a rabszolga esetében, miként az igásállatnál, a munka csupán meghatározott, rákényszerített és áthagyományozott fajtája a tevékenységnek, munkaképessége ténykedtetésének. Ezért amennyiben a munka megosztása nem tette egészen egyoldalúvá a munkaképességet, a szabad munkás elvileg hajlamos és kész munkaképességének és munkatevékenységének minden olyan változtatására (ahogy ez megmutatkozik a falusi többletnépességnél, mely mindig elmegy a városokba), amely jobb bért ígér. Ha a fejlett munkás többé-kevésbé képtelen is erre a változtatásra, az új utánpótlás számára mindig nyitvaállónak tekinti azt, és a felnövekvő munkásnemzedék mindig elosztható és rendelkezésre bocsátható új munkaágak vagy a különösen virágzó munkaágak számára. Észak-Amerikában, ahol a bérmunka a régi céhrendszer stb. emlékeitől leginkább mentesen fejlődött ki, különösen meg is mutatkozik ez a változékonyság, a munka meghatározott tartalma iránti teljes közömbösség, s az egyik ágból a másikba való átmenet. Ezért ennek a változékonyságnak az ellentétét a rabszolgamunka egyhangú, hagyományos jellegével, amely nem a termelés kívánalmai szerint változik, hanem ellenkezőleg, megkívánja, hogy a termelést idomítsák hozzá a már bevezetett és hagyományosan átörökölt munkamóddhoz, az Egyesült Államok minden írója hangsúlyozza is mint az Észak szabad bérmunkájának nagy jellemzőjét a Dél rabszolgamunkájával szemben. (Lásd Cairnes.⁴⁹) A munka új fajtáinak állandó képződése, ez a folytonos változás megfelel a használati értékek sokféleségének és ezért egyúttal a csereérték valóságos fejlődése - ezért a munka előrehaladó

⁴⁹ J. E. Cairnes: *The Slave Power; its Character, Career and probable Designs*, London 1862. - Kossuth jegyzete

megosztása a társadalom egészében csak a tőkés termelési móddal lehetséges. Ez a szabad kézműves-céhes üzemmel kezdődik, ahol nem ütközik korlátba mindegyik meghatározott termelési ág megcsontosodásában.

E kiegészítés után a munka tőkének való formális alávetéséről most tehát rátérünk:

A MUNKA TŐKÉNEK VALÓ REÁLIS ALÁVETÉSÉRE

A formális alávetettség általános jellegzetessége megmarad, azaz a munkafolyamat - bármilyen módon űzik is technológiailag - közvetlen alárendelése a tőkének. De ezen a bázison egy technológiailag és egyébként is sajátos, a munkafolyamat reális természetét és reális feltételeit átváltoztató termelési mód - tőkés termelési mód emelkedik. Csak mihamarabb ez bekövetkezik, megy végbe a munka reális alávetése a tőkének.

„A létfenntartásért való földművelést ... felváltotta a kereskedésért való földművelés ... a nemzeti terület megjavulása ... arányos ezzel a változással.” (A. Young: „Political Arithmetic”, London 1774. 49. old., jegyzet.)

A munka reális alávetése a tőkének kifejlődik mindazokban a formákban, melyek kifejlesztik az abszolút értéktöbblettől megkülönböztetett relatív értéktöbbletet.

A munka reális alávetésével a tőkének teljes (s állandóan folytatódó és

ismétlődő a)⁵⁰) forradalom megy végbe magában a termelési módban, a munka termelékenységében s a tőkés-munkás viszonyban.

A munka reális alávetésekor a tőkének valamennyi általunk korábban kifejtett változás bekövetkezik magában a munkafolyamatban. Kifejlődnek a munka társadalmi termelőerői, és a nagy szinten folyó munkával kifejlődik a tudománynak és a gépi berendezésnek a közvetlen termelésre való alkalmazása. Egyfelől a tőkés termelési mód, amely most sui generis [sajátos] termelési módként alakul, az anyagi termelés megváltozott alakját hozza létre. Másfelől az anyagi alaknak ez a megváltozása a bázisa a tőkeviszony fejlődésének, amely viszony adekvát alakja ezért a munka termelőerői egy meghatározott fejlődési fokának felel meg.

Láttuk már, hogy a tőkének egy meghatározott és folyton növekvő minimuma az egyes tőkés kezében egyrészt szükséges előfeltétele, másrészt állandó eredménye a sajátosan tőkés termelési módnak. A tőkésnek egy társadalmi szinten kell termelési eszközök tulajdonosának vagy birtokosának lennie, olyan értékterjedelemben, amely nem áll többé semmilyen arányban az egyesnek vagy családjának lehetséges termelésével. Ez a tőkeminimum annál nagyobb valamely üzletágban, minél inkább tőkés módon űzik, minél magasabban fejlett benne a munka társadalmi termelékenysége. Ugyanabban a terjedelemben kell a tőkének érték nagyságban növekednie és társadalmi dimenziókat öltenie, tehát minden egyéni jelleget levetköznie. Éppen a munka termelékenysége, a termelés tömege, a népesség tömege, a többletnépesség tömege, amelyet ez a termelési mód kifejleszt, hív

⁵⁰ a) „A Kommunista Párt kiáltványa”, 1848. [Marx és Engels Művei. 4. köt. 444. old.]

életre a szabaddá tett tőkével és munkával állandóan új üzletágakat, amelyekben a tőke megint kis szinten dolgozhat és megint átmehet a különböző fejlődéseken, amíg nem űzik ezeket az új üzletágakat is társadalmi szinten. Ez a folyamat állandó. Ugyanakkor a tőkés termelésnek az a tendenciája, hogy meghódítson magának minden eddig hatalmába még nem kerített iparágat, amelyben az alávetés még csak formális. Mihelyt a mezőgazdaságot, a bányaiipart, a fő ruházati anyagok gyártását stb. hatalmába kerítette, megragadja a többi területet, ahol még csak formális az alávetés, vagy ahol még önálló kézművesek vannak. Már a gépi berendezés vizsgálatánál megjegyeztük, hogy annak egy ágban való bevezetése maga után vonja más ágakban s egyszersmind ugyanazon ág más fajtáiban való bevezetését. Például a gépi fonás a gépi szövéshez vezet, a pamutiparbeli gépi fonás a gyapjú, len, selyem stb. gépi fonásához. A gépi berendezés nagymértékű alkalmazása szénbányákban, pamutgyárakban stb. szükségessé tette a nagy termelési mód bevezetését magában a gépgyártásban. Másrészt eltekintve a közlekedés megnövekedett eszközeitől, melyeket ez a nagy szintű termelési mód megkívánt, csak a gépi berendezésnek - főként a küklopszi első mozzatóknak - magában a gépgyártásban való bevezetése teszi lehetővé gőzhajók és vasutak bevezetését, forradalmasítja az egész hajógyártást. A nagyipar a neki még alá nem vetett ágakba olyan embertömegeket vet, vagy olyan relatív többletnépességet idéz elő bennük, amelyet a kézművesség vagy a formálisan tőkés kisüzem nagyiparrá való átváltozása megkíván. Íme a következő tory-jeremiáda:

„A régi jó időkben, amikor »élni és élni hagyni« volt az általános jelszó, mindenki megelégedett egy foglalkozással. A pamutiparban voltak szövők, pamutfonók, fehérítők, festők és különféle más, független ágak,

amelyek mind a maguk szakmájának nyereségéből éltek, mégpedig, ahogy tapasztalhattuk, meglegedetten és boldogan. De lassanként, amikor az üzlet hanyatlása bizonyos mértékig előrehaladt, először egy ágot vett át a tőkés, azután egy másikat, amíg idővel mindenkit kismimizett és a munkapiacra dobott, hogy találjon megélhetést, ahogy tud. Így, bár semmiféle okirat nem biztosítja ezeknek az embereknek azt a jogot, hogy pamutfonók, szövők, nyomók stb. legyenek, mégis az események menete felruházta őket mindennek a monopóliumával... Mindenhez értőek lettek, és ami az ország üzleti érdekeit illeti, félő, hogy semminek nem mesterei.” („Public Economy Concentrated etc.”, Carlisle 1833. 56. old.)

A tőkés termelés anyagi eredménye, a munka társadalmi termelőerőinek fejlődésén kívül, a termelés tömegének fokozódása s a termelési területek és ágazataik gyarapodása és sokrétűvé válása, s csak ezzel fejlődik ki megfelelően a termékek csereértéke - az a terület, amelyben a termékek csereértékként hatnak vagy realizálódnak.

A „termelés a termelésért” - a termelés mint öncél - igaz, bekövetkezik már a munka formális alávetésével a tőkének, mihelyt egyáltalában a termelés közvetlen céljává válik az, hogy minél nagyobb és minél több értéktöbbletet termeljenek, mihelyt egyáltalában a termék csereértéke válik a döntő céllá. De ez a tőkeviszonyban immanens tendencia adekvát módon csak akkor realizálódik - és válik maga is szükséges feltétellé, technológiailag is -, amikor kifejlődött a sajátosan tőkés termelési mód és vele a munka reális alávetése a tőkének.

Ez utóbbit a lényegét tekintve már korábban oly részletesen kifejtettük, hogy itt egészen röviden elintézhettük. Olyan termelés ez, amely nem

kötődik a szükségletek előre meghatározó és előre meghatározott korlátáihoz. (Tárgyi jellege magában foglalja a termelés korlátait, amelyeken állandóan túl akar jutni. Ezért válságok, túltermelés stb.) Ez az egyik oldal, eltérően a korábbi termelési módtól, ha úgy tetszik, a pozitív oldal. Másfelől a negatív oldal vagy az ellentétes jelleg: termelés a termelők ellenében és velük nem törődve. A valóságos termelő mint puszta termelési eszköz, a dologi gazdagság mint öncél jelenik meg. S ezért e dologi gazdagság fejlődése az emberi egyéniséggel ellentétben és annak rovására történik. A munka termelékenységé egyáltalában = maximális termék minimális munkával, ezért az áruk minél olcsóbbá tétele. A tőkés termelési módban ez törvénné válik, függetlenül az egyes tőkés akaratától. S ez a törvény csak úgy valósul meg, hogy magában foglalja a másikat, mely szerint a termelés szintjét nem adott szükségletek határozzák meg, hanem megfordítva, a termék tömegét a termelésnek maga a termelési mód által előírt és egyre növekvő szintje határozza meg. A termelés célja, hogy az egyes termék stb. minél több meg nem fizetett munkát tartalmazzon, s ezt csak a termelésért való termeléssel éri el. Ez egyrészt mint törvény lép föl, amennyiben az a tőkés, aki túlságosan kis szinten termel, a társadalmilag szükséges munkamennyiségnél többet testesítene meg a termékekben. Tehát mint adekvát megvalósulása lép fel az értéktörvénynek, amely csak a tőkés termelési mód alapzatán fejlődik ki teljesen. De másrészt úgy lép fel, mint az egyes tőkés törekvése, aki, hogy ezt a törvényt áttörje vagy saját előnyére kicselezze, igyekszik árujának egyéni értékét társadalmilag meghatározott értéke alá süllyeszteni.

Mindezen termelési formákban (a relatív értéktöbblet termelésének formáiban), a termeléshez szükséges tőkeminimum növekedésén kívül, közös az, hogy sok közvetlenül kooperáló munkás munkájának közös

feltételei mint olyanok gazdaságosságot tesznek lehetővé, ellentétben e feltételeknek kis szintű termelésnél való szétforgácsoltságával, mivel e közös termelési feltételek hatékonysága nem követeli meg tömegük és értékük arányosan ugyanakkora növekedését. Közös, egyidejű használatuk csökkenti relatív értéküket (a termékre vonatkoztatva), bármennyire növekszik is abszolút értéktömegük.

TERMELŐ ÉS NEM-TERMELŐ MUNKA

Ezt itt röviden előre vesszük, mielőtt még tovább vizsgálnánk a tőke megváltozott alakját, ahogy a tőkés termelési mód eredményeként adódik.

Mivel a tőkés termelés közvetlen célja és tulajdonképpeni terméke értéktöbbség, ezért csak az a munka termelő, amely közvetlenül értéktöbbséget termel, és a munkaképességet kifejtő csak akkor termelő munkás, ha közvetlenül értéktöbbséget termel, tehát csak az a munka termelő, amelyet közvetlenül a termelési folyamatban a tőke értékesítésére fogyasztanak el. Az egyáltalában való munkafolyamat egyszerű álláspontjáról tekintve számunkra az a munka tűnt termelőnek, amely egy termékben, pontosabban egy áruban realizálódik. A tőkés termelési folyamat álláspontjáról ehhez hozzájön az a közelebbi meghatározás, hogy az a munka termelő, amely közvetlenül tőkét értékesít, vagyis értéktöbbséget termel, tehát a munkás számára, elvégzője számára való egyenérték nélkül realizálódik olyan értéktöbbségben, amely többségtermékben jelentkezik, tehát fölös árunövekményben a munka? eszközök monopolizálója, a tőkés

számára; csak az a munka termelő, mely a változó tőkét, és ezért az ösztőkét úgy tételezi, hogy $C+\Delta C=C+\Delta v$. Tehát olyan munka ez, amely a tőkének közvetlenül önértékesítése tényezőjéül szolgál, értéktöbblet-termelés eszközéül.

A tőkés munkafolyamat nem szünteti meg a munkafolyamat általános meghatározásait. Terméket és árut termel. Ennyiben továbbra is az a munka termelő, amely árukban mint használati érték és csereérték egységében tárgyasul. De a munkafolyamat csak eszköz a tőke értékesítési folyamata számára. Tehát az a munka termelő, amely árukban jelentkezik, de ha az egyes árut tekintjük, annak meghatározott hányadában meg nem fizetett munkát képvisel, vagy ha az összterméket tekintjük, az egész árutömeg meghatározott hányadában csupán meg nem fizetett munkát képvisel, tehát olyan terméket, amely a tőkéseknek semmibe sem kerül.

Az a munkás termelő, aki termelő munkát végez, és az a munka termelő, amely közvetlenül értéktöbbletet hoz létre, azaz értékesíti a tőkét.

Csakis a polgári korlátoltság, amely a termelés tőkés formáját az abszolút formájának, ezért a termelés egyetlen természeti formájának tartja, cserélheti össze azt a kérdést, hogy mi termelő munka és ki termelő munkás a tőke álláspontjáról, azzal a kérdéssel, hogy egyáltalában mi termelő munka, s elégedhet meg ezért azzal a tautologikus válasszal, hogy minden munka termelő, amely egyáltalában termel, amely termékben, vagyis valamilyen használati értékben, egyáltalában eredményben végződik.

Csak az a munkás termelő, akinek a munkafolyamata egyenlő a

munkaképességnek - e munka hordozójának - a tőke vagy a tőkés általi termelő elfogyasztást folyamatával.

Ebből mindjárt két dolog következik:

Először: mivel a munka tőkének való reális alávetésének, vagyis a sajátosan tőkés termelési módnak a fejlődésével nem az egyes munkás, hanem egyre inkább egy társadalmilag kombinált munkaképesség válik az összmunkafolyamat valódi végrehajtójává, és a különféle munkaképességek, melyek összeműködnek és az egész termelő gépezetet alkotják, igen különböző módon vesznek részt az áru - vagy itt inkább a termék - létrehozásának közvetlen folyamatában, az egyik inkább a kezével, a másik inkább a fejével dolgozik, az egyik mint ügyvezető, mérnök, technológus stb., a másik mint felügyelő, a harmadik mint közvetlen kézi munkás vagy akár mint pusztán adogató, ezért a munkaképességnek egyre több funkcióját sorolják be a termelő munka közvetlen fogalmába, a hordozóit pedig a termelő munkások fogalmába, a tőke által közvetlenül kizsákmányolt s értékesítési és termelési folyamatának egyáltalában alárendelt munkások fogalmába. Ha az összmunkást tekintjük, akiből a műhely áll, az ő kombinált tevékenysége anyagilag közvetlenül olyan össztermékben valósul meg, amely egyszersmind áruk összömege, amikor is teljesen mindegy, hogy az egyes munkás funkciója, aki csupán egy tagja ennek az összmunkásnak, távolabb vagy közelebb áll-e a közvetlen kézi munkához. Azután pedig: ennek az összmunkaképességnek a tevékenysége az, hogy a tőke közvetlenül termelő módon elfogyasztja, vagyis e tevékenység a tőke önértékesítési folyamata, értéktöbblet közvetlen termelése, és ennél fogva, amint ez később még bővebben kifejtendő, az értéktöbblet közvetlen átváltoztatása tőkévé.

Másodszor: A termelő munka közelebbi meghatározásai maguktól következnek a tőkés termelési folyamat adott jellemző ismérveiből. Először, a munkaképesség birtokosa úgy lép szembe a tőkével vagy a tőkével, mint a munkaképesség eladója, irracionálisán kifejezve, ahogy láttuk, mint eleven munkának, nem árunak, közvetlen eladója. Ő bérmunkás. Ez az első előfeltétel. Másodszor pedig, e megelőző, a forgalomhoz tartozó folyamat által bevezetve, munkaképességét és munkáját mint eleven tényezőt közvetlenül bekebelezik a tőke termelési folyamatába, maga is annak egyik alkotórésze lesz, mégpedig a változó része, amely nemcsak részint fenntartja, részint újratermeli az előlegezett tőkeértékeket, hanem egyszersmind gyarapítja és ezért, csak az értéktöbblet létrehozásával, magát értékesítő értékke, tőkévé változtatja őket. Ez a munka közvetlenül a termelési folyamat alatt tárgyasul mint folyékony értéknagyság.

Egyrészt az első feltétel meglehet anélkül, hogy a második meglenne. Egy munkás lehet bérmunkás, napszámos stb. Ez mindig fennáll, amikor a második mozzanat hiányzik. Minden termelő munkás bérmunkás, de ezért még nem minden bérmunkás termelő munkás. Amikor a munkát azért veszik meg, hogy használati értéként fogyasszák el, mint szolgálatot, s nem azért, hogy eleven tényezőként a változó tőke értékének helyére lépjen és bekebelezzék a tőkés termelési folyamatba, akkor a munka nem termelő munka, a bérmunkás pedig nem termelő munkás. Munkáját akkor használati értéke miatt, nem mint csereértéket létrehozót fogyasztják, nem-termelő, nem pedig termelő módon. A tőkés ezért nem mint tőkés, mint a tőke képviselője áll szemben a munkával. Pénzét jövedelemként, nem tőkeként cseréli munkára. Fogyasztásának alakulása nem **P-Á-P'**, hanem **Á-P-Á** (utóbbi maga a munka vagy a szolgálat). A pénz itt csak mint forgalmi eszköz funkcionál, nem mint

tőke.

Ahogy azok az áruk, melyeket magánfogyasztására vásárol a tőkés, nem termelő módon kerülnek elfogyasztásra, nem válnak a tőke tényezőivé, úgy azok a szolgálatok sem, melyeket önkéntesen vagy kényszerből (az államtól stb.) használati értékük miatt, saját fogyasztására vesz meg. Ezek nem válnak a tőke tényezőjévé. Ezért nem termelő munkák, és hordozóik nem termelő munkások.

Minél inkább fejlődik az egyáltalában való termelés árutermelésként, annál inkább kénytelen és akar mindenki árukereskedővé válni, pénzt csinálni, akár termékéből, akár szolgálataiból, ha terméke a természeti adottsága szerint csak szolgálat formájában létezik, és ez a pénzcsinálás mindenfajta tevékenység végső céljaként jelenik meg. (Lásd: Arisztotelész) a)⁵¹. A tőkés termelésben abszolúttá válik egyrészt a termékek árukként való termelése, másrészt a munka bérmunka formája. Tömérdek funkció és tevékenység, melyet eddig dicsfény övezett, mely öncélnak számított, ingyen történt vagy kerülő úton fizették meg (ahogy minden specialistát, orvost, ügyvédet stb. Angliában, ahol az ügyvéd és az orvos nem perelhetett vagy perelhet a fizetség miatt), egyrészt átváltozik közvetlenül bérmunkává, bármily különböző is annak tartalma és fizetése. b)⁵²

Másrészt ezek a munkák - értékük felbecsülése, az ára ezeknek a különféle tevékenységeknek a szajhától a királyig - azon törvények alá esnek, melyek a bérmunka árát szabályozzák. Ez utóbbi pont kifejtése nem ide tartozik, hanem a bérmunkáról és a munkabérről szóló speciális

⁵¹ a) Arisztotelész [Arisztotelész nézetét a pénzcsinálásról Marx a „Tőke” I. kötetében vizsgálta részletesebben (lásd MEM 23. köt. 146-147. old.)]

⁵² b) „A Kommunista Párt kiáltványa.” [Marx és Engels Művei. 4. köt. 444. old.]

értekezésbe. Mármost ez a jelenség, hogy a tőkés termelés fejlődésével minden szolgálat bérmunkává változik, elvégzői pedig mind bérmunkássá változnak, vagyis ez a jellegük közös lesz a termelő munkásokéval, annál is inkább alkalmat ad a kettő összetévesztésére, mivel ez a tőkés termelést jellemző és általa teremtett jelenség. Másrészt az apologétáknak alkalmat ad arra, hogy a termelő munkást, mivel bérmunkás, olyan munkássá változtassák, aki pusztán szolgálatait (azaz munkáját mint használati értéket) cseréli pénzre. Ezzel azután szerencsésen átsiklanak afölött a sajátos különbség fölött, amely a „termelő munkás” és a tőkés termelés között áll fenn - a tőkés termelés mint értéktöbblettermelés, mint ama tőke önértékesítési folyamata között, melynek pusztán bekebelezett eszköze az eleven munka. Egy katona bérmunkás, zsoldos, de ezért még nem termelő munkás.

További tévedés fakad két forrásból.

Először: a tőkés termelésen belül az árutermelő munka némely részeit mindig olyan módon végzik, amely korábbi termelési módokhoz tartozik, melyekben tehát tőke és bérmunka viszonya ténylegesen még nem létezik és ezért a termelő és nem-termelő munka tőkés álláspontnak megfelelő kategóriája egyáltalán nem alkalmazható. De az uralkodó termelési módnak megfelelően a neki valóságosan még nem alávetett viszonyokat is eszmeileg alávetik neki, például az önálló munkás önmaga bérmunkása, saját termelési eszközei képzeletben mint tőke lépnek szembe vele. Mint önmaga tőkése, bérmunkásként alkalmazza önmagát. Ilyesfajta anomáliák aztán bő teret kínálnak a termelő és nem-termelő munkáról való szócséplésnek.

Másodszor: bizonyos nem-termelő munkák esetlegesen

összekapcsolódhatnak a termelési folyamattal és még az áruk is bekerülhet az áruk árába, tehát az érték kiadott pénz ennyiben az előlegezett tőke részét képezheti, s ennél fogva ez a munka olyan munkaként jelenhet meg, amely nem jövedelemre, hanem közvetlenül tőkére cserélődik.

Vegyük mindjárt az utóbbi esetet, az adókat, a kormány szolgálatainak árát stb. Ez azonban a faux frais de production-hoz [a termelés önköltségeihez, járulékos költségeihez] tartozik, és a tőkés termelési folyamatban magán- és magáértvalóan véletlen és semmiképpen sem e folyamat által megszabott és számára szükséges, immanens forma. Ha például minden közvetett adót közvetlenné változtatnak, akkor ezeket az adókat továbbra is fizetni fogják, de már nem tőkeelőleget fognak képezni, hanem jövedelemkiadást. A forma e megváltoztatásának lehetősége mutatja külsőlegességét, közömbösségét és véletlenszerűségét a tőkés termelési folyamat szempontjából. A termelő munka formaváltozásával azonban megszűnne a tőke jövedelme és maga a tőke is.

További példák a perek, pénzügyi eljárások stb. Mindez azonban csak azokra a megállapodásokra vonatkozik, amelyek az árubirtokosok mint áruk vevői és eladói között jönnek létre, és semmi köze sincs tőke és munka viszonyához. A hivatalnokok válhatnak ezáltal a tőke bérmunkásaivá, de nem válnak termelő munkásokká.

A termelő munka csupán rövidített kifejezés arra az egész viszonyra és módra, ahogyan a munkaképesség és a munka a tőkés termelési folyamatban szerepel. Ha tehát termelő munkáról beszélünk, akkor társadalmilag meghatározott munkáról beszélünk, olyan munkáról, amely

egészen meghatározott viszonyt foglal magában a munka vevője és eladója között. A termelő munka közvetlenül pénzre mint tőkére cserélődik, azaz olyan pénzre, mely magánvalóan tőke, az a rendeltetése, hogy tőkeként funkcionáljon, és mint tőke lép szembe a munkaképességgel. A termelő munka tehát olyan munka, amely a munkás számára munkaképességének csak előre meghatározott értékét termeli újra, ezzel szemben mint értékteremtő tevékenység a tőkét értékesíti; az általa teremtett értékeket mint tőkét állítja szembe magával a munkással. A tárgyiasult és az eleven munka közötti sajátos viszony az előbbit tőkévé, az utóbbit termelő munkává teszi.

A tőkés termelési folyamat sajátos terméke, az értéktöbblet, csak a termelő munkával való csere révén jön létre. A tőke szempontjából a termelő munka sajátos használati értékét nem meghatározott hasznos jellege alkotja, és nem is annak a terméknek a különös hasznos tulajdonságai, melyben tárgyiasul, hanem az a jellege, hogy a csereértéket (értéktöbbletet) létrehozó elem.

A tőkés termelési folyamat nem pusztán az áruk termelése. Olyan folyamat, amely meg nem fizetett munkát szív fel, a termelési eszközöket meg nem fizetett munka felszívásának eszközeivé teszi.

Az eddigiekből kitűnik, hogy termelő munka - ez a munkának olyan meghatározása, amelynek magán- és magáértvalóan abszolúte semmi köze sincs a munka meghatározott tartalmához, különös hasznosságához vagy a sajátos használati értékhez, amelyben megtestesül.

Ezért ugyanazon tartalmú munka lehet termelő és nem-termelő.

Például Milton, aki megírta „Az elveszett Paradicsom”-ot, nem-termelő munkás volt. Ezzel szemben az az író, aki gyári munkát szállít kiadójának, termelő munkás. Milton úgy termelte „Az elveszett Paradicsom”-ot, ahogy a selyemhernyó selymet termel, az ő természetéből folyó tevékenységként. A terméket később eladta 5 £-ért és ennyiben árukereskedő lett. De a lipcsei irodalmi proletár, aki kiadójának parancsára termel könyveket, például politikai gazdaságtani kézikönyveket, megközelítőleg termelő munkás, amennyiben termelése alá van vetve a tőkének és csak annak értékesítése végett történik. Egy énekesnő, aki mint a madár dalol, nem-termelő munkás. Ha énekét pénzért eladja, akkor ennyiben bérmunkás vagy árukereskedő. De ugyanaz az énekesnő, ha egy vállalkozó szerződötteti, aki pénzszerzés végett énekel, termelő munkás, mert közvetlenül tőkét termel. Egy iskolamester, aki másokat tanít, nem-termelő munkás. De az az iskolamester, akit bérmunkásként szerződttetnek másokkal együtt egy intézetben, hogy munkája révén értékesítse a tudást árusító intézet vállalkozójának pénzét, termelő munkás. Mégis e munkák legtöbbször, formájuk szerint tekintve, aligha van formálisan alávetve a tőkének, hanem az átmeneti formákhoz tartozik.

Egészében véve azok a munkák, melyek csak szolgálatként élvezhetők, nem változtathatók a munkásoktól elválasztható s ezért rajtuk kívül önálló árukként létező termékekké, mégis közvetlenül tőkés módon kizsákmányolhatók, ezek a tőkés termelés tömegéhez képest elenyésző nagyságok. Ezért teljesen figyelmen kívül kell hagyni őket, s csak a bérmunkánál tárgyalni, a bérmunka azon kategóriája alatt, mely egyúttal nem termelő munka.

Ugyanazt a munkát (például kertészkedést, szabásvarrást stb.)

végezheti ugyanaz a munkás egy ipari tőkésnek vagy egy közvetlen fogyasztónak stb. a szolgálatában. A dolgozó mindkét esetben bérmunkás vagy napszámos, de az egyik esetben termelő, a másikban nem-termelő munkás, mert az egyik esetben tőkét termel, a másikban nem, mert az egyik esetben munkája a tőke önértékesítési folyamatának egy mozzanatát alkotja, a másikban nem.

A jövedelemként elfogyasztott és termelési eszközként a termelésbe már be nem kerülő évi termékek egy nagy része a legvégzetesebb, a legnyomorúságosabb vágyakat, szeszélyeket stb. kielégítő termékekből (használati értékekből) áll. Ez a tartalom a termelő munka meghatározása szempontjából egészen közömbös (jóllehet persze ha egy aránytalan részt termelnének így újra, ahelyett, hogy visszaváltoztatnák termelési eszközökké és létfenntartási eszközökké, amelyek újra bekerülnek akár az áruk, akár maga a munkaképesség újratermelésébe - egyszóval amelyeket termelő módon fogyasztanak el - a gazdagság fejlődése természetesen lefékeződne). A termelő munkának ez a fajtája olyan használati értékeket termel, olyan termékekben tárgyasul, melyeket csak nem-termelő fogyasztásra szántak, amelyeknek a maguk valóságában mint cikkeknek nincs használati értékük az újratermelési folyamat szempontjából. (Ezt csak anyagcsere révén kaphatják meg, újratermelő használati értékekkel való csere révén; ez azonban csak behelyettesítés. Valahol mint nem újratermelő használati értékeket kell őket elfogyasztani. Más ilyen, a nem-termelő fogyasztási folyamatba tartozó cikkek szükség esetén ismét tőkeként funkcionálhatnak. Ennek közelebbi kifejtése a II. könyv III. fejezetébe tartozik, ahol az újratermelési folyamatról van szó. Itt csak a következő megjegyzést kell előlegeznünk: a szokványos közgazdaságtan képtelen egyetlen értelmes szót is mondani a

luxustermelés korlátáiról magának a tőkés termelésnek az álláspontjáról. De a dolog nagyon egyszerűnek mutatkozik, ha kellően elemezzük az újratermelési folyamat mozzanatait. Ha az újratermelési folyamatot akadályozzák, vagy előrehaladását, amennyiben e folyamatot már a népesedés természetes növekedése szabja meg, feltartják olyan termelő munka aránytalan alkalmazásával, amely nem újratermelő cikkekben jelentkezik, úgyhogy tehát túl kevés szükséges létfenntartási eszközt vagy túl kevés termelési eszközt stb. termelnek újra, akkor a luxus a tőkés termelés álláspontjáról elítélendő. Egyébként a luxus abszolút szükségszerűség egy olyan termelési mód számára, amely a gazdagságot a nem-termelőknél termeli, amelynek tehát szükségszerűen olyan formákat kell adnia a luxusnak, melyekben azt a pusztán élvező gazdagság el tudja sajátítani.)

Maga a munkás számára ez a termelő munka, mint minden más, pusztán szükséges létfenntartási eszközei újratermelésének eszköze; a tőkés számára, akinek a használati érték természete és az alkalmazott konkrét munka jellege magán- és magáértvalóan egészen közömbös, pusztán a pénzcsinálás, az értéktöbblet-termelés eszköze.

A vágy, hogy a termelő és nem-termelő munkát anyagi tartalmuk révén határozzák meg, három forrásból fakad:

1. a tőkés termelési módra jellemző, és annak lényegéből fakadó fetiszista nézetből, amely a gazdasági formameghatározottságokat, mint áru, termelő munka stb., olyan tulajdonságnak tekinti, amely magán- és magáértvalóan megilleti e formameghatározottságok vagy kategóriák anyagi hordozóit;

2. abból, hogy a munkafolyamatot mint olyant tekintve csak az a munka termelő, amelynek eredménye termék (anyagi termék, mert itt csupán anyagi gazdagságról van szó);

3. abból, hogy a valóságos újratermelési folyamatban - ennek reális mozzanatait tekintve - a gazdagság képzése stb. vonatkozásában nagy különbség van az újratermelő cikkekben kifejeződő és a többi, pusztán luxuscikkekben kifejeződő munka között.

(Például: hogy egy nadrágot veszek-e vagy posztót veszek és egy szabólegényt fogadok a házamba, akinek megfizetem a szolgálatát {azaz szabómunkáját}, ez nekem teljesen mindegy. A boltos-szabótól veszem meg a nadrágot, mert így olcsóbb. Mindkét esetben a pénzt, amelyet kiadok, használati értéké változtatom, melynek egyéni fogyasztásomba kell kerülnie, egyéni szükségletemet kell kielégítenie, nem tőkévé. A szabólegény ugyanazt a szolgálatot teszi nekem, akár a boltos-szabónál dolgozik számomra, akár a házamban. Ezzel szemben az a szolgálat, melyet ugyanez a szabólegény egy boltos-szabó alkalmazásában ennek a tőkésnek teljesít, abban áll, hogy 12 órát dolgozik és csak 6-ért kap fizetést. A szolgálat tehát, amelyet a tőkésnek teljesít, abban áll, hogy 6 órát ingyen dolgozik. Hogy ez a nadrágkészítés formájában történik, az elrejtí csupán a valóságos ügyletet. A boltos-szabó ezért, mihelyt teheti, igyekszik a nadrágokat ismét pénzzé változtatni, azaz olyan formává, amelyben a szabómunka meghatározott jellege teljesen eltűnt, és amelyben a teljesített szolgálat abban fejeződik ki, hogy egy tallérból kettő lett.

Egyáltalában a szolgálat csak kifejezés a munka különös használati értékére, amennyiben a munka nem mint dolog, hanem mint

tevékenység hasznos. Do ut facias, facio ut facias, facio ut des, do ut des⁵³ - ezek itt egészen egyenlő értékű formái ugyanannak a viszonynak, míg a tőkés termelésben a do ut facias egy igen sajátos viszonyt fejez ki a tárgyi gazdagság és az eleven munka között. Minthogy tehát ebben a szolgálat-vásárlásban a munka és tőke közti sajátos viszony egyáltalában nem foglaltatik benne - vagy teljesen kihunyt, vagy egyáltalán meg sincs természetesen ez Say, Bastiat és társai kedvenc formája a tőke és munka közti viszony kifejezésére.)

A munkás is vásárol pénzén szolgálatokat, ami egyfajta kiadás, de ez nem a pénz tőkévé változtatásának módja.

Egyetlen ember sem vásárol orvosi vagy jogi „szolgáltatásokat” az így kiadott pénz tőkévé változtatásának eszközeként.

A szolgálatok egy nagy része az áruk fogyasztási költségeihez tartozik, például szakácsnő stb.

A termelő és nem-termelő munka különbsége pusztán abban áll, hogy munkát pénz mint pénz vagy pénz mint tőke ellenében cserélnek-e. Például amikor, mint az önálló munkás, kézműves stb. esetében áruikat vásárolok, ez a kategória egyáltalában szóba se jön, mert nem pénz és valamilyen fajta munka közötti közvetlen csere van, hanem pénz és áru közötti csere.

⁵³ Adok, hogy adj, adok, hogy megtegyed, megteszem, hogy adj, megteszem, hogy megtegyed. – Az „elvásztó” szerződéses kapcsolatok négy formulája a római jogban (Digesta, XIX., 5, 5.) (Vö. MEM 23. köt. 503. old.; 26/1. köt. 367. old.). – Kossuth jegyzete.

(A nem-anyagi termelésben, még ha teljesen cserére történik, árukat termel is, két eset lehetséges:

1. Olyan árukat eredményez, melyek a termelőtől különválva léteznek, tehát a termelés és fogyasztás közti időközben mint áruk lehetnek forgalomban, mint például könyvek, festmények, minden olyan művészeti termék, amely különbözik a kivitelező művész művészeti teljesítésétől. Itt tőkés termelés csak igen korlátozott mértékben alkalmazható. Ezek az emberek, amennyiben nem tartanak mint szobrászok stb. kisegítőket stb., többnyire {ha nem önállóan} egy kereskedőtöke számára dolgoznak, például egy könyvkereskedő számára - olyan viszony ez, amely még a pusztán formálisan tőkés termelési módhoz is csak átmeneti formát alkot. Hogy a munka kizsákmányolása éppen ezekben az átmeneti formákban a legnagyobb, az mit sem változtat a dolgon.

2. A termék nem választható el a termelés aktusától. Tőkés termelési mód itt is csak korlátozottan érvényesül, s a dolog természeténél fogva csak néhány területen érvényesülhet. {Az orvost akarom, és nem a küldöncét.} Például tanintézetekben a tanítók lehetnek pusztán bérmunkásai a tangyár vállalkozójának. Az ilyesmit a tőkés termelés egészét illetően nem kell figyelembe venni.)

„Termelő munkás az, aki közvetlenül gyarapítja urának gazdagságát.”
(Malthus: „Principles of Political Economy”, 2. kiad. London 1836. [47. old.])⁵⁴

⁵⁴ E szavak valójában nem Malthustól, hanem könyve második (posthumus) kiadásának szerkesztőjétől származnak – Kossuth jegyzete

A termelő és nem-termelő munka különbsége fontos a felhalmozásra vonatkozóan, mivel a termelő munkára való csere az értéktöbblet tőkévé visszaváltoztatásának egyik feltétele.

A tőkés mint az értékesítése folyamatában levő tőke - a termelőtőke - képviselője termelő funkciót lát el, mely épp abból áll, hogy termelő munkát irányít és zsákmányol ki. Ellentétben értéktöbbletet fogyasztó azon társaival, akik nem állnak ilyen közvetlen és tevékeny viszonyban az értéktöbblet termelésével, az ő osztálya a par excellence termelő osztályt b)⁵⁵ (A tőkés a munkafolyamat irányítójaként termelő munkát végezhet abban az értelemben, hogy munkája benne foglaltatik a termékben megtestesülő összmunkafolyamatban.) Mi itt a tőkét még csak a közvetlen termelési folyamaton belül ismerjük. Hogy mi a helyzet a tőke más funkcióival - és azokkal a cselekvőkkel, akiket e funkciókban felhasznál - csak később fejthetjük ki.

A termelő munka meghatározása (és ezért a nem-termelőé is mint ellentétéé) azon alapul tehát, hogy a tőke termelése értéktöbblet termelése és az általa alkalmazott munka értéktöbbletet termelő munka.

BRUTTÓ ÉS NETTÓ TERMÉK

(Talán inkább a III. könyv III. fejezetébe tartozik.)

Minthogy a tőkés termelés célja (és így a *termelő* munkáé is) nem a termelők létezése, hanem értéktöbblet termelése, ezért minden szükséges munka, amely nem termel többletmunkát, fölösleges és

⁵⁵ b) Lásd Ricardo [i. m. 243. old.].

értéktelen a tőkés termelés számára. Ugyanez érvényes egy tőkés nemzetre is. Minden bruttó termék, amely csak a munkást újratermeli, azaz nem termel nettó terméket (többletterméket), éppoly fölösleges, mint maga az a munkás. Vagy ha munkásokra a termelés bizonyos fejlettségi fokán szükség volt nettó termék termeléséhez, a termelés egy fejlettebb fokán, amely már nem tart rájuk igényt, fölöslegessé válnak. Vagyis csak a tőke számára profitot hozó létszámra van szükség. Ugyanez érvényes egy tőkés nemzetre. „Vajon egy nemzet reális érdeke nem ugyanaz-e” (mint egy magántőkésé, akinek számára, ha 20 000-es tőkéjének profitja „semmi esetre sem csökken 2000 alá”, közömbös, hogy „100 vagy 1000 embert foglalkoztat-e”) „Feltéve, hogy reális nettó jövedelme, járadéka és profitja ugyanaz, mi jelentősége van annak, hogy a nemzet 10 vagy 12 millió egyénből áll-e? ... Ha 5 millió ember meg tudná termelni 10 millió ember táplálékát és ruházatát, akkor ennek az 5 milliónak a tápláléka és ruházata lenne a nettó jövedelem. Előnyt húzná-e az ország abból, ha ugyanazon nettó jövedelem megtermeléséhez 7 millió emberre lenne szüksége, azaz ha 7 millió embert kellene alkalmaznia ahhoz, hogy 12 milliónak a táplálékát és ruházatát megtermeljék? A nettó jövedelem mindig 5 millió ember tápláléka és ruházata lenne.”⁵⁶

Ricardónak ezen tétele ellen még a filantrópiának sem lehet kifogása. Hiszen még mindig jobb, ha 10 millió embernek csak 50%-a vegetál pusztá termelési gépként 5 millió ember számára, mint ha 12 millióból 7 millió, vagyis $58\frac{3}{4}\%$.

„Vajon mi haszna volna egy modern királyságban egy egész

⁵⁶ Ricardo: On the Principles of Political Economy and Taxation, III. kiad., London 1821. 416-417. old. – Kossuth jegyzete

tartománynak, amelynek földjét régi római módra független kisparasztok művelnék meg - felőlem ugyan mégoly jól is? Mi célja volna ennek, azon az egyen kívül, hogy embereket nemzzenek, aminek önmagában egyáltalán nincs célja.” (Arthur Young: „Political Arithmetic etc.”, London 1774. 47. old.)

Hogy a tőkés termelés célja a nettó termék, amely valójában csak a többlettermék formájában mutatkozik meg, melyben az értéktöbblet jelentkezik, azt jelenti, hogy a tőkés termelés lényegében véve értéktöbblet termelése.

Ez szemben áll például azzal az ósdi, korábbi termelési módoknak megfelelő nézettel, melynek értelmében a városi magisztrátusok stb. például találmányokat tiltottak be azért, hogy ne fosszanak meg munkásokat a kenyertől, mivel a munkás mint olyan öncélnak számított, helyzetéhez mért keresete pedig olyan privilégiumának, melynek fenntartásában az egész régi rend érdekelt volt. Szemben áll a védővámrendszernek (ellentétben a szabadkereskedelemmel) azzal a még nemzeti színezetű nézetével, hogy iparokat stb. mint emberek nagy tömegének létfenntartási forrásait nemzetileg védeni kell a külföldi konkurencia stb. ellen. De szemben áll A. Smith nézetével is, hogy például a tőke mezőgazdaságban való befektetése „termelékenyebb”, mert ugyanaz a tőke több kezet foglalkoztat. A fejlett tőkés termelési mód szempontjából mindez elavult és hamis, téves nézet. Nagy bruttó termék (már ami a tőke változó részét illeti) kis nettó termékhez viszonyítva a munkának és ezért a tőkének kisebb termelőerejével egyenlő.

Mégis hagyományosan mindenféle zavaros elképzelések kapcsolódtak a

bruttó és nettó termék e különbségéhez. Ezek részben a fiziokratáktól származnak (lásd IV. könyv), részben A. Smithtől, aki a tőkés termelést itt-ott még mindig összetéveszti a közvetlen termelők számára való termeléssel.

Ha az egyes tőkés pénzt küld külföldre, ahol 10% kamatot kap, holott belföldön egész tömeg fölös embert foglalkoztathatna, akkor tőkés szempontból polgári koronát érdemel, mert ez az erényes polgár azt a törvényt hajtja végre, amely a tőkét mind a világpiacon, mind egy társadalom falain belül aszerint osztja szét, hogy a termelés különös területei milyen profitrátát nyújtanak, s éppen ezáltal egyenlíti ki őket és teszi arányossá a termelést. (Közömbös, hogy a pénzt például Oroszország császárnak küldik-e Törökország elleni háborúkra stb.) Az egyes tőkés ezzel csak a tőke immanens törvényét és ezért erkölcsét követi, azt, hogy a lehető legtöbb értéktöbbletet termelje. De a közvetlen termelési folyamat vizsgálatához ennek nincs semmi köze.

Továbbá gyakran szembeállítják eközben a tőkés termelést a nem tőkessel, például a létfenntartásért való földművelést, melyben munkáskezeket foglalkoztatnak, a kereskedésért való földműveléssel, amely sokkal több terméket szállít a piacnak, ezért lehetővé teszi, hogy a korábban földművelésben foglalkoztatottakból nettó terméket csikarjanak ki a manufaktúrában. De ez az ellentét nem meghatározó magán a tőkés termelési módon belül.

Egészében véve láttuk, hogy a tőkés termelés törvénye az, hogy gyarapítja az állandó tőkét a változó tőkéhez képest, és az értéktöbbletet, a nettó terméket, másodszor gyarapítja a nettó terméket a termék azon részéhez viszonyítva, amely pótolja a tőkét, azaz pótolja a

munkabért. Mármint ezt a két dolgot összekeverik. Ha az egész terméket nevezi bruttó terméknek, akkor ez a tőkés termelésben nő a nettó termékhez képest; ha a termék munkabérre plusz nettó jövedelemre feloldható részét nevezi bruttó terméknek, akkor a nettó termék nő a bruttó termékhez képest. Csak a mezőgazdaságban (szántóföld legelővé stb. változtatása következtében) nő gyakran a nettó, termék a bruttó termék (az egész terméktömeg) rovására bizonyos, a járadékra jellemző meghatározások miatt, melyek nem ide tartoznak.

Egyébként a nettó termékről mint a termelés végső és legfőbb céljáról szóló tanítás csupán a brutális, de helyes kifejezése annak, hogy a tőke értékesítése és ezért az értéktöbblet létrehozása, tekintet nélkül a munkásra, a tőkés termelés mozgató lelke.

A tőkés termelés legfőbb eszménye - a nettó termék relatív növekedésének megfelelően - a bérből élők számának minél nagyobb csökkentése, a nettó termékből élők számának minél nagyobb növelése.

A TŐKE MISZTIFIKÁCIÓJA STB.

Mint hogy az eleven munka - a termelési folyamaton belül - már be van kebelezve a tőkébe, a munka összes társadalmi termelőerői mint a tőke termelőerői, mint a tőke inherens tulajdonságai jelentkeznek, egészen úgy, ahogy a pénzben a munka általános jellege, amennyiben a munka értékképző, mint egy dolog tulajdonsága jelent meg. Annál is inkább ez az eset, mert

1. a munka mint a munkaképesség megnyilvánulása, mint erőfeszítés,

az egyes munkásé ugyan (ez az, amivel reálisan megfizeti a tőkésnek azt, amit az neki ad), jöllehet mint ami a termékben tárgyiasult, mint ami a tőkésé, ezzel szemben a társadalmi kombináció, amelyben az egyes munkaképességek csak mint az összműhelyt alkotó összmunkaképesség különös szervei funkcionálnak, nem a munkásoké, hanem ellenkezőleg, mint tőkés elrendezés szembe lép velük, rájuk erőszakolják;

2. a munkának ezek a társadalmi termelőerői vagyis a társadalmi munka termelőerői történetileg csak a sajátosan tőkés termelési móddal fejlődnek ki, tehát úgy jelennek meg, mint ami a tőkeviszonyban immanens és tőle elválaszthatatlan;

3. az objektív munkafeltételek a tőkés termelési mód fejlődésével megváltozott alakot öltönek ama dimenzió révén, amelyben és ama gazdaságosság révén, amellyel alkalmazzák őket (teljesen eltekintve a gépi berendezés formájától stb.). Fejlettebbé válnak koncentrált termelési eszközökként, amelyek társadalmi gazdagságot képviselnek, és ami tulajdonképpen az egészet kimeríti, fejlettebbé válnak a társadalmilag kombinált munka termelési feltételeinek terjedelmében és hatásában. Magától a munka kombinációjától eltekintve, a munkafeltételeknek ez a társadalmi jellege - amihez a többi között hozzátartozik gépi berendezésként és bármilyen formájú állótőkeként öltött formájuk - úgy jelenik meg, mint teljesen önálló, a munkástól függetlenül létező valami, mint a tőke egyik létezési módja, és ezért mint olyasvalami is, amit a munkásoktól függetlenül a tőkés rendeztek el. Az a társadalmi jelleg, amelyet a termelési feltételek mint kombinált munka közösségi termelési feltételei kapnak - még inkább, mint a munkások saját munkájának társadalmi jellege tőkés jellegként, e

termelési feltételeket mint olyanokat, a munkásoktól függetlenül megillető jellegként jelenik meg.

A 3. pontnál itt mindjárt szeretnénk megjegyezni a következőket, ami részben előlegez későbbieket:

A profit, eltérően az értéktöbblettől, emelkedhet a közös munkafeltételek gazdaságos felhasználása révén, akár úgy, hogy például épületet, fűtést, világítást stb. megtakarítanak, hogy az első mozgató értéke nem ugyanabban a mértékben nő, mint ereje, hogy megtakarítást érnek el a nyersanyag árában, újra felhasználják a hulladékot, csökkentik az adminisztrációs költségeket, a raktárakat tömegesebb termelés esetén stb.; az állandó tőkének mindezen relatív olcsóbbodása, értékének abszolút növekedése mellett, azon alapul, hogy ezeket a termelési eszközöket, mind a munkaeszközöket, mind a munkaanyagot, közösen használják fel, és ennek a közös felhasználásnak abszolút előfeltétele egybegyűlt munkásoknak a közös összedolgozása, tehát ez a közös felhasználás maga is csak tárgyi kifejezése a munka társadalmi jellegének és az ebből eredő társadalmi termelőerőnek, mint ahogy a feltételek különös alakja, például mint gépi berendezés, többnyire csak kombinált munkára alkalmazható. De a munkással szemben, aki ezek közé lép, mint adott, tőle független feltételek, mint a tőke alakja jelennek meg. Ezért például gazdaságosabbá tételük (és az ennek megfelelő profitnövekedés és áruolcsóbbodás) is úgy jelenik meg, mint a munkás többletmunkájától teljesen különböző valami, mint a tőkés közvetlen tette és intézkedése, aki itt egyáltalában a munka társadalmi jellegének, az összműhelynek mint olyannak a megszemélyesítéseként funkcionál. A tudomány mint a társadalmi fejlődés általános szellemi terméke itt ugyancsak a tőkébe közvetlenül bekebelezettként jelenik meg (az anyagi

termelési folyamatra való alkalmazása a tudománynak mint olyan tudománynak, mely el van választva az egyes munkások tudásától és képességétől), a társadalom általános fejlődése pedig, mivel a tőke aknázza ki a munkával szemben, a tőke termelőerejeként hat a munkával szemben, mint a tőke fejlődése jelenik meg, annál is inkább, minthogy a nagy többségre nézve ezzel lépést tárt a munkaképesség üressé válása.⁵⁷

Magának a tőkésnek csak mint a tőke megszemélyesülésének van hatalma (ezért az olasz könyvelésben mindig mint kettős figura szerepel, például mint saját tőkéjének adója).

A tőke termelékenysége mindenekelőtt, a formális alávetést tekintve, pusztán a többletmunkára való kényszerben áll; olyan kényszerben, amelyben a tőkés termelési mód osztozik korábbi termelési módokkal, de amelyet a termelésre kedvezőbb formában gyakorol.

Még a pusztán formális viszonyt tekintve is, a tőkés termelés általános formáját, amelyben kevésbé fejlett módja osztozik a fejlettebbel, a termelési eszközök, a tárgyi munkafeltételek úgy jelennek meg, hogy nem ők vannak alávetve a munkásnak, hanem a munkás jelenik meg úgy, hogy alá van vetve nekik. A tőke alkalmazza a munkát. Már ez a viszony a maga egyszerűségében a dolgok megszemélyesítése és a személyek eldologiasítása.

Bonyolultabbá és látszólag misztikusabbá válik azonban a viszony, mivel

⁵⁷ A kézirat 490. oldalára Marx az 1861-1863-as kézirat XXL füzetéből kivágott 1318. oldalt ragasztotta (lásd MEM 26/1. köt. 354-357. old. és 136. jegyzet). – Kossuth jegyzet.

a sajátosan tőkés termelési mód kifejlődésével nemcsak hogy ezek a dolgok - a munkának ezek a termékei, mind használati értékeként, mind csereértékeként - lábra állnak a munkással szemben és mint „tőke” szembeállnak vele, hanem a munka társadalmi formái is a tőke fejlődési formáiként és ezért a társadalmi munka így kifejlett termelőerői a tőke termelőerőiként jelentkeznek. Mint ilyen társadalmi erők a munkával szemben „kapitalizálódtak”. Valójában a kooperációbeli közösségi egység, a munkamegosztásbeli kombináció, a természeti erőknek és a tudományoknak, a munka termékeinek gépi berendezésként való alkalmazása - mindez az egyes munkásokkal úgy lép szembe, mint ami idegen, dologi, készen talált, mint ami közreműködésük nélkül és gyakran ellenére van, önállóan, mint pusztán létezési formái a tőlük független és felettük uralkodó munkaeszközöknek, amennyiben ezek dologiak; s a tőkésben vagy alantasaiban (képviselőiben) testet öltött értelme és akarata az összműhelynek, amennyiben ezt saját kombinációjuk alakította ki - mint a tőkének, amely a tőkésben él, a funkciói. Saját munkájuk társadalmi formái (szubjektíve-objektíve) vagyis saját társadalmi munkájuk formája az egyes munkásoktól egészen függetlenül képződött viszonyok; a munkások, a tőkének alávetve, elemeivé válnak e társadalmi képződményeknek, de ezek a társadalmi képződmények nem az övéik. Ezért ezek úgy lépnek szembe velük, mint magának a tőkének az alakjai, mint az ő elszigetelt munkaképességüktől eltérően a tőkéhez tartozó, belőle fakadó és abba bekebelezett kombinációk. És ez annál reálisabb formát ölt, egyfelől minél inkább módosítják ezek a formák magát a munkások munkaképességét úgy, hogy az önállóan, tehát e tőkés összefüggésen kívül, tehetetlenné válik, önálló termelési képessége megtörik, másfelől a gépi berendezés fejlődésével a munka feltételei technológiailag is úgy jelennek meg, mint amik uralkodnak a munka felett és egyszersmind pótolják, elnyomják,

főlegessé teszik önálló formáiban. Ebben a folyamatban, amelyben munkájuk társadalmi jellegei bizonyos fokig kapitalizálódva lépnek szembe a munkásokkal - mint ahogy például a gépi berendezésben a munka látható termékei a munka uraiként jelennek meg -, természetesen ugyanez történik a természeti erőket és a tudományt, az általános történelmi fejlődésnek elvont kvintesszenciájában felfogott termékét illetően - a tőke hatalmaiként lépnek szembe velük. Valójában elválnak az egyes munkás ügyességétől és ismereteitől is - habár forrásukat tekintve megintcsak a munka termékei - mindenütt, ahol a munkafolyamaiba belépnek, a tőkésbe bekebelezettként jelennek meg. A tőkésnek, aki gépet alkalmaz, nem szükséges ahhoz értenie. (Lásd: Ure⁵⁸.) De a gépben a realizált tudomány a munkásokkal szemben mint tőke jelenik meg.

És valóban, a tudománynak, a természeti erőnek és nagy tömegű munkatermékeknek mindezek a társadalmi munkára alapozott alkalmazásai maguk is csak úgy jelennek meg, mint a munka kizsákmányolásának eszközei, mint többletmunka elsajátításának eszközei, ezért mint a tőkéhez tartozó erők a munkával szemben. A tőke mindezen eszközöket természetesen csak azért alkalmazza, hogy kizsákmányolja a munkát, de ahhoz, hogy kizsákmányolja, alkalmaznia kell ezeket a termelésre. És ily módon a munka társadalmi termelőerőinek fejlődése és e fejlődés feltételei úgy jelennek meg, mint a tőke tette, amelyhez az egyes munkás nemcsak passzívan viszonyul, hanem amely vele ellentétben megy végbe.

⁵⁸ Valószínűleg A. Ure „The Philosophy of Manufactures: or, an Exposition of the Scientific, Moral and Commercial Economy of the Factory-System of Great Britain”, II. kiad., London 1835. (Lásd még MEM 23. köt. 360. old. 108. lábjegyzet.) – Kossuth jegyzet.

Maga a tőke kettős, mivel árukból áll.

Csereérték (pénz), de magát értékesítő érték, olyan érték, mely azáltal hoz létre értéket, növekszik mint érték, tesz szert növekményre, hogy érték. Ez arra vezethető vissza, hogy adott mennyiségű tárgyasult munkát nagyobb mennyiségű eleven munkára cserélnek.

Használati érték, és itt a tőke a munkafolyamatbeli meghatározott viszonyai szerint jelenik meg. De éppen itt a tőke nem marad pusztán munkaanyag, munkaeszköz, a melyeké a munka, amelyek bekebelezték a munkát, hanem a munkával együtt bekebelezi annak társadalmi kombinációit és a munkaeszközök e társadalmi kombinációknak megfelelő fejlődését is. A tőkés termelés fejleszti ki először nagyban - szakítja el az egyes önálló munkástól - a munkafolyamat feltételeit, mind a tárgyi, mind a szubjektív feltételeit, de mint az egyes munkás felett uralkodó és tőle idegen hatalmakat fejleszti ki.

Ily módon a tőke igen titokzatos lényvé válik.

A munkafeltételek mint társadalmi hatalmak tornyosulnak fel a munkással szemben és ebben a formában kapitalizálódtak.

A tőke tehát termelő

1. mint többletmunkára való kényszer. A munkás éppen mint e többletmunka végzője termelő, vagyis a munkaképesség értéke és értékesítése közötti különbség révén;

2. mint „a munka társadalmi termelőerőinek” vagy a társadalmi munka

termelőerőinek megszemélyesítése és képviselője, dologiasult alakja. Hogy a tőkés termelés törvénye - az értéktöbblet létrehozása stb. - hogyan kényszerít erre, azt már korábban kifejtettük. Úgy jelenik meg, mint kényszer, amelyet a tőkésök egymással és a munkásokkal szemben alkalmaznak - tehát valójában mint a tőke mindkét féllel szemben érvényesülő törvénye. A munka társadalmi természeti ereje nem az értékesítési folyamatban mint olyanban fejlődik ki, hanem a valóságos munkafolyamaiban. Ezért olyan tulajdonságokként jelenik meg, melyek a tőkét mint dolgot illetik meg, mint annak használati értéke. A termelő munka - mint értéket termelő - mindig mint az egyes munkások munkája áll szemben a tőkével, bármilyen társadalmi kombinációkba lépnek is ezek a munkások a termelési folyamatban. Míg a tőke így a munkásokkal szemben a munka társadalmi termelőerejét, addig a termelő munka a tőkével szemben mindig csak az egyes munkások munkáját képviseli.

A felhalmozási folyamatnál láttuk, hogy az a mozzanat, amely által a már múltbeli munka megtermelt termelőerők és termelési feltételek formájában fokozza az újratermelést használati érték és csereérték tekintetében - mind azt az értéktömeget, melyet meghatározott mennyiségű eleven munka fenntart, mind azt a használati értéktömeget, melyet újonnan termel - ez a mozzanat a tőke immanens erejeként jelenik meg, mert a tárgyiasult munka mindig kapitalizálódva funkcionál a munkással szemben.

„A tőke a pár excellence demokratikus, filantropikus és egalitárius erő.”
(F. Bastiat: „Gratuité du credit etc.”, Párizs 1850. 29. old.)

„A tőke földet művel; a tőke munkát alkalmaz.” (A. Smith, i. m. V. könyv,

II. fejt. Buchanan kiadás, 1814. III. köt. 309. old.)

„A tőke ... kollektív erő.” (John Wade: „History of the Middle and Working Classes etc.”, 3. kiad. London 1835. 162. old.) „A tőke csak más elnevezés a civilizációra.” (I. m. 164. old.)

„A tőkésök osztálya, egészében tekintve, normális helyzetben van, annyiban, hogy jóléte a társadalmi haladás menetét követi.” (Cherbuliez: „Richesse ou pauvreté”, 75. old.) „A tőkés a pár excellence társadalmi ember, ő képviseli a civilizációt” (uo. 76. old.).

Laposan: „A tőke termelőereje nem egyéb, mint annak a reális termelőerőnek a mennyisége, amelyen a tőkés tőkéje révén parancsnokolhat.” (J. St. Miit: „Essays on some Unsettled Questions of Political Economy”, London 1844. 91. old.)

„A tőkének, vagyis a munkaalkalmazás eszközeinek felhalmozása... minden esetben a munka termelőerőitől kell hogy függjön.” (Ricardo: „Principles”, 3. kiad. 1821. 92. old.) Ricardo egyik kommentátora megjegyzi ehhez: „Ha munka termelőerői azt jelentik, hogy kicsiny valamely termék azon hányadrésze, amely azoknak jut, akiknek keze munkája termelte azt, akkor a mondat majdnem tautologikus.” („Observations on Certain Verbal Disputes in Political Economy”, London 1821. 74. old.)

A munka állandó felcserélése a tőkével jól kifejezésre jut Destutt de Tracy következő naiv mondataiban:

„Azok, akik profitból élnek” (az ipari tőkésök) „táplálják az összes

többieket, és csakis ők gyarapítják a közvagyonot és teremtik meg valamennyi élvezeti eszközünket. Ennek így kell lennie, mivel a munka minden gazdagság forrása, és mivel csakis ők adnak hasznos irányt az eleven munkának azáltal, hogy hasznosan használják fel a felhalmozott munkát.” (Destutt de Tracy: {„Elémens d'idéologie. Traité de la volonté et de ses effets”, Párizs 1826.} 242. old.) Mivel a munka minden gazdagság forrása, ezért a tőke minden gazdagság gyarapítója. „Képességeink - ez a mi egyetlen eredeti gazdagságunk, munkánk termel minden más gazdagságot, és minden jól irányított munka termelő.” (I. m. 243. old.) Képességeink - ez a mi egyetlen eredeti gazdagságunk. Ezért a munkaképesség nem gazdagság. A munka termel minden más gazdagságot, azaz gazdagságot termel mindenki másnak, kivéve önmagát, és nem ő maga gazdagság, hanem csak a terméke. Minden jól irányított munka termelő; azaz minden termelő munka, minden olyan munka, mely a tőkésnek profitot hoz, jól irányított.

Annyira meghonosodott az elképzelésben a munka társadalmi termelőerőinek a tőke dologi tulajdonságaival való felcserélése, hogy a gépi berendezés előnyeit, a tudomány, a találmányok alkalmazását stb. ebben az elidegenedett formájukban a szükségszerű formának, és ezért mindezt tőke tulajdonságának képzelik el. Ami itt alapul szolgál, az 1. az a forma, amelyben a dolog a tőkés termelés bázisán, tehát e termelési mód foglyainak tudatában is ábrázolódik; 2. az a történelmi tény, hogy ez a fejlődés először és a megelőző termelési módoktól eltérően a tőkés termelési módban megy végbe, s ezért e fejlődés ellentétes jellege immanensnek látszik.

3. [A TŐKÉS TERMELÉS A SAJÁTOSAN TŐKÉS TERMELÉSI VISZONY TERMELÉSE ÉS ÚJRATERMELÉSE]

A tőkés termelés terméke nemcsak értéktöbblet, hanem tőke is.

A tőke, mint láttuk, **P-Á-P'**, önmagát értékesítő érték, olyan érték, amely értéket szül.

Mindenekelőtt az előlegezett pénz- vagy értékösszeg, még azután is, hogy átváltozott a munkafolyamat tényezőivé - termelési eszközzé, állandó tőkévé és munkaképességgé, amellyé a változó tőke váltódott át - csak magánvalóan, csak δυνάμει [potenciálisan] tőke és még inkább csak ilyen, mielőtt átváltják a valóságos termelési folyamat tényezőivé. Csak e folyamaton belül, az eleven munkának a tőke tárgyi létezési formáiba történő valóságos bekebelezése által, csak pótlólagos munka valóságos felszívása által változik át nemcsak ez a munka tőkévé, hanem az előlegezett értékösszeg is lehetséges tőkéből, rendeltetés szerinti tőkéből ténykedő és tényleges tőkévé. Mi ment végbe az összefolyamat alatt? A munkás eladta a munkaképessége feletti rendelkezést a szükséges létfenntartási eszközökért, egy adott érték ellenében, amelyet munkaképességének értéke határozott meg. Mi tehát, őt tekintve, az eredmény? Egyes-egyedül munkaképességének újratermelése. Mit adott ezért oda? Az értékfenntartó, értékteremtő és gyarapító tevékenységet, a munkáját. A munkás úgy kerül tehát ki a folyamatból, ahogy, munkaerejének elhasználódásától eltekintve, belépett, mint pusztán szubjektív munkaerő, amelynek ahhoz, hogy magát fenntartsa, újból át kell mennie ugyanazon a folyamaton. A tőke viszont nem úgy jön ki a folyamatból, ahogy belement. Csak benne változott valóságos tőkévé, magát értékesítő értéké. Az össztermék

most az a forma, amelyben mint megvalósult tőke létezik és mint ilyen, a tőkés tulajdonaként, önálló és maga a munka által létrehozott hatalomként áll ismét szemben a munkával. A termelési folyamat ezért nemcsak újratermelésének volt a folyamata, hanem tőkeként való termelésének a folyamata is. Korábban a termelési feltételek annyiban álltak tőkeként szemben a munkással, hogy ő ezeket önállósultál készen találta magával szemben. Most saját munkájának terméke az, hogy tőkévé változott termelési feltételekként találja őket magával szemben. Ami előfeltétele volt, az most eredménye a termelési folyamatnak.

Ennyiben az, hogy a termelési folyamat tőkét hoz létre, csak más kifejezés arra, hogy értéktöbbletet hozott létre.

De a dolog nem áll meg ezzel. Az értéktöbbletet visszaváltoztatják pótlólagos tőkévé, új tőke vagy megnagyobbodott tőke képződéseként mutatkozik. Így a tőke tőkét hozott létre, nemcsak realizálta magát tőkeként. A felhalmozási folyamat maga is immanens mozzanata a tőkés termelési folyamatnak. Magában foglalja újabb teremtését bérmunkásoknak, a meglévő tőke megvalósítására és gyarapítására szolgáló eszközöknek, akár úgy, hogy a népességnek a tőkés termelés által korábban még meg nem ragadott részeit, mint például nőket és gyermekeket vet alá magának, akár úgy, hogy a népesség természetes szaporodása által megnövekedett munkástömeget igázza le. Közelebbi vizsgálatkor kitűnik, hogy a tőke magának a munkaerőnek ezt a termelését, az általa kizsákmányolandó embertömegnek a termelését, kizsákmányolási szükségletei szerint szabályozza. A tőke tehát nemcsak tőkét termel, hanem növekvő munkástömeget is, azt az anyagot, amely egyedül teszi lehetővé, hogy pótlólagos tőkeként funkcionáljon. Nemcsak a munka termeli tehát magával ellentétben a munkafeltételeket egyre

bővítettebb szinten mint tőkét, hanem a tőke is egyre bővülő szinten termeli a termelő bér munkásokat, akikre szüksége van. A munka termeli a maga termelési feltételeit mint tőkét, a tőke pedig a munkát mint tőkeként való megvalósulásának eszközét, mint bér munkát. A tőkés termelés nemcsak újratermelése e viszonyoknak, hanem egyre növekvő szinten való újratermelése, s ugyanabban a mértékben, ahogy a tőkés termelési móddal fejlődik a munka társadalmi termelőereje, úgy növekszik a munkással szemben feltornyozott gazdagság mint rajta uralkodó gazdagság, mint tőke, terjeszkedik vele szemben a gazdagság világa mint tőle idegen és rajta uralkodó világ, és ugyanabban az arányban fejlődik ezzel ellentétben a munkás szubjektív szegénysége, szűkölködése és függősége. Az ő kiürültsége és ama telítettség megfelel egymásnak, lépést tart. Egyszersmind szaporodik a tőke ezen eleven termelési eszközeinek tömege, a dolgozó proletariátus.

A tőke növekedése és a proletariátus sokasodása ezért úgy jelennek meg, mint ugyanazon folyamat összetartozó, bár polárisán megosztó termékei.

A viszony nemcsak újratermelődik, nemcsak egyre tömegesebb szinten termelődik, nemcsak hogy több munkást teremt magának, s nemcsak hogy folyamatosan kiterjed korábban neki nem alávetett termelési ágakra is, hanem, amint ez a sajátosan tőkés termelési mód ábrázolásakor megmutatkozott, az egyik fél, a tőkés számára egyre kedvezőbb és a másik fél, a bér munkások számára egyre kedvezőtlenebb körülmények között termelődik újra.

A termelési folyamat folytonosságát tekintve a munkabér csak az a része a munkás által állandóan termelt terméknek, amely a munkásnál

létfenntartási eszközökre váltódik át, és ezért ama munkaképességek fenntartásának és gyarapításának eszközeire, melyekre a tőkének szüksége van önértékesítéséhez, életfolyamatához. Tehát a munkaképességeknek ez a fenntartása és gyarapítása, mint a folyamat eredménye, maga is csak úgy jelenik meg, mint a tőkéhez tartozó újratermelési feltételek és felhalmozási feltételek újratermelése és bővítése. (Lásd a jenkit.)⁵⁹

Ezzel eltűnik a viszonynak az a felszínen mutatkozó látszata is, hogy a forgalomban, az árupiacon egyenjogú árubirtokosok lépnek szembe egymással, akik, mint minden más árubirtokos, csupán áruik anyagi tartalma révén, az egymásnak eladandó áruk különös használati értéke révén különböznek egymástól. Vagy a viszonynak ez az eredeti formája már csak mint az alapjául szolgáló, a tőkés viszony látszata marad meg.

Itt meg kell különböztetni két mozzanatot, amelyek folytán magának a viszonynak egyre bővülő szinten való újratermelése mint a tőkés termelési folyamat eredménye különbözik az első formától, egyrészt ahogy történelmileg fellép, másrészt ahogy a fejlett tőkés társadalom felszínén újra meg újra jelentkeznek.

1. Először a forgalmon belül végbemenő bevezetőfolyamatra, a munkaképesség vételére és eladására vonatkozóan.

A tőkés termelési folyamat nemcsak a tőkévé változtatása annak az

⁵⁹ A kéziratban itt ^{a)} jelzés van, de a lábjegyzet hiányzik. Feltehetően Henry Charles Carey amerikai közgazdászról van szó, aki „Principles of Political Economy” című művében foglalkozott a lakosság növekedése és a tőke fejlődése közti összefüggéssel. – Kossuth jegyzete.

értéknek vagy árunak, amelyet a tőkés részben a piacra visz, részben a munkafolyamaton belül magánál tart, hanem ezek a tőkévé változtatott termékek nem az ő termékei, hanem a munkáséi. A tőkés folyton eladja a munkásnak terméke egy részét - szükséges létfenntartási eszközöket - munkáért, a munkaképességnek, magának a vevőnek a fenntartására és szaporítására, és folyton kölcsönadja neki termékének egy másik részét, az objektív munkafeltételeket, mint a tőke önértékesítésének eszközeit, mint tőkét. Miközben a munkás ily módon termékeit mint tőkét, a tőkés a munkást mint bérmunkást és ezért mint munkájának eladóját termeli újra. A puszta árueladók viszonya magában foglalja, hogy a maguk saját, különböző használati értékekben megtestesült munkáikat cserélik ki. A munkaképesség vétele és eladása mint a tőkés termelési folyamat állandó eredménye magában foglalja azt, hogy a munkásnak folyton vissza kell vásárolnia saját termékének egy részét eleven munkája fejében. Ezzel szertefoszlik az a látszat, hogy ez pusztán árubirtokosok viszonya. A munkaképességnek ez a folytonos vétele és eladása és a maga a munkás által termelt árunak ez a folytonos szembe lépése mint munkaképességének vásárlója és mint állandó tőke, csupán úgy jelenik meg, mint közvetítő formája annak, hogy a tőke leigázza a munkást, hogy az eleven munka puszta eszköz a munkással szemben önállósult tárgyi munka fenntartására és gyarapítására. A tőke mint munka vevője és a munkás mint eladója közötti viszony ezen örökössé tétele egy e termelési módra nézve immanens formája a közvetítésnek; de olyan forma, amely csak formailag különbözik más, közvetlenebb formáktól, amelyekben a termelési feltételek birtokosai elnyomják és tulajdonukban tartják a munkát. Ez a forma mint puszta pénzviszony elfedi a valóságos ügyletet és az örökös függőséget, melyet a vétel és eladás e közvetítésével folyton megújítanak. Nemcsak hogy folyton újratermelik ennek az alkunak a feltételeit, hanem az, amivel az egyik vásárol és amit

a másoknak el kell adnia, a folyamat eredménye. Ennek a vétel-eladás viszonynak a folytonos megújulása csak a sajátos függőségi viszony folytonosságát közvetíti és azt a csalóka látszatot adja neki, mintha egyenjogú és egymással egyenlő, szabadon szemben álló árubirtokosok közötti ügylet, szerződés lenne. E bevezető viszony most maga is úgy jelenik meg, mint immanens mozzanata a tárgyi munka eleven munka feletti uralmának, amelyet a tőkés termelésben hoztak létre.

Tévednek tehát

azok is, akik a bérmunkát, a munka eladását a tőkének és ezzel a bérmunkarendszer formáját a tőkés termelésre nézve külsődlegesnek tekintik; ez lényegi és maga a tőkés termelési viszony által mindig újból termelt formája e viszony közvetítésének;

azok is, akik ebben a felszíni viszonyban, a tőkeviszony e lényegi formalitásában, látszatában magát a lényegét lelik meg, és ezért azt állítják, hogy a viszonyt jellemzik, amikor munkásokat és tőkéseket az árubirtokosok általános viszonya alá sorolnak be és ezzel apologizálják e viszonyt, eltörlik a sajátos különbségét.

2. Annak, hogy a tőkeviszony egyáltalában bekövetkezzék, a társadalmi termelés meghatározott történelmi foka és formája az előfeltétele. Egy korábbi termelési módon belül olyan érintkezési és termelési eszközöknek és szükségleteknek kell kifejlődniük, amelyek a régi termelési viszonyok meghaladására és tőkeviszonnyá való átváltoztatásukra ösztönöznek. De csak annyira kell fejlettnnek lenniük, hogy végbemenjen a munka formális alávetése a tőkének. Ennek a megváltozott viszonynak a bázisán azonban egy sajátosan megváltozott

termelési mód fejlődik ki, amely egyrészt új anyagi termelőerőt hoz létre, másrészt annak alapzatán fejlődik, s ezzel valójában új reális feltételeket hoz létre magának. Ezzel teljes gazdasági forradalom következik be, mely egyrészt először hozza létre a reális feltételeket a tőke munka feletti uralmához, teljesíti azt ki, ad neki megfelelő formát, másrészt a munka termelőerőiben, a termelési feltételekben és érintkezési viszonyokban, melyeket a munkás ellenében fejlesztett ki, megteremti egy a tőkés termelési mód ellentétékkel teli formáját megszüntető új termelési mód reális feltételeit, és ennél fogva egy újonnan kialakított társadalmi életfolyamat, ezzel pedig egy új társadalomalakulat anyagi bázisát.

Ez a felfogás lényegesen különbözik a polgári közgazdászokétól, akik maguk is foglyai a tőkés elképzeléseknek, akik látják ugyan, hogy hogyan termelnek a tőkeviszonyon belül, de nem látják azt, hogyan termelik magát ezt a viszonyt és hogy egyszersmind megtermelik benne felbomlásának anyagi feltételeit, s ezzel megszüntetik történelmi jogosultságát, azt, hogy szükségszerű formája a gazdasági fejlődésnek, a társadalmi gazdagság termelésének.

Mi viszont láttuk nemcsak azt, hogyan termel a tőke, hanem azt is, hogyan termelik őt magát, és hogy lényegesen megváltozva jön ki a termelési folyamatból ahhoz képest, ahogy abba bement. Egyrészt átalakítja a termelési módot, másrészt a termelési módnak ez a megváltozott alakja és az anyagi termelőerők fejlődésének egy különös foka az alapzata és feltétele - az előfeltétele saját alakulásának.

A KÖZVETLEN TERMELÉSI FOLYAMAT EREDMÉNYEI

Nemcsak a termelési folyamat tárgyi feltételei jelennek meg eredményeként, hanem a sajátosan társadalmi jellege is; a társadalmi viszonyok és ezért a termelés szereplőinek egymással szemben elfoglalt társadalmi helyzete, maguk a termelési viszonyok is termelődnek, állandóan megújuló eredményei a folyamatnak.⁶⁰

[TÖREDÉKEK MÁS FEJEZETEKBŐL]⁶¹

[...] munkaképessége. Mihelyt munkája valóban megkezdődik, már nem az övé, tehát ő már nem adhatja el.⁶²

E sajátos áru, a munkaképesség, sajátos természetéből következik, hogy az eladott áru csak a vevő és az eladó közötti szerződés megkötésével ment át valójában mint használati érték az eladó kezébe. Ennek az árunak a csereértéke, mint minden más árué, már meg van határozva, mielőtt a forgalomba lép, mert mint képességet, mint erőt adják el, és ennek a képességnek, ennek az erőnek a megtermeléséhez meghatározott munkaidő szükséges. Ezért ennek az árunak a

⁶⁰ Ezzel a mondattal megszakad a fejezet harmadik, utolsó részének kézírata. – Kossuth jegyzete.

⁶¹ Ezek a lapok a „Hatodik fejezet” kéziratával együtt maradtak fenn, de tartalmukról és számozásukról ítélve nemcsak e fejezethez tartoznak, hanem a „Tőke” I. kötete kéziratának más, fenn nem maradt fejezeteihez is. Megírásuk idejét nem sikerült megállapítani; néhány itt található idézet az 50-es évek elejétől szerepel Marx kézirati hagyatékában. – Kossuth jegyzete.

⁶² A kéziratban itt szerzői jegyzetszám olvasható: (51), de a jegyzet szövege hiányzik. – Kossuth jegyzete.

csereértéke az eladása előtt létezik, használati értéke azonban csak az utólagos erőnyilvánításban áll. Az erő elidegenítése és valóságos megnyilvánulása, azaz használati értéként való létezése, időbelileg nem esnek tehát egybe. Ugyanaz a helyzet, mint egy házzal, melynek a használatát egy hónapra eladták nekem. A használati értéket itt csak azután kaptam meg, hogy én egy hónapig laktam a házban. Így a munkaképesség használati értékét csak azután kaptam meg, hogy ezt a munkaképességet elhasználtam, valójában a magam számára dolgoztattam. Olyan használati értékek esetében azonban, amelyeknél az árunak az eladással történő formális elidegenítése és használati értékének valóságos átengedése a vevőnek időbelileg nem esnek egybe, a vevő pénze, mint korábban láttuk, többnyire mint fizetési eszköz hat. A munkaképességet eladják egy napra, egy hétre stb., de csak azután fizetik meg, hogy egy napon, egy héten stb. át fogyasztották. Minden országban, amelyben fejlett a tőkeviszony, a munkaképességet csak akkor fizetik meg, amikor már funkcionált. A munkás ezért mindenütt előlegezi a tőkésnek árúja használatát, megengedi, hogy a vevő elfogyassza, hitelezi azt, mielőtt csereértékét megfizetnék neki. Válságok idején, sőt egyes csődök esetében is kitűnik, hogy a munkások ezen állandó hitelezése a tőkésnek, mely az eladott használati érték különös természetéből fakad, nem pusztán agyrem.⁶³

⁶³ „A munkás kölcsönadja iparkodását”. (Storch: „Cours d'économie politique”, Pétervári kiadás, 1815. II. köt. 36. old.), de, teszi hozzá ravaszul Storch, „nem kockáztat semmit”, kivéve, hogy „elveszíti a bérét ... a munkás semmiféle anyagi dolgot nem ad át” (i. m. 37. old.). „Minden munkát akkor fizetnek meg, amikor már befejezték.” („An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand etc.”, London 1821. 104. old.) Azok az egyéb gyakorlati következmények, melyek ebből az egyébként a viszony természetén alapuló fizetési módból fakadnak, nem tartoznak vizsgálatunk köréhez. Egy példa azonban helyénvaló lehet. Londonban kétfajta pék van; a „full priced”, aki a kenyeret teljes árán, és az „underseller”, aki ezen az áron

Magának az árucserének a természetén azonban mit sem változtat az, hogy a pénz vásárlási eszközként vagy fizetési eszközként funkcionál-e. A munkaképesség árát a vételkor szerződésileg megállapítják, ámbár csak később realizálják. A fizetésnek ez a formája éppoly kevésbé változtat azon, hogy ez az ármeghatározás a munkaképesség értékére vonatkozik, nem pedig a termék értékére, és nem is a munka értékére, hiszen a munka mint olyan egyáltalán nem áru.

A munkaképesség csereértékét, amint az megmutatkozik, akkor fizetik meg, amikor kifizetik azoknak az élelmiszereknek az árát, melyek egy adott társadalmi helyzetben szokás szerint szükségesek ahhoz, hogy a munkás munkaképességét egyáltalán az erő, egészség, életképesség szükséges fokán fejthesse ki s helyettesítők révén megörökíthesse

alul adja el. Az utóbbi osztály alkotja a pékek összességének több mint $\frac{3}{4}$ -ét. (H. S. Tremenheere kormánybiztos jelentése: „Grievances complained of by the Journeymen Bakers etc.”, London 1862. XXXII. old.) Ezek az „undersellerek” nagyrészt meghamisítják a kenyeret timsó, szappan, hamuzsír, méz, fluorit-kőliszt stb. hozzákeverésével (lásd a fent idézett Kékkönyvet és a „Committee of 1855 on the Adulteration of Food” jelentését, valamint dr. Hassall: „Adulterations Detected”-jét, 2. kiadás, London 1861.). Sir John Gordon az 1855. évi bizottság előtt kijelentette, hogy e hamisítások következtében „az a szegény ember, aki napi 2 font kenyéren él, ennek a táplálékmenyiségnek egynegyedét sem vette magához”, nem beszélve „az egészségre káros hatásokról”. Hogy a „dolgozó osztály igen nagy része, ámbár tud a hamisításról, mégis elfogadja a timsót, kőlisztet” stb., ennek okául Tremenheere (i. m. XLVIII. old.) megemlíti, hogy „kénytelenek pékjüktől vagy a szatócsboltból olyan kenyeret elfogadni, amelyet ez adni óhajt”, mivel ők, akik a munkabért csak a hét végén kapják meg, „a hét folyamán családjuk által elfogyasztott kenyeret csak a hét végén fizethetik meg”, és, fűzi hozzá Tremenheere a tanúvallomásokat idézve, „közismert dolog, hogy az ilyen keverékből összeállított kenyeret külön az effajta vevők számára készítik.”

magát.⁶⁴

⁶⁴ Petty a napi munkabér értékét úgy határozza meg, mint a „napi élelem” értékét, amely elegendő ahhoz, hogy a munkás „éljen, dolgozzék és nemzzen”. („Political Anatomy of Ireland” (1672), London 1691.64. old. Dureau de la Malle-t is idézem.)

„A munka ára mindig a létfenntartási eszközök árából tevődik össze.” A munkás nem kapja meg a megfelelő bért, „amikor a létfenntartási eszközök ára olyan, hogy a munkás bére nem tarthat fenn a munkás alacsony rendjének és helyzetének megfelelően akkora családot, amekkora sokuknak gyakran osztályrészül jut”. (Jakob Vanderlint: „Money answers all Things”, London 1734. 15. old.)

„Az egyszerű munkásnak, akinek csak karja és iparkodása van, csak annyiban van valamije, amennyiben sikerül fáradságát másoknak eladnia ... Mindenfajta munkánál annak kell történnie és valóban az is történik, hogy a munkás bére arra korlátozódik, amire szüksége van megélhetése biztosításához.” (Turgot: „Réflexions sur la formation et la distribution des richesses” (1766); „Oeuvres”, Daire kiadása, Párizs 1844.1. köt. 10. old.)

„A létszükségleti javak ára valójában a munka termelésének költsége.” (Malthus: „Inquiry into etc. Rent”, London 1815. 48. old. jegyzet.) „A gabonaárak és munkabérek összehasonlító áttekintéséből III. Edward uralkodásától kezdve, azaz 500 év óta, következik, hogy egynapi munka fizetsége ebben az országban gyakrabban volt alatta, mint fölötte egy peck (= 1/4 bushel) búzának; hogy egy peck búza afféle középpont, de inkább fölötte van annak a középnek, amely körül a munka gabonában kifejezett, a kereslet és kínálat szerint változó bérei ingadoztak.” (Malthus: „Principles of Political Economy”, II. kiad. London 1836.254. old.)

„Bármely áru természetes ára az ... amit a megtermelésére fordítottak ... Ennek” (a munkának) „természetes ára ... létfenntartási cikkek és a kényelmi cikkek olyan mennyisége, amilyen az ország éghajlata és szokásai szerint szükséges ahhoz, hogy a munkás fennmaradjon, és olyan családot nevelhessen fel, amely a piacon munka nem csökkenő kínálatát biztosíthatja ... A munka természetes ára ... ámbár különböző éghajlatok alatt és a nemzeti fejlődés különböző stádiumai szerint változik,

Az ember abban különbözik minden más állattól, hogy szükségletei korlátlanok és tágíthatók, másfelől viszont nincs olyan állat, amely képes a szükségleteit ugyanilyen hihetetlen mértékben csökkenteni s életfeltételeinek ugyanilyen minimumára szorítkozni, egyszóval, nincs olyan állat, amelyben meglenne az ír színvonalra süllyedés ugyanezen tehetsége. Nem a létezés ilyen fizikai minimumáról van szó, amikor a munkaképesség értékéről beszélünk. Mint az minden áru esetében történik, a munkaképesség ára is értéke fölé emelkedhet vagy alá zuhanhat, tehát az egyik vagy a másik irányban eltérhet attól az ártól, amely csupán pénzbeli kifejezése magának az értéknek. Maguknak azoknak az életszükségleteknek a színvonala, melyek összértéke a munkaképesség értékét alkotja, emelkedhet vagy süllyedhet. Ezeknek az ingadozásoknak az elemzése azonban nem ide tartozik, hanem a munkabér tanához. E vizsgálat további folyamán ki fog tűnni, hogy a tőke elemzése szempontjából teljességgel közömbös, magasnak vagy alacsonynak előfeltételezik-e a munkások szükségleteinek szintjét. Mind az elméletben, mind egyébként a gyakorlatban is, úgy indulnak ki a munkaképesség értékéből, mint adott nagyságból. Egy olyan pénzirtokos például, aki a pénzét tőkévé, mondjuk egy pamutgyár üzemi tőkéjévé akarja változtatni, mindenekelőtt az iránt érdeklődik, hogy átlagosan milyen magas a munkabér azon a helyen, ahol a gyárat létesíteni szándékozik. Tudja, hogy a gyapotárakhoz hasonlóan a munkabér is állandóan eltér az átlagtól, de egyúttal azt is tudja, hogy ezek az ingadozások kiegyenlítődnek. Számításába ezért a munkabér mint adott értéknagyság kerül be. Másfelől a munkaképesség értéke a

adott időben és helyen megközelítően állandónak tekinthető.” (R. Torrens: „An Essay on the External Corn Trade”, London 1815. 55-65. old., elszórtan.) [A „Tőke” I. kötetében rövidítve szerepel ez a Torrens-idézet, és Marx hozzáfűzi: „A munka szó itt hibásan, munkaerő helyett áll.” (MEM 23. köt. 163. old. 46. lábjegyzet.)]

tudatos és kifejezett alapja a trade-unionoknak, melyek fontosságát az angol munkásosztály számára aligha lehet túlbecsülni. A trade-unionok célja nem egyéb, mint megakadályozni, hogy a munkabér színvonala a különböző üzleti ágakban hagyományosan adott szint alá süllyedjen, hogy a munkaképesség árát az értéke alá szorítsák le. A trade-unionok természetesen tudják, hogy a kereslet és kínálat viszonyában bekövetkező változás a piaci árban is változást idéz elő. Egyfelől azonban egy ilyen változás bekövetkezése nagyon különbözik a vevőnek, ebben az esetben a tőkésnek az egyoldalú állításától, hogy egy ilyen változás bekövetkezett. Másfelől „nagy a különbség a munkabér kereslet és kínálat által meghatározott szintje, vagyis azon szint között, melyet az árucseré tisztességes (fair) művelete eredményez, amikor vevő és eladó egyenlő alapon tárgyal, és a munkabér azon szintje között, melyet az eladónak, a munkásnak el kell fogadnia, amikor a tőkés minden emberrel egyenként tárgyal, s azzal, hogy kihasználja az egyes munkások esetleges ínségét (mely független a kereslet és kínálat általános viszonyától), a munkabér leszorítását diktálja. A munkások egyesülnek, hogy a munkájuk eladásáról szóló szerződésben némiképpen az egyenlőség talajára helyezkedjenek a tőkessel. Ez a rációja (logikai alapja) a trade-unionoknak.”⁶⁵

Céljuk az, hogy „a munkást ne kényszerítse esetleges közvetlen ínsége arra, hogy alacsonyabb munkabérrel érje be, mint amennyit a kereslet és a kínálat a meghatározott munkaágban előzetesen megállapított”⁶⁶ s arra sem, hogy így a munkaképesség értékét egy meghatározott szférában egyáltalán a szokásos színvonala alá szorítsák. A munkaképességnek

⁶⁵ T. J. Dunning (Secretary to the London Consolidated society of bookbinders): „Trades Unions and Strikes: their philosophy and intention”, London 1860. 6., 7. old.

⁶⁶ I. m. 7. old.

ezt az értékét „maguk a munkások úgy tekintik, mint a bér minimumát, a tőkésék pedig mint egyforma, egyenlő munkabért minden munkás számáraegy szakmában”.⁶⁷ Ezért az unionok sohasem engedik meg tagjaiknak, hogy ez alatt a bérminimum alatt dolgozzanak.⁶⁸ Az unionok

⁶⁷ l. m. 17. old.

⁶⁸ Magától értetődik, hogy a tőkésék ezt az „egyforma munkabér-rátát” a munkás személyes szabadságába való beavatkozásnak bélyegzik, olyan akadálnak, mely gátolja a tőkést abban, hogy szíve vonzalmát kövesse, s a különleges tehetséget stb. különlegesen díjazza. Dunning úr, kinek imént idézett írása nemcsak érinti a tárgyat, hanem szerencsés iróniával is tárgyalja, azt feleli, hogy a trade-unionok megengedik a tőkésnek, hogy „a magas képzettségért vagy munkakészségért annyival többet fizessen, amennyivel csak óhajt”, de megakadályozzák őt abban, hogy a bértömeg 99 százalékát, azaz az „átlagemberek”, az átlagmunkások bérét minden szakmában a „bérminimum” alá, vagyis az átlagos munkaképesség szokásos értéke alá szorítsa. Az, hogy a munkások egyesüléseit a tőke despotizmusa ellen az „Edinburgh Review” egyik cikkírója (1860. A szakmai egyesülésekről*) olyan rabszolgaságnak bélyegzi, melynek ezek a szabadnak született britek megfoghatatlan elvakultságukban önként vetik alá magukat, rendjén való. Háborúban azt kívánja az ember, hogy az ellenséges hadsereg ne vesse alá magát a fegyelem despotizmusának. De az erkölcsileg felháborodott Review-író még rosszabbat is felfedez. A trade-unionok szentségtörést követnek el, mivel megsértik a szabadkereskedelem törvényeit! Micsoda borzalom! Dunning úr többek között így válaszol: „Nem lenne ütések szabad cseréje az, amikor az egyik fél egyik keze béna vagy le van kötve, a másik pedig szabadon használhatja mindkét kezét ... A vállalkozó külön-külön kíván tárgyalni munkásaival, hogy, ha úgy tetszik neki, a „sweatereknek” adhassa munkájuk árát; a munkások mint eladók jobbjá le van kötve azáltal, hogy szükségük van munkájuk eladására. Ezt nevezi a vállalkozó szabadkereskedelemnek, de minden szabadság az ő oldalán van. Nevezzék kereskedelemnek, ha akarják, de ez nem szabad csere.” (l. m. 47. old.)

* [A „The Edinburgh Review” 1859. októberi számában (525-563. old.) névtelen szerzőtől megjelent cikkről van szó. Marx valószínűleg azért jelölte meg a cikk keltét

olyan biztosítótársaságok, melyeket maguk a munkások alapítanak erre a célra. Világítsa meg egy példa ezeknek a munkaképesség értékének védelmére létrehozott, munkások közötti társulásoknak a célját. Londonban minden szakmában vannak ún. „sweaterek” (kiszipolyozók). „Sweater az a valaki, aki elvállalja, hogy egy fővállalkozónak a szokásos munkabéréért szállít bizonyos munkamennyiséget, ezt azonban alacsonyabb áron másokkal végezteti el; ezt a különbözetet, mely az ő profitját képezi, kiszipolyozza azokból a munkásokból, akik a munkát valóban elvégzik”⁶⁹ s e különbözet nem egyéb, mint a különbség a munkaképességnek a fővállalkozó által kifizetett értéke között s a munkaképesség értéke alatt álló azon ár között, melyet a kiszipolyozó fizet a valódi munkásnak.⁷⁰ Mellékesen megjegyezve, igen jellemző [...]”⁷¹

1860-ban, mert Dunning idézett könyve, amely bírálja ezt a cikket, 1860-ban jelent meg. „The Edinburgh Review, or Critical Journal” - angol irodalompolitikai folyóirat, liberális, háromhavonként jelent meg, 1802-től 1929-ig, Edinburghben és Londonban.]

⁶⁹ I. m. 6. old.

⁷⁰ „Londonban filantróp társaság alakult, melynek az a célja, hogy katonai ruházatra ugyanolyan áron kössön eladási szerződést, amelyet a kormány jelenleg a vállalkozóknak fizet, s mégis az éhező varrónőknek jelenlegi bérükön felül 30%-os pótlékot fizessen. Ezt az eredményt úgy érik el, hogy kiküszöbölik a „közvetítőt”, kinek profitját annak az emberanyagnak a javára kell fordítani, amelyből ezt eddig kihasította. Mindazon előnyök mellett, melyeket a társaság nyújtani képes, egy varrónő nem tud többet keresni, mint 1 shillinget 10 órás szakadatlan munkával katonai zubbonyokon, vagyis napi két zubbonyért, ruhadaraboknál pedig 1 shilling 6 pennyt naponta, 12 órás munkával. A jelenlegi szerződési viszonyok között béreik 5 és 8 penny között mozognak tízórás munkáért, s eközben még a cérnáról stb. is nekik kell gondoskodniok.” („Times”, 1862. március 13.)

⁷¹ Itt megszakad a 25. kéziratoldal szövege. – Kossuth jegyzete.

A B) PONTHOZ⁷². A TERMELÉSI ESZKÖZÖK ELTÉRŐ CENTRALIZÁCIÓJA KÜLÖNBÖZŐ NÉPEKNÉL

„Ámbár a jártasság és a mechanikai tudás sokat jelenthet, az élő elemnek a túlsúlya lényeges az ipar terjeszkedésében. A parcellázás rendszere, akadályozva a népesség gyors növekedését, ily módon közvetve az ipar terjeszkedésének lassítása irányában hatott. Közvetlenül is volt ilyen hatása. Visszatartott egy nagyszámú népességet, amely a földhöz kapcsolódott és azzal volt elfoglalva. A föld művelése a fő foglalatosságuk, amelyet büszkén és megalégedetten végeznek - fonással, szövással és hasonlókkal való foglalkozásuk csupán kiegészítés, amely szükséges a létfenntartásukhoz. Megtakarításaikat kincsként felhalmozzák, hogy növeljék örökségüket, és nem hajlanak arra, hogy elvándoroljanak otthonról új foglalatosságot vagy új szokásokat keresve.” (Tehát éppen itt, ahol a megtakarítás, azaz gyűjtés magas fokon létezik már és az adott körülmények között tud létezni, a tőke képződését, viszonylag, és a tőkés termelés fejlődését, Angliához képest, akadályozzák ugyanazok a gazdasági feltételek, amelyek kedveznek a kincsképzésnek stb.) „A tulajdonosi helyzet, egy ház vagy egy földdarab birtoklása a fő célja a gyári munkásnak és csaknem minden szegény embernek is, akinek nincs már tulajdona; valóban mind földre törekednek ... A francia nép egy igen nagyszámú osztálya jellegének és foglalatosságainak e leírásából könnyen levonható a következtetés, hogy Franciaország iparát, Angliáétól eltérően, kis vállalatok képviselik” (itt megmutatkozik, mennyire szükséges a nagyipar fejlődéséhez a föld kisajátítása), „némelyiket gőz és víz hajtja, sok közülük állati munkától függ a mozgatóerejüket illetően,

⁷² A kéziratból nem derül ki, milyen „b ponthoz” kapcsolódik. – Kossuth jegyzete.

sok gyár pedig még mindig kizárólag csak kézi munkát alkalmaz. A francia ipar jellegét, ahogy ez a földbirtoklási rendszerből következik, jól írta le C. Dupin báró. Ezt mondja: »Mint hogy Franciaország a felosztott tulajdonok, a kisbirtokok országa, ezért az ipar felosztásának és a kisműhelyeknek az országa.«” („Reports of the Inspectors of Factories. 31st October 1855”, 67-68. old.) Ugyanez a gyárfelügyelő (A. Redgrave) áttekintést ad (1852-re vonatkozóan) a - bármilyen jelentőségű - francia textilgyárakról, amelyből következik, hogy (mozgatóerő: gőz 2053 {lóerő, LE}, víz 959 [LE], és egyéb mechanikai erő 2057 [LE]) (i. m. 69. old.) a)⁷³ Összehasonlítja ezt a jelentést a gyárak számáról stb. az alsóháznak 1850-ben benyújtott jelentéssel és ebből kimutatja „a következő figyelemre méltó különbséget Anglia és Franciaország textilipari rendszere között”. Nevezetesen a következő az eredmény:

„A gyárak száma Franciaországban háromszor akkora, mint Angliában, a bennük alkalmazott személyek száma viszont csak $\frac{1}{5}$ -del több; de a gépi berendezés és a mozgatóerő igen eltérő arányait a következő összehasonlítás mutatja meg a legjobban:

⁷³ a) Ami a tőke előzetes (eredeti) felhalmozásaként jelenik meg, az valójában csak a termelési feltételek önállósulása - különválásuk az önálló termelőtől és az utóbbinak bér munkássá változása. A szövegben ezt a manufaktúra példáján mutattam meg. De világos ez pl. a tőkés bérlő és a parasztok közti viszonyon stb. is. „A nagybani művelés nem kíván nagyobb tőke tömeget, mint a kis vagy a közepes művelés; ellenkezőleg, kevesebbet kíván, de ezekben a különböző rendszerekben a tőkét különbözőképpen kell elosztani; a nagybani művelésnél a mezőgazdaságra alkalmazott tőkéknek kisszámú ember kezében kell lenniök, akik bért fizetnek az általuk alkalmazott karoknak. (Mathieu de Dombasle: „Annales agricoles de Roville”, II. köt., Párizs 1825. 217. old.)

	Franciaország	Anglia	
Gyárak száma	12 986	4 330	Valójában
Alkalmazott személyek száma	706 450	596 082	Franciaországban gyárakhoz sorolnak olyanokat, amelyek Angliában egyáltalán nem számítanak ebbe a kategóriába
Személyek átlagos száma egy-egy gyárban	54	137	
Orsók átlagos száma egy-egy foglalkoztatott személyre	7	43	tehát Angliában 6-szor annyi, mint Franciaországban
Személyek átlagos száma egy-egy szövőszékre (mechanikai és kézi szövőszékre)	2	2	(csakis mechanikai szövőszékre)

Eszerint Franciaországban több személyt alkalmaznak, mint Angliában, de csak azért, mert az angol jelentésből minden kéziszövést kihagytak; de átlagban egy vállalatra több mint kétszer annyi jut Angliában, mint Franciaországban, ($\frac{54}{136} = \frac{27}{68} = \text{csaknem } \frac{1}{3}$), tehát nagyobb a személyek egyazon tőke parancsnoklása alatti agglomerációja. Franciaországban háromszor annyi a gyár, de csak $\frac{1}{5}$ -del több személyt foglalkoztatnak bennük, tehát a vállalatok számához képest kevesebb személyt foglalkoztatnak. Továbbá, az egy személyre jutó gépi berendezés mennyiségét illetően, Angliában 6-szor annyi orsó jut egyre, mint Franciaországban. Ha mindezen személyek fonók volnának, akkor Franciaországban 4 945 150 orsó volna, Angliában $\frac{1}{5}$ -del kevesebb. Ily módon Angliában 2 személyre 1 mechanikai szövőszék jut, Franciaországban 1 mechanikai vagy kézi szövőszék.

	596 082
	43

Személyek	1 788 246
	23 843 28

	25 631 526 ⁷⁴

Angliában 25 631 526 orsó. Továbbá a Nagy-Britannia gyáraiban

⁷⁴ Sajnos a „német eredetiben” sem egyértelműbb ez a táblázat; lásd pl.:

<https://www.marxists.org/deutsch/archiv/marx-engels/1863/resultate/seiten.htm> – RH jegyzet.

alkalmazott gőzerő egyenlő 108 113 lóerővel; az alkalmazott személyek aránya mintegy $5 \frac{1}{2}$ személy egy gőzlóerőre; a franciaországi arány e becslés alapján 128 109 gőzlóerőt adna, ezzel szemben Franciaország egész gőzereje 1852-ben csupán 75 518 lóerő volt, amelyet 6080 gőzgép termelt, egy-egynek az átlagos ereje kevesebb volt, mint $12 \frac{1}{2}$ lóerő; miközben a Franciaország textilgyáraiban alkalmazott gőzgépek száma 1852-ben úgy látszik 2053 volt, e gépek ereje pedig 20 282 lóerővel volt egyenlő, a következő megoszlásban (i. m. 70. o.):

	Gyárok	Lóerő
Csak fonásban alkalmazva	1 438	16 494
Csak szövésben alkalmazva	101	1 738
Kikészítésben alkalmazva	242	612
Egyéb folyamatokban alkalmazva	272	1 438
[Összesen]	2 053	20 282

„Az ipar csontjainak és izmainak, a szénnek és a vasnak a hiánya Franciaországban feltétlenül gátolja ipari országgént való előrehaladását.” (Uo.)

Az egyes munkásra az angol gyárban sokkal több munkagép és hajtógép (mechanikai erő) jut, tehát ugyanannyi idő alatt sokkal több nyersanyagot dolgoz fel, mint a francia. Ezért az angol munkás munkájának termelőereje sokkal nagyobb, miként a tőke is, amely alkalmazza őt. A vállalatok száma Angliában sokkal kisebb, mint Franciaországban. Az egy vállalatnál átlagosan alkalmazott munkások száma Angliában sokkal nagyobb, mint Franciaországban, jóllehet az

alkalmazott munkások összlétszáma Franciaországban nagyobb, mint Angliában, bár csak kis arányban a vállalatok számához képest.

Itt megmutatkozik, hogy történelmi stb. körülmények folytán, amelyek különbözőképpen hatottak a termelési eszközök koncentrációjának relatív nagyságára, a közvetlen termelők tömege relatíve nagyobb vagy kisebb kisajátításának megfelelően a termelőerők és egyáltalában a tőkés termelési mód igen különböző fejlettségi fokon áll. De ez éppen fordított arányban van maguknak a közvetlen termelőknek a „megtakarításával” és „gyűjtésével”, amely Franciaországban Angliához képest igen nagy. Az a szint, amelyen a termelők többletmunkáját lehet „megtakarítani”, „gyűjteni”, „felhalmozni” és nagy tömegekben összehordani, azaz koncentrálni, tőkeként használni, pontosan megfelel annak a foknak, amelyben többletmunkájukat alkalmazóik gyűjtik stb., nem pedig ők maguk; ennél fogva megfelel annak a foknak, amelyben a valódi termelők nagy tömege meg van fosztva a „megtakarítás”, „gyűjtés”, „felhalmozás” képességétől és feltételeitől, egyszóval meg van fosztva minden lehetőségétől annak, hogy valamelyest jelentős fokban elsajátítsa saját többletmunkáját, mivel többé-kevésbé teljes mértékben kisajátították a termelési eszközeiket. A tőkés felhalmozás és koncentráció azon a képességen alapul és annak a képességnek felel meg, hogy más emberek többletmunkáját nagy tömegekben elsajátítsák és ezen emberek megfelelő képtelenségének, hogy igényt támasszanak saját többletmunkájukra. Ezért a legnevetségesebb illúzió, tévedés vagy csalás ezt a tőkés felhalmozást úgy indokolni és magyarázni, hogy összekeverik, és, ami a frazeológiát illeti, át is változtatják egy olyan folyamattá, amely éppen az ellenkezője, kizárja őt és annak a termelési módnak felel meg, amelynek a romjaira épülhetett csak fel a tőkés termelés. Ez egyike azoknak az illúzióknak, amelyeket a politikai

gazdaságtan gondosan ápolt. Az igazság az, hogy a burzsoá társadalomban minden munkás, ha rendkívül ügyes és agyafúrt fickó, s burzsoá ösztönökkel van felruházva, ha a szerencse kivételesen kedvez neki, maga is átváltozhat mások munkájának kizsákmányolójává. De ahol nincs kizsákmányolható munka, ott nem lesz sem tőkés, sem tőkés termelés.

A darabbérformát használják például az angol fazekasműhelyekben, hogy fiatal tanoncokat (13 éves kortól kezdve) alacsony darabbérért szerződtesse, úgy hogy ezek éppen serdülőkorukban, „mestereik legnagyobb hasznára”, túlhajszolják magukat. Ezt hivatalosan a fazekas üzemekben dolgozók elkorcsosulásának egyik okaként jelölik meg.⁷⁵

Az összmunkabér (például a heti munkabér) emelkedése azokban a munkaágakban, amelyekben újonnan bevezetik a darabbérmunkát - vagyis a munka fokozott intenzitása következtében létrejött emelkedés, mihelyt bizonyos magasságot elért, okot ad maguknak a mestereknek

⁷⁵ A gyáros alkalmazásában sok fiatal van, akiket alig 13-14 éves korban vettek fel tanoncoknak mint lepény-nyomókat és öblösedény-nyomókat. Az első két évben heti 2 sh. - 3 sh. 6 d. bért fizettek nekik. Utána kezdtek darabbérrendszerben dolgozni, segédi bért keresve. »Az a gyakorlat«, mondja Longe, »hogy nagyszámú tanoncot alkalmaznak, és 13-14 éves korukban veszik fel őket, igen általános a gyárak bizonyos kategóriájában; ez a gyakorlat nemcsak hogy igen káros a szakma érdekeire nézve, de valószínűleg az egyik fő ok, amelynek a fazekasok rossz testalkata tulajdonítható. Ez a darabbérrendszer, amely oly előnyös a tőkés számára, aki inkább mennyiséget kíván, mint minőséget, egyenesen arra irányul, hogy a fiatal fazekast nagy túlmunkára serkentse az adott 4 vagy 5 év alatt, amikor darabra, de alacsony árban fizetik.« Az ily zsenge korban forró kemencéknél végzett túlmunka következményeit könnyű megjósolni.” („Children’s Employment Commission. First Report”, London 1863. XIII. old.)

arra, hogy a munkabért megkurtítsák, mivel magasabbnak tartják, mint amennyi jó a munkásnak. Így a darabbérmunkát mint a munkabér leszállításának egyik eszközét közvetlenül denunciólják.⁷⁶

Magán- és magáértvalóan világosnak kell lennie, hogy a mód, ahogyan a munkabért fizetik, magán- és magáértvalóan mit sem változtat a munkabér természetén, ámbár a fizetés egyik módja - amely egyébként olykor a munka technikai természetétől függ, mely csak az egyik vagy a másik módot engedi meg - inkább kedvezhet a tőkés termelési folyamat fejlődésének, mint a másik.

Világos, hogy a munkabér egyéni különbségei, melyek a darabbérrel nagyobb játékteret kapnak, mint az időbérrel, csupán eltérések a munkabér színvonalától. De a darabbérnek, hacsak egyéb körülmények nem bénítják meg, az a tendenciája, hogy magát ezt a színvonalat leszorítsa.

A munkabér mint a napi átlagmunka összára, ellentmond az érték fogalmának. Minden árnak visszavezethetőnek kell lennie egy értékre, mivel az ár magán- és magáértvalóan csak az érték pénzbeli kifejezése, s az a körülmény, hogy tényleges árak az értéküknek megfelelő ár fölött vagy alatt állnak, semmit sem változtat azon, hogy ezek az áru értékének kifejezései, még ha az előfeltételezett esetben mennyiségileg túl nagy vagy túl kicsi, mennyiségileg nem egybevágó kifejezései is. De itt, a munka áránál, minőségi nem-egybevágás lenne.

⁷⁶ „Valóban a fő ellenvetés különböző szakmákban a darabbérmunkával szemben az a panasz, hogy amikor a munkáltató úgy látja, hogy a munkások jó bért kapnak mellette, csökkenteni kívánja a munka árát, és hogy oly gyakran használják fel a bér csökkentésének eszközét.” (Dunning. I. m. 22. old.)

244. old. 16. jegyzet.

„Ha a gabona a munkás létfenntartási eszközeinek részét alkotja, akkor természetes árának növekedése szükségszerűen a munka természetes árának növekedését idézi elő; vagy, más szavakkal, ha nagyobb munkamennyiség szükséges a létfenntartási eszközök megszerzéséhez, akkor a munkának vagy termékének nagyobb mennyisége kell hogy megmaradjon a munkásnak, béreként. De minthogy munkájának, vagy (ami ugyanaz) munkája termékének nagyobb mennyisége válik szükségessé a manufaktúramunkás létfenntartásához és nagyobb mennyiséget fogyaszt el munka közben, a munka termékeinek kisebb mennyisége marad meg az alkalmazónak.” (R. Torrens: „An Essay on the External Corn Trade”, 1815. 235. old.)

Mivel egy áru értéke egyenlő a benne foglalt szükséges munkával, egy olyan munkanapnak az értéke, amely egyébként az adekvát termelési feltételek között telik el s az intenzitás és ügyesség átlagos, szokásos társadalmi mennyiségével, egyenlő lenne a benne foglalt napi munkával, ami értelmetlenség s egyáltalán semmiféle meghatározást nem ad. Tehát a munka értéke - azaz a munka ára (minőségileg) pénzbeli kifejezésétől megfosztva - irracionális kifejezés és valójában csupán átváltozott és kiforgatott forma a munkaképesség értékére. (Az az ár, amely nem vezethető vissza értékre, akár közvetlenül, akár számos közbenső tag révén, valaminek pénzre való pusztán véletlenszerű cseréjét fejezi ki. És így olyan dolgok, melyek a dolog természeténél fogva nem áruk s ezért ilyen értelemben extra commercium hominum [az emberek kereskedésén kívül állnak], pénzre való kicserélésük által árukká változnak. Innen az összefüggés a megvesztegethetőség és korrupció és a pénzviszony között. Mivel a pénz az áru átváltozott alakja,

nem látszik rajta, honnan származik, mi változott át benne, lelkiismeret, szüzesség vagy burgonya.)

De amennyire irracionális az időbér mint a munkabér legközvetlenebb formája, éppannyira irracionális a darabbér is, ha közvetlenül egy értékviszony kifejezéseként kell szolgálnia. Például egy darab áruban (eltekintve a benne foglalt állandó tőkétől) egy munkaóra tárgyiasult, amely mondjuk 6 pennyvel egyenlő. A munkás 3 pennyt kap, vagy is ennek a darabnak az értékét a munkásra vonatkoztatva nem a benne foglalt, a munkaidővel mért érték határozza meg. Ezért valójában ez a darabbér közvetlenül nem fejez ki semmiféle értékviszonyt. Nem arról van szó, hogy a darab értékét mérjék a benne foglalt munkaidővel, hanem megfordítva, arról, hogy a munkás által ráfordított szükséges munkaidőt mérjék a darabbal. A bér, melyet a munkás kap, ezek szerint időbér, mivel a darabnak csak az a rendeltetése, hogy mérje az időt, amelyért a munkás a bért kapja, és biztosítékként szolgáljon arra, hogy csak a szükséges munkaidőt használta fel, tehát a kellő intenzitással dolgozott, azonkívül hogy munkája (mint használati érték) a kellő minőséggel bír. A darabbér tehát csak meghatározott formája az időbérnak, amely viszont csak átváltozott formája a munkaképesség értékének, illetve a munkaképesség ezen értéknek mennyiségileg megfelelő vagy tőle eltérő árainak. Ha a darabbérnek az a tendenciája, hogy nagyjátékteret enged a munkás egyéniségének, tehát egyes munkások bérét többé-kevésbé az általános színvonal fölé emeli, éppannyira ösztönöz arra is, hogy más munkások bérét e színvonal alá süllyesszék, s magát ezt a színvonalat a munkások felszított és végsőig feszített konkurenciája révén leszállítsák.

Amennyiben a munka intenzitását - egyébként azonos körülmények

között - azzal a termékmennyiséggel mérjük, amelyet a munkás egy meghatározott idő alatt szolgáltat, annyiban ha az időbéreket (például adott hosszúságú munkanap bérét) különböző országokban összehasonlítjuk, egyúttal azt is össze kell hasonlítani, hogyan aránylanak ezek a bérek darabbérben kifejezve. Csak így kapjuk meg az igazi arányt a szükséges és a többletmunka vagy a munkabér és az értéktöbblet között. Gyakran találjuk majd, hogy jóllehet gazdag országokban a látszólagos időbér magasabb, szegény országokban magasabb a darabbér, itt tehát a munkásnak valójában a munkanap nagyobb részére van szüksége bérének újratermeléséhez, mint a gazdag országokban, tehát az értéktöbblet rátája itt kisebb, mint ott, a viszonylagos munkabér tehát magasabb, azaz valójában a munka reális ára itt magasabb, mint ott, ezért nagyobb. Különböző nemzeteket vizsgálva, az időtartamon és az egyes munkástól független termelékenységén kívül az intenzitás éppoly nagy különbséget idéz elő, mint a munkanap hossza. Az intenzívebb nemzeti munkanap egyenlőnek számít a kevésbé intenzívvel plusz x -szel. Ha az aranyat és ezüstöt termelő országok munkanapját vesszük a nemzetközi munkanap mértékéül, akkor például az intenzívebb angol 12 órás munkanap több aranyban fejeződik ki, mint a kevésbé intenzív spanyol; azaz magasabb lesz az aranyban és ezüstben realizált közepes munkanaphoz viszonyítva. Egy magasabb nemzeti munkabér, az összmunkanapot adott hosszúságúnak tekintve, nemcsak a használati érték, hanem a csereérték szerint és ezért pénzkifejezésében is magasabb (az arany és ezüst értékét adottnak előfeltételezve, magasabb pénzkifejezésnek mindig több értéket, alacsonyabbnak pedig mindig kevesebb értéket kell kifejeznie; ha különböző nemzeteknél egyidejűleg vizsgáljuk a munkások pénzben fizetett bérét, az arany és ezüst értékét mindig adottnak előfeltételezzük, mivel még egy változás is ebben az értékben a

különböző nemzetekre nézve egyidejű, tehát ami kölcsönös viszonyukat illeti, abban nincs változás), valójában tehát nem feltételezi a munka magasabb árát mint meghatározott munkamennyiség árát. Hosszabb munkatartam esetén, valamint - ami nemzetközileg ugyanaz - a munka nagyobb intenzitása esetén a munkabér az egyik országban magasabb lehet, mint a másikban, de, először, az összmunkanapnak mégis kisebb részét alkotja, tehát viszonylag kisebb, másodsor pedig a munka alacsonyabb árát jelenti. Például, ha a munkás naponta 3 shillinget kap 12 óráért, akkor ez kevesebb, mint ha a napi bére $2\frac{1}{2}$ shilling 11 óráért. Mert az egy óra többletmunka a munkaképesség sokkal nagyobb elhasználódását, tehát gyorsabb újratermelését foglalja magában. Még nagyobb lenne a különbség, ha a $2\frac{1}{2}$ shilling 10-ért, a 3 pedig...

75) Ricardo⁷⁷ valójában azzal vigasztalja a munkásokat, hogy a munka fokozódó termelőereje következtében növekedik az osztóke a változó alkotórészéhez képest, nő az értéktöbblet jövedelemként elfogyasztott része is, és ezért nagyobb a kereslet házicselések iránt. (Ricardo: „Principles”, 475. old.)

76) „Tulajdon ... szükséges az egyszerű tanulatlan munkás megóvásához attól, hogy lesüllyedjen egy gépalkatrész helyzetébe, melyet a minimális piaci áron vásároltak, amelyen megtermelhető, azaz amelyen munkások létezhetnek és fenntarthatják fajukat, amelyre előbb-utóbb elkerülhetetlenül leszorítják, amikor a tőke és a munka érdekei teljesen különbözőek, s a kereslet és kínálat törvényének kizárólagos hatásához kell a munkásoknak igazodniok.” (Samuel Laing: „National

⁷⁷ A 75-ös szám és az utána következő 76, 77, 79 Marx jegyzetszámai; a szöveg, amelyhez a jegyzetek kapcsolódnak, a ránk maradt kéziratból hiányzik. – Kossuth jegyzete.

Distress”, London 1844. 45-46. old.)

77) Írország. Kivándorlás. Amennyiben a munkásnépesség valóságos növekedése vagy csökkenése az ipar tízéves ciklusában valamiféle észrevehető befolyást gyakorolhat a munkaerőpiacra, akkor ez csak Angliában volna lehetséges - s mi ezt vesszük mintául, mert itt a tőkés termelési mód fejlett, nem pedig, mint az európai kontinensen, nagyrészt még egy neki nem megfelelő paraszti gazdaság talaján mozog s csak ama befolyás révén volna lehetséges, melyet a tőke értékesítési szükségletei gyakorolnak a kivándorlás kiterjedésére vagy összezsugorodására. Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a tőke kivándorlása, azaz az évi jövedelemnek az a része, melyet tőkeként külföldön, főként a gyarmatokon és az Amerikai Egyesült Államokban fektetnek be, az évi felhalmozási alaphoz viszonyítva sokkal nagyobb, mint a kivándorlók száma a lakosság évi növekedéséhez viszonyítva. Ez utóbbiak egy része valójában csak a tőke után megy. Továbbá az Angliából kivándorlók, legfőbb elemüket, a földműveseket tekintve, nagyrészt nem munkásokból állnak, hanem bérlők fiaiból stb. Őket eddig jócskán pótolták az Írországból bevándorlók. A pangás és válság időszakai, amikor a kivándorlási kedv a legnagyobb, ugyanazok, mint amelyekben több pótlólagos tőkét küldenek külföldre, a kivándorlás csökkenésének időszakai pedig ugyanazok, mint amelyekben csökken a fölös tőke kivándorlása. Tehát az országban alkalmazott tőke és munkaerő abszolút arányát a kivándorlás ingadozásai kevéssé érintik. Ha a kivándorlás Angliában komoly méreteket öltene a lakosság évi növekedéséhez viszonyítva, akkor megrendülne az ország világszínhelye. Az 1848 utáni ír kivándorlás a malthusiánusok minden várakozását és jövendölését megcáfolta. Először is lehetetlennek nyilvánították az olyan kivándorlást, mely meghaladja a népesség

növekedésének mértékét. Az írek, szegénységük ellenére, megoldották ezt a problémát. A kivándorolt rész évente nagyrészt megküldi a hátramaradottak kivándorlásához szükséges anyagi eszközöket. Másodszer pedig ugyanezek az urak megjövendölték, hogy az éhínség, mely egymillió embert ragadott el, s a rá következő exodus, pontosan úgy fog hatni Írországbán, mint a XIV. század közepén Angliában a fekete halál⁷⁸. Ennek épp az ellenkezője történt. A termelés gyorsabban csökkent, mint a népesség s ugyanígy a mezőgazdasági munkások foglalkoztatási eszközei, jóllehet a bérük ma, a létfenntartási eszközök különböző árát figyelembe véve nem magasabb, mint 1847-ben. A népesség pedig 15 év alatt 8 millióról körülbelül 4 ¹/₂ millióra csökkent. Igaz, az állattermelés némiképpen növekedett, és Lord Dufferin, aki Írországot pusztá birkalegelővé akarja változtatni, teljes joggal állítja, hogy az ország még mindig túlságosan népes. Eközben az írek nemcsak saját csontjaikat viszik Amerikába, de önmagukat is, s az „exoriare aliquis ultor”⁷⁹ félelmetessé válik az Atlanti-óceán túlsó oldalán.

A legutóbbi két évet, 1864-et és 1865-öt vizsgálva a következőket látjuk a fő terményekre vonatkozóan:

⁷⁸ Exodus (kivonulás) - a héber törzseknek Egyiptomból való kivonulása, egyben Mózes második könyvének címe; itt az írek 1848 utáni tömeges kivándorlása az Egyesült Államokba.

Fekete halál - az Európában 1347 és 1350 között dühöngő pestisjárvány, amelynek egyes adatok szerint kb. 25 millió ember - Európa akkori lakosságának egynegyede - esett áldozatul. – Kossuth jegyzete.

⁷⁹ Kelj, Bosszú Szelleme [csontom hamvaiból] - Vergilius „Aeneis”, IV. ének, 625-626. sor (Lakatos István fordítása). – Kossuth jegyzete.

	1864	1865	Csökkenés
Búza	875 782 quarter	826 783 quarter	48 999 quarter
Zab	7 826 332 quarter	7 659 727 quarter	166 605 quarter
Árpa	761 909 quarter	732 017 quarter	29 892 quarter
Bere ⁸⁰	15 160 quarter	13 989 quarter	1 171 quarter
Burgonya	4 312 388 ton	3 865 990 ton	446 398 ton
Fehérrépa	3 467 659 ton	3 301 683 ton	165 976 ton
Len	64 506 ton	39 561 ton	24 945 ton

(A hivatalos jelentés: „Agricultural Statistics. Ireland”, Dublin 1866. 4. old.)

Ez nem akadályozza annak, hogy egyes személyek az ország rohamos romlása mellett gazdagodnak. Így például azon személyek száma, akiknek évi jövedelme 900-1000 £, 1864-ben 59, és 1865-ben 66; akiké 1000-2000 £, 1864-ben 315, 1866-ban 342;

	1864	1865
3 000 és 4 000 közti jövedelmek	46	50
4 000 és 5 000 közti jövedelmek	19	28
5 000 és 10 000 közti jövedelmek	30	44
10 000 és 50 000 közti jövedelmek	23	25

⁸⁰ Bere – az árpa egyik válfaja. – Kossuth jegyzete.

és 3 személy, akik mindegyike 1864-ben átlagosan 87 606 £-et ért el, 1865-ben 91 509 £-et. („Income and Property Tax Return”, 1866. augusztus 7.)

Lord Dufferin, aki e „létszámfelettiek” közé tartozik, joggal vélekedik úgy, hogy Írországnak még mindig túl sok a lakosa.

79) „A porosz királyság legtöbb tartományában csak II. Frigyes uralkodása alatt biztosították az alattvalók (parasztok) számára az örökölhetőséget és a tulajdonjogot. S ez a rendelkezés segített abban, hogy ... megszűnjék a falusi nép egyik baja, amely már az ország elnéptelenedésével fenyegetett. Mert éppen az elmúlt (XVIII.) században, mióta a földesurak gazdaságuk hozamát fokozni igyekeztek, előnyösnek találták, hogy egyes alattvalóikat elűzzék és a parasztszántóit az urasági birtokhoz csatolják. Az elűzött emberek mint otthontalanok a nyomor áldozataivá váltak; a többi alattvaló számára pedig ezáltal teljesen elviselhetetlenné váltak a terhek, mivel a földesurak most elvárták tőlük, hogy a korábbi paraszti szántóföldeket is műveljék meg, melyek birtokosai egyébként munkájukkal megkönnyítették volt az urasági birtok megművelését. Ez a »Bauernlegen« [parasztelűzés] Kelet-Németországban különösen súlyossá vált. Amikor II. Frigyes meghódította Sziléziát, ott sok ezer paraszti gazdaság gazda nélkül állt; a kunyhók romokban heverték, a szántóföldek a földesurak kezében voltak. Minden megszüntetett telket helyre kellett állítani, gazdákkal benépesíteni, állatokkal és szerszámokkal ellátni s örökíthető és saját tulajdonként földműveseknek kiosztani. Rügen szigetén ugyanez a visszaélés Moritz Arndt ifjúkorában még felkeléseket idézett elő a parasztszántók körében. Katonákat küldtek ki, a felbujtókat bebörtönözték; a parasztszántók igyekeztek ezért bosszút állni,

lesből rátámadtak egyes nemesekre és agyonverték őket. Éppígy a szász választófejedelemség területén még 1790-ben ugyanezen visszaélés lázadást idézett elő.” (G. Freytag [„Neue Bilder aus dem Leben des deutschen Volkes”, Lipcse 1862. 38-39. old.].)

Itt mutatkozott meg igazán, mennyit értek a feudális nemesi érzések!

80) Jóllehet a tőkeképződés a tőkés termelési módban lényegében nemcsak a feudális termelési mód megszüntetésén alapul, hanem a parasztok, kézművesek, egyáltalában azon termelési mód kisajátításán, amelynek alapja a közvetlen termelők magántulajdona termelési feltételeik felett; jóllehet a tőkés termelési mód, amint bevezették, ugyanolyan mértékben fejlődik, amilyenben azon magántulajdont és a rá alapozott termelési módot megszüntetik, tehát amilyenben e közvetlen termelőket a tőkekoncentráció (centralizáció) nevében kisajátítják; jóllehet ama kisajátítási folyamat, amint később rendszeresen megismétlődik a clearing of estates-ban [birtokok megtisztításában], részben, erőszakos aktusként, a tőkés termelési módot vezeti be - nemcsak a tőkés termelési mód elmélete (a politikai gazdaságtan, jogfilozófia stb.), hanem maga a tőkés is szívesen téveszti össze elképzelésében a rá jellemző fajtájú tulajdont és elsajátítást, amely menetét tekintve idegen munka elsajátításán, alapját tekintve pedig a közvetlen termelő kisajátításán nyugszik, azzal a termelési móddal, mely éppen fordítva, előfeltételezi, hogy a termelési feltételek a közvetlen termelő magántulajdonában álljanak - olyan előfeltétel ez, amely mellett a tőkés termelési mód, mezőgazdaságban és iparban stb., lehetetlen volna -, s ezért aztán minden támadást, mely az elsajátításnak ezt a formáját éri, ama munkával szerzett tulajdon, sőt minden tulajdon elleni támadásnak tüntet fel. Eközben természetesen mindig nagy nehézségbe

ütközik a dolgozó tömeg tulajdontól való megfosztását a munkán alapuló tulajdon létfeltételének feltüntetni. (Egyébként a magántulajdon ama formájában mindig benne foglaltatik legalábbis a családtagok rabszolgasága, akiket a családfő használ és zsákmányol ki.) Ezért az általános jogi elképzelés - Locke-tól Ricardóig - a kispolgári tulajdon elképzelése, az általuk leírt termelési viszonyok azonban, a tőkés termelési módhoz tartoznak. Ezt a vevő és eladó viszonya teszi lehetővé, akik formálisan ugyanazok maradnak mind a két formában. Mindezen íróknál a következő kettősséget találjuk.

1. gazdaságilag a munkán alapuló magántulajdonnal szemben kimutatják a tömeg kisajátításának és a tőkés termelési módnak az előnyeit;

2. ideológiai és jogi tekintetben a munkán alapuló magántulajdon ideológiáját minden további nélkül átviszik a közvetlen termelők kisajátításán alapuló tulajdonra.

81) Ilyen például az a szólam, mely szerint a jelenlegi terheket államadóságok révén jövő nemzedékekre hárítják át. A adhat B-nek, aki neki valóban vagy csak látszatra árukat kölcsönöz, kötelezvényt a jövő termékeiről, ahogy vannak a jövőnek költői és zenészei is. De A és B együtt sem fogyasztják el soha a jövő termékének egyetlen atomját sem. Minden kor a maga hadi költségeit fizeti. Ezzel szemben a munkások ebben az évben képesek elvégezni az ezután következő három év munkáját.

„Amikor azzal lépnek fel, hogy a jelen óra kiadásait egy jövő napra tolják el, amikor azt bizonygatják, hogy megterhelhetjük az utókort a

létező nemzedék szükségleteinek ellátására, azt a képtelenséget állítják, hogy elfogyaszthatjuk azt, ami még nem létezik, hogy táplálkozhatunk élelmiszerekből, mielőtt magjukat elvetették volna a földbe... Államférfiaink egész bölcsessége bevégeződik abban, hogy a tulajdont nagyban átviszik személyek egyik osztályáról egy másikra, abban, hogy létrehoznak egy roppant alapot az üzérkedés és sikkasztás jutalmazására.” (Piercy Ravenstone: „Thoughts on the Funding System and its Effects”, London 1824. 8-9. old.)

82) A SZÉNÁNYÁSZOK

Hogy a szénbányászoknak ez a lakásuk miatti függősége a kizsákmányolóktól hogyan hat, az minden sztrájknál megmutatkozik. Például 1863 novemberében sztrájk volt Durhamben. A munkásokat a legzordabb időben asszonyostól, gyerekestől az utcára tették és a bútorokat stb. kidobálták az ajtó elé. Tehát mindenekelőtt hajlékot kellett találniuk a hideg éjszakákra. Nagy részük a szabad ég alatt aludt; egy részük betört kiürített lakásába és elfoglalta azt éjszakára. Erre a bányatulajdonosok másnap elreteszeltettek és beszegeztek ajtóablakot, megfosztandó a kitaláltakat attól a luxustól, hogy a jéghideg éjszakában az üres viskók csupasz földjén aludjanak. Ekkor abban kerestek az emberek menedéket, hogy fakalyibákat, tőzecsátrákat építettek, de a földek tulajdonosai lerombolták ezeket. Egy csomó gyermek meghalt, elpusztult a munkának e tőke elleni hadjárata alatt. („Reynolds’s Newspaper”, 1863. november 29.)